

Mirande arazo

TXOMIN PEILLEN • JOXE AZURMENDI
• EMILIO LOPEZ ADAN • JAVI CILLERO

Gaiak

Zurumurrua Gizarte Zientzietan gaur
FITO RODRIGUEZ

f

Euskal literatura eta androzentrismoa
BEGOÑA MURUAGA

Egunen gurpilean

ALBERTO BARANDIARAN • EDORTA JIMENEZ • IMANOL AGIRRE
• ERRAMUN BAXOK • LUIS FERNANDEZ

JAKiN

106

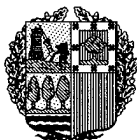
maiatza
ekaina
1998

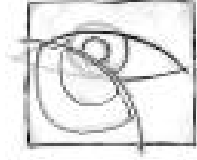
Aldizkari hau ARCEko kidea da
(ARCE: Asociación de Revistas Culturales de España)

Aldizkari honek Gipuzkoako Foru Aldundiko Kultura
eta Euskara Departamentuaren laguntza jaso du

Eusko Jaurlaritzako Kultura Sailak diruz lagundutako aldizkaria

Zenbaki honetan

► 7

Gai nagusia

Mirande arazo

Jon Miranderen ordeinua bere lekuan ► 11
TXOMIN PEILLEN

Mirande, berriro (heriotzaren 25. urteurrenean) ► 31
JOXE AZURMENDI

Jon Mirande, eskuin muturreko idazlea ► 45
EMILIO LOPEZ ADAN

Jon Mirande eta Robert Laxalt, adiskidantza baten historia ► 59
JAVI CILLERO

Gaiak

Zurrumurrak Gizarte Zientzietan gaur egun ► 87
FITO RODRIGUEZ

Euskal literatura eta androzentrismoa ► 99
BEGOÑA MURUAGA

Ēgunen gurpilean

ALBERTO BARANDIARAN • EDORTA JIMENEZ ► 107
• IMANOL AGIRRE • ERRAMUN BAXOK • LUIS FERNANDEZ

© JAKIN

JAKINeko idazlanez inon baliatzerakoan
aipa bedi, mesedez, iturria

JAKIN

aldizkari irekia da eta ez dator nahitaez
idazleen iritziekin bat

ZUZENDARIA

Joan Mari Torrealdai

ERREDAKZIO-ARDURADUNA

Imanol Murua Uria

KONTSEILU EDITORIALA

Paulo Agirrebaltzategi, Joxe Azurmendi, Joseba Intxausti

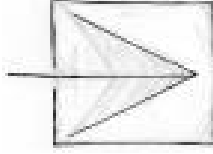
IDAZKARITZA ETA ADMINISTRAZIOA

Tolosa Hiribidea, 103-1.C / 20009 Donostia
Tel. (943) 21 80 92 / Fax 21 82 07
jakin@jalgi.com

1998ko PREZIOAK

BARRUAN	HARPIDEDUNA	EZ HARPIDEDUNA
Harpidetza	5.500 pzta.	—
Ale arrunta	925 pzta.	1.350 pzta.
KANPOAN		
Harpidetza	6.000 pzta. (246 FF)	—
Ale arrunta	1.000 pzta. (41 FF)	1.550 pzta. (64 FF)

Summary

Jon Mirande, on the 25th anniversary of his death

• *The legacy of Jon Mirande in its place*

Txomin Peillen, the writer and Basque language academic, analyzes the figure and work of Jon Mirande, the Basque writer who was born in Paris in 1925 and who committed suicide a little over 25 years ago at Christmas 1972. Peillen, a friend of and expert on Mirande, analyzes Mirande's relationship with paganism, eroticism, nationalism and the notion of death, focusing above all on his novel *Haur besoetakoa* («The protégée»). ► TXOMIN PEILLEN

• *Mirande, once again*

Joxe Azurmendi, an analyst on the thoughts of Jon Mirande, questions the charges of immorality and racism all laid against the writer. He argues that Mirande lies not outside morality but rather, above it; the novel *Haur besoetakoa* is, in this sense, in praise of freedom. As regards Mirande's racism, Azurmendi believes that rather than being a biological or fascist racism, it takes a cultural, spiritual form. ► JOXE AZURMENDI

• *Jon Mirande, writer of the extreme right*

Emilio Lopez Adan here studies the figure of Jon Mirande from the political point of view. The author claims that Mirande's work is full of clichés previously used by writers of the extreme right and that, in his writings, he clearly expresses fascist, racist, anti-Semitic and misogynist ideas. He believes that Mirande's rebelliousness has been turned into a legend and concludes that Mirande has no place in the struggle for freedom among Basques. ► EMILIO LOPEZ ADAN

• *Mirande and Laxalt, the story of a friendship*

The work of Javi Cillero gives an account of the friendship existing between the writers Jon Mirande and Robert Laxalt. Both writers, one born in Paris and the other in California, were sons of parents from Zuberoa. They met each other when Laxalt visited the Basque Country at the beginning of the 1960s and continued writing to each other for many years. The letters which appear in Cillero's article are previously unpublished. ► JAVI CILLERO

Rumour, in the Social Sciences

The university professor Fito Rodriguez analyzes the phenomenon of the rumour from the point of view of social communication. He claims that the main feature of the rumour, in order for it to be operational, is that of credibility. The rumour in its cultural context is an integrating element of the group; it makes one share a truth and build a consensus on a group level. ► FITO RODRIGUEZ

©

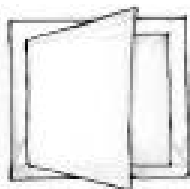
Basque literature and androcentrism

Begoña Muruaga claims that the doctoral thesis undertaken by the researcher Linda White on Basque female writers in the 20th century shows that there are many more such writers than those who appear in works on the history of Basque literature. Until now, no more than six women have been mentioned and Linda White's work gives an account of 121 Basque female writers during the 20th century. ► BEGOÑA MURUAGA

©

News today

This gathers together cultural information focusing on the present from various areas and perspectives. This year we shall be closely following culture, entertainments, sociolinguistic, communication and literary-related matters. This section draws on various specialists: Alberto Barandiaran, Imanol Agirre, Erramun Baxok, Luis Fernandez and Edorta Jimenez. ► *Various Authors*

e skuetan duzun hau bigarren aldiko 106. zenbakia da eta 1998. urteko hirugarrena.

Jon Miranderen obra eta pentsaera hartu ditugu aztergai zenbaki honetako *Gai nagusia* sailean, joan den urteko Gabonetan bere heriotzaren 25. urteurrena bete zela aitzakia hartuta. Joxe Azurmendik bere idazlanaren hasieran mahai-gaineratzen duen galderari erantzun nahi izan diogu artikulua bilduma honekin: «Zergatik faszinatzen gaitu euskal literaturan inor gutxik bezala, eta zergatik egiten zaigu hala ere oraindik problema inkomodoa?».

Txomin Peillenek, Jon Miranderen adiskide eta lankide izanak, idazle paristarrak paganismoa, indarkeria, nazionalismoa, erotika eta heriotzari buruz zituen ikusmoldeez idatzi du artikulua, Miranderen obra osoak «uste dugun baino batasun gehiago» duela adierazi nahiz. *Haur Besoetakoa* eleberriaren analisia da Peillenen lanaren ardatza.

Miranderen «problematikotasuna» bi puntutara ekarri du Joxe Azurmendik: etika mailan inmoralitate edo immoralitate eta politika mailan faxista eta arrazista dela esan ohi dela eta, bi puntu horien gaineko azterketa kritikoa egin du «Mirande, berriro» artikuluan.

Miranderen «errebeldia» mitifikatu egin dela dio Emilio Lopez Adan *Beltza*-k, haren lana ikuspegi politikotik aztertzen duen artikuluan. Mirandek «garaiko konformismoa» inarrosteko eskuin muturreko konbentzioak erabili zituela dio Lopez Adanek, eta haren idazlanetan ideia faxista, arra-

zista, antisemita eta misoginoak ageri direla. Artikuluaren azken esaldian, «euskaldunen askatasunerako borrokan» Mirandek «batere» lekurik ez duela baieztatzen du.

Dossieraren azken lanean, Jon Mirandek Robert Laxalt jatorri zuberotarreko idazle amerikarrarekin izandako harremanaren berri ematen digu Javi Cillero idazleak. Bi idazleen arteko gutun argitaragabeen bitartez, Miranderen nortasunari buruzko xehetasun berriak dakartza Cillerok.

Gaiak sailean bi artikulu datoz. Fito Rodriguez unibertsitate irakasleak zurrumurruei buruz idatzitakoa da lehena. Rodriguezek dioenez, komunikabideen manipulazioaren kariaz gero eta zurrumuru gehiago zabaltzen diren garaiotan, «zurrumurruekin bizi eta zurrumuruengandik defendatu beharrean gaude», eta ezinbestekoa da, honenbestez, ahoz ahozko gizarte fenomeno hau aztertzea. Gizarte Zientzien ikuspegitik egin du azterketa.

Begoña Muruagak, *Emakunde* aldizkariko arduradunak, Linda White ikertzaileak euskal idazle emakumezkoen gainean egindako tesiaren berri ematen digu. Whiteren azterketa oinarri hartuz, emakumezko idazleak euskal literaturaren historiari buruzko liburuetan agertzen direnak baino askoz gehiago direla dio Muruagak.

Egunen Gorpilean sailean, ohi bezala, Kultura alorreko hainbat gaiari buruz ari da Alberto Barandiaran nafarra, Literatura eta Ikuskizunak alorreko gaiak dituzte idazgai Imanol Agirre eta Edorta Jimenez bizkaitarrek, Soziologia ingurukoak dakartza Erramun Baxok lapurtarrak eta Telematikaren alor zabalari buruzkoak, azkenik, Luis Fernandez gipuzkoarrak. ¶

Mirande arazo

Jon Miranderen ordeinua bere lekuan
TXOMIN PEILLEN ▶ 11

Mirande, berriro
(heriotzaren 25. urteurrenean)
JOXE AZURMENDI ▶ 31

Jon Mirande, eskuin muturreko idazlea
EMILIO LOPEZ ADAN ▶ 45

Jon Mirande eta Robert Laxalt,
adiskidantza baten historia
JAVI CILLERO ▶ 59

Jon Miranderen ordeinua bere lekuan

*

TXOMIN PEILLEN

*

*J*on Mirande Aiphasorho 1925ean Parisen jaio zen eta 1972an Parisen hil. Euskal Herria aitamen etxean eduki du, ezen ia bizi guztian haiekin bizitu baitzen. Euskal Herria etxean zuen eta gogoan ere. Bere obra osoak badu uste dugun baino batasun gehiago nahiz haren obraren mendian leizeak, harpeak eta arkaitzak badiren. Bai, zerbait eka-ri digu politika iritzi bortitz batzuen gainetik begiratzen badiogu. Idazlea ez dezakegu ez goregi, ez apalegi jar, euskaldun kultura gabeen manikeo ikusmoldean gerta ohi denez.

Mirande pagano eta indarkeriaren alde

Pagano izatea harentzat ez zen azalezkoa. Arimagan sinesten zuen hala nola bretoieraz idatzi zuen *Hor Fez* saia-keria laburrean. Bestalde pagano zen aleman pentsalari batzuen gisa Nietzsche eta Spengler-en gisa uste baitzuen kristautasunak Europa ahuldu zuela sendimendu onen eta esklabo bazterkin moral batekin ibiliz. Olerki bat itzuli zuen: «Ezin diteke edonor izan pagano».

Naski, esan nion bezala, kristautasunak ez ditu indo-europarrak munduko gudari eta kolonizatzaile handienak izatetik baztertu, ez eta portuges español katolikoak sarras-ki egile izatetik baztertu. Euskal Herria mantsotu duela ka-

-
- ▮ Txomin Peillen idazlea eta euskaltzaina da. Jon Miranderekin batera *Igela* aldizkaria sortu zuen 1962an.

tolikotasunak? Hori gure historiaren garai motz batean izan zen eta da, gaur demokristau asko bakezaleak direlako, baina ateo anitz ere. Pagano bortitzaren mito horrek eramaten zuen Mirande, Aurelia Arkotxak idatzi bezala, herio heroikoaren goraipamenean. Zoritxarrez, goraipamen horretan, kulturagabeko norbaitek *Godu Abestia*, itzulpen hutsa dena, Jon Mirandek idatzitako *Gudu abestia* bilakatu du.

Jon Miranderen paganismoa, ordea, sakonago zen, oinarriz keltengandik hartu sineste batzuekin, Grezia eta Erromako pagano filosofo zinikoekin eta hedonistekin ere. Platon eta Aristoteles ez zituen gehiegi gogoko. Miranderen paganotasuna Pio Barojarenaren hurbil-hurbila da, bekatuaren ukapena, bizi alaiarena, janari eta edari onena, aszetismoaren ukapena.

Berak pentsatu zuen Agosti Xahok bezala horrelako euskal filosofia baten sortzea, jarraitzailerik ez zuen izan, ordea. Pagano filosofia hori, ikusiko dugu urrunago *Haur besoetakoa*-n nola agertzen den. Politikan eta filosofian jarraiki ez genuelako Nietzscheren *Aus Hohen Bergen* olerkia itzuli zigun bere bakartasunaren deitoratzeko.

Jon Mirande eta erotika

Jon Miranderen erotika zein den ikus daiteke bere olerkietan, ezen bere eskarmentuak agertzen dituztenak dira sentimenduzko utzipena («Maitasuna»), gorputzeko harreman hutsak («Pigalle»), benetako lorpenak («Jei gai» eta «Ametsetan»), alaitasunezko harremanak («Oianone»), pedofilia («Larrazken gau batez» eta «Amsterdameko oroitzen bat»); gero besteen harremanak aipatzen ditu: lesbostarrak («Neskutsak») eta pederastak («Jainkozalea»).

Apezak euskal literaturaren nagusi eta zentsuratzaille ziren garaian, Lafitte, Mokoroa, Chabagno, gogorki eraso zituzten Andima Ibiñagabetiak eta Jon Mirandek *Euzko-Deya*-n olerki erotikoak euskaraz emateko askatasuna aipatu zutenean. Erotika horretan beregain utzi behar zaizkio, beti, bere joerak neska txiki eta emazteenganako haragi gurariak eta besteenak pederastena: esate baterako Goulvenn Pen-

naod-en bretoierazko pederastografia bat itzuli baitzuen eta lagun haren ohoretan «Jainkozalea» idatzi, euskaraz, frantsesez eta agian bretoieraz; eta lesbostarrenak, «Neskutsak».

Hona zer zioen bere olerkien bilduman, bai 1953an gertatu zuen 25 olerkien aukeraren «Hitzaurre antzo» delakoan:

nire poema hauk irakurri ondoren, bildur naiz zenbaitzuen bizar veneragarriak asarrearen asarez zutituko zaizkidala dena lizunkeria eta blasphema merkhe naizelakoan. Zer nahi duzue? Ene asmoak, ene ametsak, ene ohartikasiak hartu ditut idazgaitzat, idazle guztien ariora. Balaiteke zuenak bezain argi ta garbiak ez izaitea. Txit negar egingarri zait bainan... neureak dira eta atxikia natzaie. Neholaz ere ez nuke nahi haatik, zuen bihotz aratzak ni naizela zio urdint litezen. Hori itzur-ehi da, ordea: aski duzue ez irakurtea; ez natzaizue batere aiher izanen! (*J. Mirande, Ene jainko eidol zaharra, lur, X. Olarraren argitalpena, Elkar, 1984*)

Gero ikusiko dugu idazleak berak aitortzen duenaz Goizerriko filosofietan ikasirik nola erotika eta arimeen batasuna lotzen dituen, batasunzale dualismo batean.

Jon Mirande abertzale

Hasieratik abertzalea izan zen. Baikorra eta eraikitzaile izan zedin, euskal kulturari duintasuna eman nahi zion; kanpoan bezainbeste barnean arnasa hartu behar genuen. Nahi zuen Euskal Herria bizi zedin, euskaldun izan zedin eta berak zioen bezala herri txipi batzuen maila kausi lezan kulturari Finlandia eta Danimarka ereduz emanik.

Desegilea ere zen eta Frantziaren eta Espainiaren suntsipena amesten zuen edo bederen euskaldunak haiengandik bereiztea. Euskaltzaindian sartzean aipatu nituen 1948an, nola lehenbizikoz gerla ondoren Jonek borroka armatua proposatzen zion behenafatar abertzale bati; borroka hori eroan behar zen frantsesen eta españolen kontra. Inork ez zuen orduan jarraiki, baina berriro 1953an *Euskaldungoaren etsaiak* eta *Abertzaletasunaren inguruan* ar-

tikulu zorrotzak, garratzak idazten ditu. Erantzun bakarra izango du handik hamar urtera F. Krutwigen *Vasconia*-n.

Hona berak zer idatzi zion Andima Ibiñagabeitiari gai horretaz bere eskutitz batean (P. Urkizuk Estibalizko artxibategian aurkitua):

Ordainez gauzak bertze argi batean, egiazkoago den batean, nire ustez, dachuskit orain. Ergelkeria izan da euskaldunei indarraren Berri Hona aldarrikatzea, Eliza Amaren aurkha joaitea seme desleial antzo, gure herritar bihotz samurrekoak Germaniako basatien bizi kontzeptuetara eramán nahi izaitea. Ergelkeria hoién bekhatuak damutzen nau txit —*mea maxima culpa*— eta ez dut gehiago egin nahi. (*Paris 1956-IV-11*)

Euskaldunekin politikan eta kulturán ere arrakasta gutti edukiz, Mirande 1964tik goiti bere daimonetara, faxistetara itzuliko da eta euskaldunak arrolatu nahi izan gaitu. Sekulako eskutitza, argitaratu dena eta fotokopiatu, idatzi zidan Hitler gogorki aipatu nuelako. Geroago, etsiturik, ez nintzela faxista deitoratu zuen beste eskutitz batean (ik. *Jon Miranderen lan hautatuak*, 1976).

Egia da Mirandek ezezkor aldiak zituela eta depresioak hurbiltzearekin faxista sermoiak botatzen hasten zela, sendo aldietan baikorrágo erregezale eta abertzaleekin ibiltzen. Behin bretoien literatura sariketa batean —«Le Prix du Rassemblement breton»— Le Pen ezagutu zuen; argazkietan ikusten da harekin koktel batean edaten.

Hark gonbidatu zuen Mirande mitin batera, sartzean erosi zuen karta eta entzun zituenean hango astakeriak karta hartu eta urratu, bi ordutako lepenista hark, ezen euskalduntasuna bihotzean zeukan batek nekez onar zezakeen bere buruaren ukatzea Frantzia handiaren izenean. Gainera bazekien Le Pen bretoin abertzaleekin ibili ondoren jakobino negozioan sartu zela, Ipar Afrikatik itzultitako frantsesak lehen bezero izanki politikan benetan sartzeko.

Euskal Herria zen Jon Miranderen itxaropen handiena eta agian bizitzeko arrazoia, eta ikusi zuenean euskal abertzaletasuna bakebide mantso batetik atera ondoren marxismora eta gerrillara zirristatzen zela, etsitu egin zuen zeren bera, nahiz pagano izan, anti-materialista amorratua

zen eta hortakoz gorroto zituen berdin kapitalismoa eta marxismoa.

Maiz eta hori erregezaleekin ibili zelako, bazen Miranderengan zaldunen garaiko nostalgia bat eta hain zuzen horrelaxe zekusan geroago borroka armatua, «Euskaldun gudu zalduntza baten beharkiaz» idatziz, Gernikan 1953an.

Euskal Herriaren ikuspegi horretan euskara gailurrean zeukan eta idaztea beharrezko. Abeozenn Bretaniako psikiatrak galdetu zionean zer zen bere bizitzan garrantzitsuen, erantzun zuen: «Idaztea». Eta esan zion sendagileak: «Idatz ezazu». Eta erantzun zion: «Ezin dut, ez du balio bititzeak».

Bere idazlanek arrakasta gutti zutela orduko euskaldunen artean idatzi zidan behin, *Haur besoetako*a beste hizkuntza batean eman zezakeela, baina frantses edo ingelesa hobeki ikasi beharko zitukeela horretarako zioen; gero beste eskutitz batean esan zidan, etsipenez idatzi zidala, ezetz, ez zuela sekulan inperio hizkuntza zapaltzaile horietan idatziko, bere idealen traditza litzatekeelako. Izatekotan, kelten hizkuntzetan.

Gainera ez zuen sekulan euskaraz hitz egitea baztertu eta adiskidantzaren izenean jarraiki zuen Jon Etxaiderentzat zubererari buruz oharren idazten, *Etxahunen bertsoak gipuzkeraz* liburuan ikusten den bezala; bestalde, niri azken hilabetetaraino zubereraz idatzi zidan. Goiarnasa eta gazte denborako sua itzalia zitzaion, ezin sendatuzko nerbio gaitzak, azken bizi arrazoi hori kendu ziotelarik. Azkenerraino nazi eta abertzale iraun zuen Mirandek, ez baitzen Juanito aprobetxategi baten antzean, euskal sasigudari izan ondoren, sosaren trukean, bere burua salduko zuena eskumari, eta ez abertzaleen kritikatzeko, jendeak eta ekintzak, gezurrez zikintzeko baizik.

Jon Mirande eta heriotza

Duela hamar urte argitaratu nuen lehenbizikoz, Jon Miranderen lehen olerkia, gipuzkeraz, eta gaia zuen Heriotza.

«Sonetu»

Aspertuaz urturik, txo! neure biotza,
Bizi ontako neke ta negarrak aztu.
Eriotz samurrak danak eramango ditu.
Oetzat izango det biar buztin otza.

Gizonak, zuen artean nenbillen arrotza.
Maitatu nituenak ez naute maitatu,
Adixkide onenak egon dira mutu,
Alperretan diet egin Zeruai otoitza...

Ez abesti latiñik, ur deunik ez, apaiz!
Ez garbairik, anaiak, naizenean ilko:
Anaiaren garbaia gezurra bai da maiz.

Lurraren magalean sartu aizeneko
Poztu, neure gorputza! Bertan egongo aiz,
Naiz udara, naiz negu, bakean betiko...

Aliterazioen indarrez josi neurtitz hauek Miranderen lehenetarik izanik ere hoberenetarik dira. Loustau-Daudi-ne behenafartar eta garai batean euskal idazle izan zenari 1948ko martxoan bidali eskutitz batean azaldu ziren. Nonbait 1947an idatziak. Bere olerki zaharrena 1946an idatzitako itzulpena «Bi beleak» heriotza du gai, baita 1952an argitaratu zuen «Nil igitur mors est».

Hogei urteetan depresioak hartu zuen gizona behin baino gehiagotan bere buruaz beste egiteko asmotan ibili zen eta olerki honek argi eta garbi erakusten digu, gazterik piztu ezin bizi horrek ekartzen zion desoreka.

Desoreka hori, agian, izan da haren olerkigintzari karrera, sua eta ausartzia eman diona. Ezinegon hori ere bidaia egiteko, hizkuntz ikasteko akuilua izan zitzaion. Agian ere, hasieran behintzat, lan aspergarri batek ez zuen Pariseko Rue Beuret-en lagundu depresio iraunkorretik ateratzen.

Orrela büro zikin batean / atso iztunen artean: / pasatzen ditut egunak, / iluntzen baitit gogoa / aien aipatzeak berak. (*Paris-Beuret, 1951.an*)

Jon Mirandek bere buruaz beste egin zuenean, hori delako egia, sekulakoak esan eta idatzi ziren, alegia ustegabeen gardenal gehiegi hartu zuela. Ustegabeen bi tubo?

batek zioen ezin zela egiazko faxista batek ez duelako bere burua hiltzen (G.P.). Beste batek, haren adiskidea zela, ongi ezagutzen zuela, ezin zela (J.E.).

Nik bezala ikusi balute zer egoeratan, zer itxuratan ikusi genuen lo kura batek desegina, laugarren edo bostgarren depresioaren ondotik, ez zuten horrelako inguru-mingururik emango. Ez ninduen harritu haren heriotzaren berriak, idatzi zidan azken karta jakingarria baitzen hila beteak goizago erabakia hartu zuela eta lo erremedio metatzen hasi bai honela zioen:

Agur bat Maulerik Huna ethorri nintzen Chateaulin-ko klinika utzi ondoren. Baina asperturik nago zinez aldi huntan Euskal Herriaz. Ez dakit noiz sarthuko naizen ez eta norat. (*ik 362. or., Txomin Peillen, Jon Miranderen lan hautatuak, Gero, Bilbo, 1977*)

Aipa genitzake heriotzaz —ez heroikoaz— idatzi olerkiak, eta besteen heriotzaz mintzatzen ez delarik, *Nil igitur mors est*, baina besteek egingo dutelakoan, bakarrik Miranderen obraren hirugarren osagai hau aipatu nahi nizuen, denak biltzen dituen *Haur besoetakoa* Jon Miranderen eleberriaz mintzatuz.

Haur Besoetakoaren erditze nekea

Miranderen pentsamenduaren zazpi osagai hautatu ditut. Zazpi horiek, jakina, gure idazlearen eleberri horretan agertuko dira, eta liburu horrek irakurketa asko izan ditzake. Hori eskaini nion Gil Berari uste bainuen obra zela ulertarazi behar zena, ez idazlea.

Egia da maiz obratik abiatuz aurkitzen dela gizonaren pentsamendua. Baztertu zuen nafartar idazleak nire gaztelaniazko hitzaurrea. Zorionez, ezen alde batetik ez nintzen agertzen itzulpen tamalgarri hartan eta bestetik Madrilgo UNEDeko irakasleen aurrean lan hori gehitua, umotua eman bainuen, eta Patri Urkizuren axolaz *Jornadas de lengua y literatura catalana, gallega y vasca* delakoan gaztelaniaz argitaratu zidaten: «Jon Mirande Ayphasorho y su novela *La Ahijada*», UNEDeko aldizkarian, Madrilen, 1992an.

Eleberri eta pentsamendu horren aztertze, Mirandek *Haur Besoetakoa* idazten zuen garaian bidali zizkidan eskutitzez eta bere hitzez baliatuko naiz, erakusteko zenbat irakurketa aberats dituen eleberriak, Villasante fraideak arrunt eta bakun iritzi zuena. 1959ko otsailaren lehenean:

Aipatu nizun ipuina bukatuxerik dut —garbitan ipintzen ari naiz orain eta amar bat egunen buruko eginik duket. Luze samarra da «Alos Torrea»ren heinekoa gutxi gorabehera; eta gaia oso «berezia»: maitasun kondaira bat, 30 urteko gizon baten eta 11 urteko nexka baten elkar maitatzea kondatzen duena, ots, euskerazko «Lolita» bat (naiz ez dudan zoritxarrez V. Nabokov-en lanegiña irakurri aal izan).

Mitxelenari bi itz esan diot hortaz eta erantzun dit aldizkarian publikatzeko alegiñak egingo dituela. Bainan beldur naiz ezin ditekeala, zati zenbait aski erotiko baitira —naiz funtsez oso garbi eta sentimentala den. Behar bada liburu txiki antzean aterako dut, zentsurari iges egiten aal badio. Nai baduzu kopia bat bidaliko dizut, zure aburua jakin nai bainuke, formari eta funtsari buruz (Ez naiz ausartzen Urrestarazuri erakustera).

Beste lan batzu egin gogo ditut hartatik landa. Irudimena berpiztu zait azkenekotz, eta ideia asko badut. Bainan astia urri, bai eta ondikotz biotza ere; irakurle izpiritu zabal geiago balira oraindik! Bainan berriz ere gure erritarraren konformismuak nazkaturik naduka (...).

Bere eleberria doidoia bukatu, Mirande konturatu zen, euskaldunen eta apezzen zentsuraren izuturik, ez zuela inork ausartu nahi izango argitaratzera. Jadanik sei urte lehenago bere olerki batzuk erotikoak izango zirela abisaturik aita Lafitte, Mokoroa eta Chabagno bat, denak zentsore izanak, denak polemikari, gogorki mintzatu ziren Miranderen kontra, euskal literaturari bere «garbitasuna» edo, hobeki esan, bere «apezkeria» gorde beharrez. (Aita Mokoroa Bilboko apezpikuaren ikustera ibili zen J. Miranderen obra Espainian debekarazteko, gazteria ustel ez zezan. Aita Chabagno aldudar misiolariak frantsesez, naski, *Euzko-Deya*-ri mehatxua igorri zion, berriz, Miranderen liburua aipatzen bazuten Indexean sartzea eskatuko ziola Vaticanoari (ik. Pamielako argitalpenean *Jon Miranderen lan debekatuak*).

Urte berean, hilabete beraren 24an Aljeriatik igorri nion eskutitz bati erantzunez honela zuzentzen zait:

Eskerrik aunitz zure eskutitza gatik; barka ez badizut lehen erantzun, bainan ene ipuinberria urrendu nahi nuen, kopia bat zuri igortzekotz. Honekin batean, beraz, *Aur besoetakoa* badoakizu. Barka igortzen dizudan kopia ez bada oso irakur errexa, bai eta irakurri ondoan eni atzera bidaltzekotz eskatzen badizut: beste bi baizik ez ditut, bat igorriko diot Mitxelenari, bainan beldur naiz ezin irar dezakela Gipuzkoan zentsura gatik eta beharko naizela saiatu beste nonbait publika eraztera; Amerikan agian Andimaren bitartez.

Zure aburua idazlantxo hortaz asko preziatuko dudala zihur izan zaie, batez ere hizkuntza eta formari buruz — eta zure oharrak kontuan hartuko ditut noski zer edo zer aldatzekotz argitara erazi baino lehen, beharra baldin bada; funtsari buruz ere zure iritzia pozik hartuko dut, jakifia, bainan hortan ez dut uste deus alda dezakedanik, istoria ankaz-goratu gabe. Hanbat gaisto gure herriko zintzo eta zuzenek ene bi protagonisten maitasun bere gisakoa kondentzen badute (...).

Eskutitz honetan Jon Mirandek Venezuelan Andimaren bitartez eta hark eskaini moduan argitaratuko ziolako itxaropena agertzen du.

Idazleak eskatu bezala eta berak eman mugetan idazkiaren ilunune batzuk seinalatuko nizekion, baita berriz idatzi zuen hasiera ere, lehen aldian nahikoa astuna atera zelako. Eta halan idatzi zidan hurrengo hilabetean martxoan:

Zure oharrak khonduan hartuz *Aur Besoetakoa* berridatziko dut eta Andimari igorriko deraukot, Mitxelenak ez bado publikatzen ahal.

Baina hilabetearen azkenean *Egan*-en argitaratzeko eskaerari ezezkoa hartzen du Mitxelenarengandik:

Mitxelenaren guthun bat hartu berri dut. (...) goraip-huak egiten derauzkit ene ipuin berria gatik —baina ezin publika eraz dezakela borobilki erraiten deraut... bertzela «akabo aldizkaria». Andimari igorri deraukiot eia Amerikan argitaratzeko biderik hatzemanen duenik (...).

Gero zoritxarrez holako lanak Caracasen argitaratzen zituen Miangolarrak nahiago izan zuen latinetikako itzulpen batzuei laguntza eman ezen ez Miranderen olerki eta eleberriari.

Jonek gipuzkeraz idatzi zuen ipuinberria lotan egon zen Ameriketara, eta hirugarren argitaldian A. Eguzkitzak Pamielan eman zuen bakarrik, 1987an, lehenbiziko idaz tankera hori, erabiliko dudana. Berdin olerkariak berak egin olerki hautatuen bilduma X. Olarrak Elkar-en 1984an.

Azkenean oso bestelako politika eta literatura ideiak zeuzkan Gabriel Arestik Miranderi 1970ean *Haur Besoeta* -koa euskara baturatua argitaratu zion. Hamaika urteren luzapena. Egia da olerki bildumarentzat 23 urte luzatuko duela Andolin Eguzkitzak *Orhoituz* eman arte.

Haur Besoetakoaren irakurketak

Irakurketa arrunt bakuna eta erraza

Gizon baten eta haur baten ezin maitatzea, neska itozten delarik eta gizonak bere burua itsasora botatzen hairengana joateko. Tragedia bat erotismo sotil batekin eramana, zintzoen eta fraide batzuen eskandalagarri. (ik. L. Villasante-ren *Historia de la Literatura Vasca* delakoa).

Erotikazko irakurketa

Iritzi bitxi horiek irakurri ondoren eta —Gasteizen EHUK ez bainau sekulan ezagutu—, Deustura deitu ninduelako 1976an Alfontso Irigoyenek hitz egitera, eleberria erotikoa, materialista, moralik gabekoa, hitsa, zela entzunik hiztegia aztertu nuen eta Madrileko UNEDeko irakaslearen aurrean 1992an errepikatu:

Arima

Hamalau aldiz agertzen da gorputz hitzarekin lotua. Eta lotura horrek erakusten digu Miranderen sineste nausi bat, espirituzalea da. Arimaz dio «itsaso berdea dela».

Eta azkenean ere gizonak bere burua itotzen duenean, itsasoan neskarekin gorputz eta arima batzeko egiten du. Beti iraungo duen gorputz eta arimen batasunean eta hori idazleak arimaz sinesten zuenarekin lotua (ik. *Jon Miranderen lan hautatuak*, Gero, Bilbao, 1977, 104. or.).

Ariman sinesten dut —bere izen arrunta eman behar baitzaio—: erran nahi dut izaki bakoitzean alderdi psikiko bat badagoela; konbentzitua nago eta materiazaileek diotenez bestalde, psukhê hori ez dela ekaiaren gain-fenomeno bat abere eta gizakentearentzat, baina aitzitik fisika-kimika aldaketez oso bestelakoa, bere izate barnatsu eta sakonean.

(...) Horregatik nahiz gorputza gauza iragankor eta bigarren mailako den, Arimari berdinduz nahi bada, sineslari batzuek dagiten bezala ez da mespretxatu behar hiltzera behartua baldin bada, arima beste hein batera iragaiten delarik. (*Bretoierratik itzulia*, G.P. eta Tx.P., lib. aip., 105.or.)

Miranden obran, *Nil igitur mors est* eta beste lanetan, gorputza maitearen arimarekin bat egiteko oztopoa da lur honetan.

Gorputza

Hitz hau 50 aldiz agertzen da. Hau da «erotikazko» hitz nagusia. Gizonarena: dorpe, sutan, mozkor agertzen da; neskarena, Theresarena bakarrik, eder, malgu, biguin, zuri, minbera. Gorputza izanik ere maitasunaren bide eta oztopo, arimara heltzeko bide bakarra dela eta gorputza ez dela gaitzetsi behar, dio:

Aitzitik (gorputza) gure nortasun ezagutuaren oinarri bezala ezagutarazi behar da eta hortik «Die Hinterwelter», hots metafisikalarien mintzaldien batik, (gorputzari) bere izatezko indarrak ohoratu behar dizkiogu, horiek baitira nahiz azalezko, nahiz apaleko, erro sakon eta beharrezkoenak: erran nahi dut sexuaren ezagutza eta etnieren kontzientzia. Gogoaren gainbegiatatik zentzu horien ukatzea ez litzateke engainu eta astakeria baizik zeren aingerua egin nahi duenak animalea egin dezake.

*Haur besoetako*a-n honela idatzi zuen:

Gorputza ez-bear bat omen; edo eragozpen bat —baina bai eta arimara daraman bide bat ere —Goizerriko mystikoek erakutsi zioten araura. Ondikotz! Theresaren arima haren arima, haren aragia baino gaizkiago eta azalezkiago ezagutzen zuen oraindik. (*lib. aip. 105. or.*)

(«Jei-Gai» zubererazko olerkian berdin eta zehazki dio hartzten duen oheko andreari: «Bi arimen muga dakigün jaur!»).

Sendimenduak

Hitz erabiliena naski «bihotz», 62 aldiz, «maitasun» hitzaren lekua hartzen du, ezen Mirandek idatzi baitzuen «Maitasun hitz higatu hori».

«Lotsa» bi aldiz agertzen da eta bi bider bakarrik «faltzu» izenlagunarekin, bigarrenik esker on, 15 aldiz; «eztita-sun», 12 aldiz. Gizonari egotzia gehienetan, 29 aldiz irakurtzen da «zoratu», batik bat haurra laztantzen, ferekatzen duenean.

Alaitasuna ala goibeltasuna

Naski bi heriotzen tragedia kontuan hartuz ez da happy-end eleberria, baina hiztegian sartzen bagara beste kontu: «goibel» 11 aldiz, «alai» 16 aldiz; «negar» 6 aldiz, «irrifarre» 26 aldiz; «ahalge» 3 aldiz, «pozik» 8 aldiz; «pena» behin, «irri» 15 aldiz; «bekatu» 3 aldiz.

Zintzotasuna ala maltzurkeria

Bi maitaleek inguruko burgesekin dauzkaten harreman txarren lekuko eta eleberriari zerbait iluntasuna ematen duten hitzak hauexek lirateke: «zurikeria», 30 aldiz; «etsipena» 11 bider; «ergel», 13 aldiz; «gorroto», 6 aldiz; «eskandalu», 3 aldiz. Baina «Ontasun», «Zintzotasun», «Zindotasun», «Zuzentasun» maiuskulaz idazten ditu.

Gorputz harremanak

Hemen ukituko ote dugu erotikaren eskandalua: «laztan» 40 aldiz, «musu» 5 aldiz, «besoetan hartu» 3 aldiz, «min eginen dizut» behin, «artu zuen» behin, sexu harreman bakar eta sinbolikoarentzat. Inor mintzeko hitzik ez

dago, Bernat Etxepare haina aratza da Jon Mirande eleberrri honetan bederen.

Herri-min edota etniaren nostalgia

Herriminaren sinboloa neska dugu. Neska Euskaldungoa da. Badu 11 urte Mirande euskaraz idazten ari dela. Sinbolo irakurketa horren haria eman zidan idazleak berak, lagun baten mentura nobelatua idazten zuelarik, bere euskal mezuaren helarazteko. Aski hurbildik irakurri nahi duenak aurkituko ditu gakoak.

Jadanik «Behiak» ipuin satirikoan idazlea bere buruaz trufatzen denean «herrimin» hitza agertzen da 1951n.

herriminez bizi nintzen hemendik urrun eta ikus! herri hau delata dut orain min. (*Tx. Peillen*, Jon Miranderen lan hautatuak, *Gero, Bilbao, 1977 129. or.*)

*Haur besoetako*a-n ordea:

Thesari begira zegoelarik bere *errimiñaren* jaioterri hura zekusan barruko begiekin. (*lib. aip. 37. or.*)

Bai, Euskal Herria da neska hori, eta 45. orrialdean berriro irakur dezakegu:

Eta orain sumatzen asi zen gorputz eder hori bere edertasun mozkorgarria gatik, synbol bat baizik ez zela, haren biotz urduria *errimiñez* jotzen zuen zerbaiten symbola. (*45. or.*)

Liburuaren erditan berriz neskaren sinbolika hori agertzen da.

ogei eta amasei ordubete haren gorputxoa ikusi gaberik zegoela eta *errimiñaren* antzora, sistatzen zion biotza gaberason horrek.

Tragedian azkenean ere errepikatzen zaigu itsasoaren gatik:

eta haren (itsasoaren) beteak izuz eta *errimiñez* batera jotzen zuen aita besoetako. (*111. or.*)

Mirandek eraiki zuen lehenik abertzale amets bat, borroka armatuaren ilusioa, bere faxismoarengandik bereiz-

ten jakin ez zuena. Gero, berak dioenez, politika utzita euskal literaturaren borroka lekuan sartu zenean, euskaldun zintzoek toreatu zuten eta zauritu: ezin idatziz liburuko gizonak bezala, ez zuen bere buruaz beste egitea baizik aterabide izan.

Musika irakurketa

Liburuan aipatzen zaigu errusiar eta aleman musika erromantikoa, baita Frantz Schuberten «amaitugabea».

Musika goibel bat entzun nai zuen, ez latín-errientzako inñolaz ere, Alemania edo Errusiakoa baizik; samur eta ozena, barrurakor eta oroz gainekoa batean, halako zati bat soilik zen gai haren atsegiñaren laguntzalle izateko. Ezer ez baitzuen bere gusturako arkitu, radiola itzali eta Schuberten «Amaitu gabea» ezarri zuen disko inguratzailean. (53. or.)

Eta oroitzapen gisa

Seinale bezala, aspaldiko goizaldi hartan biek elkarrekin entzun zuten Schuberten symphonia disko-inguratzallean igaro erazi zuen berriro. (111. or.)

Beethoven ere agertzen zaigu eta, naski, Theresaren ohoretan:

Hartatik landa, bai baitzekien neskatoak musika zati hori ezagutzen zuela, joan zen disko-inguratzallearen billa eta Beethovenen «A Thérèse» sonata igaro erazi zuen —ro-neia pitin batekin berraren sentimentalitatearen aldera. (75. or.)

Kultura irakurketa

Galdutako humanitateen nostalgia zeukan Mirandek, paganotasunarekin lotura ikusten zielako; frantses erakaskuntza ergelaren kritika egin ondoren etxean eduki nahi du Theresa Greziako eta Erromako pentsalari garratzen ikasketan eta gero bidaien bidez beste kultura ezagutu dezan. Bai, hori zen hain zuzen Jon Mirandek Euskal Herriarentzat nahi zuena, eta aski goizik, 1948ko martxoaren 3an:

Nik maite dut neure herria Angles edo Frantses batek be-
rea maite duen bezala. Euskal herriko dantza ta abesti
herrikoiak laket zaizkit naski; eusko edestia ikasten ari
naiz; bainan geroari beha bizi behar genukela deritzait.
Nere ametsa, hauxe da: egun batez, Euzkadi izan dadien
ludiko(sic) herrialde arhITUENETARIK BAT —Iphar-europako
erresuma ttipi zenbait diren bezala —(Gogoan ditut Ho-
landa, Dinamarka, Finlandia). («*Txomin Peillenen Eus -
kaltzaindian sartzea*», in Euskera, Bilbo, 1989, 2. al-
dia , 34, 429-486. or.)

Eta «Kultura eta folkloean» ere, ia hitz berdinekin:

Naski gure kiroletan edertasun, jaukaltasunik bada; ber-
din dantzetan eta gure bertsolarien kopletan humore.
Baina euskaldun kultura hortara mugatzea, edo kultural-
detik garrantzi berezia daukala sinestea, frantses kulturak
Bécaud-en kantetan duela bihotza eta amerikar kulturak
Base-ballean erraitea lizateke.

(...) Nahikoa da eta aski begien irikitzea, ikasteko nola
gurea bezain apala den egoeran bizi ondoren, azken
ehun urteotan herri batzuek beren etnia-nortasunaren
errespetua irabazi duten, izan dadin politika jabetasuna-
rekin edo gabe, beren ohiko dantza eta kanten alde lan
egiteaz oso bestelako bideetatik, hala nola Fintar, Fla-
mandar, Galestar. (J.M. Larrea, Miranderen lan kritikoak.
Pamiela, Iruñea, 1985, 82-83. or.)

Zein dira beste kulturak, beste herrialdeak:

Nai zuen Theresa berarekin eroan atzerriko lurralde urru-
ti, harentzat berri eta ezagun gaberik izango zen, bate-
ra... *Egoaldeko* erri eguzkitsu eta koloredun batera? Eta ja-
danik aurra bazekusan berarekin itsasoko ur epeletan
igerika, edo aitzinateko uriak eta erriak ikuskatzen zituz-
telarik, musaioetan edo arri zaarren artean Theresa serio-
sa, oroitzapen eta antze lanei begira, hark ematen ziz-
kion azalpenei beha...

Ala ametsaren iratzarzalle den *Iparralderantz* ziran ote
joango, beren urratsak oian sakonetan barrura ezkuta-
tzera, edota itsas-nesken dantza-leku izandako arkaitze-
tan exerita, ugiñen eta beren biotren musika uzuari en-
tzutera?

Goizerria edo Ekialdea. Idazlea lilurutzen zuen Indiak, budismoak ere apur bat. Nirekin eleberri bat idatzi nahi zuen Indietan igaroko zena eta hortatik gelditu da *Egan*-erako idatzi nuen Mahabaratako zati bat.

Goizerriko mistikoek eta hinduismoak erakutsi eroti-ka eta arimarako bide izatea irakatsi ziola aitortzen du Mirandek, «Goizerriko mystikoek erakutsi zioten araura», baina «ez dut erran nahi hala ere, metenpsikosian sinesten dudala».

Gero aipatzen du *Haur besoetakoa*-n halako garrantzia izanen duen kelten kultura:

Kelta druida aintzinekoak ohartu ziren bezala uste dut gure bakoitzaren arimak bizitza asko dituela eramaten.

Sartalde edo Mendebaldea. Hau da bitxieta eta hurrengo gaiarekin lotua. Itsasaldeko haizea baita heriotzaren deia eta heriotzaren ondotik beste mundurako bidea, lehen orrialdeetako ekaitzarekin dakusaguna. «Sartaldetik zetorren aizeak» eta alde horretan dago hil ondoko Gazteen Lurra (*Tir Na Nóc*).

Mitologia irakurketa

Ez da Euskal mitologia hor agertzen zaiguna, Kelta zaharrena baizik, *Tir Na Nóc*.

Miranderekin eta liburu batzuetan hala nola Marie-Louise Sjoerstedten *Gods and heroes of the Celts* delakoan ikasi nuen zer zen Gazteen Lurra. «Ugarte dohatsuak» zeinetan hil ezkeru lurrean ongi elkar maitatu dutenak berriz topatzen diren arima eta gorputz bat eginik.

...han igurikitzen baitzuen aurrak, bere gorputz eta arima berriz betegiñen eskeintza hari egitera gerturik. (119. or.)

Itsasoa haren inguruan lorez estalia da eta izokinak artaldeak bailiran dantzan dabilta. Kristalezko adarretan, urrezko sagarrak.

Liburu osoan zazpi aldiz aipatzen zaigu Gazteen Lurra, hasierako antsiatik heriotzarekin betetzeraino hara joaita (35, 37, 38, 83, 108, 116, 119).

Bazirudian, ontzi-irudi heietan emanaz, urrutira eramango zutela, beti urrutirago amets orok loratze eta betegin-tzarre duen ugarte doatsuetaraino. (35. or., *testuaren lehen orrialdean*)

Zehazkiago bi orrialde urrunago:

Gizonak Theresari begira zegoelarik (...) bere amets ezin esanezkoari egoak aske uzten zizkion Sartaldeko *ugarte doatsu* heietaraino eraman zezan, *Gazteen Lur* ezkatatu hartaraino. (37. or.)

Hurrengo orrialdean, heriotzaz haraindiko «eriotza gabeko» ugarteak berriz gogoan ditu gizonak eta azaltzen hasten zaigu nolakoak diren.

...erritarren artetik hark bakarrik ote zuen sekula antsiatu ta ikusi, itsasoaz bestaldean, eriotza gabeko *Gazteen lurra* kristalezko abardun sagarondo z estalia zen hura? (38. or.)

Itsasoaren deskribapena eta mariñel zangarren menturen kontatzearekin gizonak Theresari aurkezten dio erdizka *Gazteen Lurra*.

Theresak zoraturik entzuten zituen aita besoetakoaren biotz irudimendunak asmatzen zekien ipuin ederrok.. Urrutiko Amerikak baino urrutiago, Indianoen lur urretsuak baino urrezkoago diren *ugarte doatsuak*, ordez ez zizkion oraindik aipatzen, han arimaren sorterri den *Gazteen Lur* mirarizko hartan, baitzatekean Theresa printzesa eta agintari zor zitzaion araura... (83. or.)

Gazteen Lur hori, *Tir NaNóc* hori, benetan paganoa da, ez da kristiarren paradisua:

Ene jainko zaarren aldareak zutik balira oraindik, ez nuke beldurrikan aspaldian joana nintzateke Theresarekin batean gaiztoek eta txarrek aaztu erazi, gezurtatu nai diguten *Gazteen Lur* irrikatu hartara. (108. or.)

Neska itotzen denean:

uraren oldarrak engoiti bazeraman hainbat gutiziatu zuen zabalerarantz *Gazteen Lur* hainbeste amestu hartaraino. (116. or.)

Eta tragediaren azkenean:

Aldi hartan ez zuten gizonaren gorputza arkitu, Theresa ito zen gunean luzaz billaturik ere. Ergelak! engoiti urrutira bazeraman Theresa eraman zuen ugin gora hark berak... urrutira heien elmenaz bestaldera, heien min-duaz bestaldean dagoen *Gazteen Lurrera*, han, undiña eta itsa-nesken artean, igurikitzen baitzuen aurrak, bere gorputz eta arima bategiñen eskeintza hari egitera gerturik. (119. or.)

Itsasoaren gaia, *Gazteen Lur* mitologiarekin lotua dator. Lehen lerroan agertzen da:

Sartaldetik zetorren aizeak itsasoko oiarzunen ekarle, makur erazten zituen parkeko zuaitz illunak, sala leioaren aurrean; intzirika ari ziran eta iñarosten ziran ontzi mastak izan bailirakean ekaitz baten jostagaillu. (35. or.)

Irudi honek hurrengo perpausean ekarriko ditu gorago aipatu ditugun «ugarte doatsuak». Urrunago ere aipatuko dizkio Theresa neskari, ugarte doatsuak, baina denbora berean:

Gizonak kontatzen zion Theresari itsaso *ezti eta hasarre* -kor horren epopeia, ezagutarazten zizkion lehenagoko itsasketak, heien odoleko ziren mariñel zangarrak beste mundu bateraino eraman zituztenak. (83. or.)

Itsasoa garbitzailea da behin Isabela andregai ohiaz mintzo:

Ikus, Theresa, itsaso maiteak Isabelaren zikinkerietatik *garbitzen* nau! (84. or.)

Eta beste behin gizonak neska txikia hartu ondoren:

Itsasoan sartu ziran eta ugiñek bertan *garbitu* zituzten bekatu guztietatik. (113. or.)

Eta itsasoa herriminarekin eta neskarekin lotuz:

...heien oinetaraino atsedean artzera zetorren itsaso *bortitz eta ezti* bazterrik eta ondorik gabeko hartan; eta haren beteak izuz eta errimiñez batera jotzen zuen aita besoetako, bainan Theresa aurrera zihoan lehena... (111. or.)

Itsasoko jainkoa ere, kelten Manannan Mac Lír, agertzen da. Aurkezten zaigu itsas jainkoa:

Esmeraltargiz eta zillar zurizkoz apainduak, *itsas-jainko* aundi baten beztimendu izanik ziran ausaz hain eder heien oinetara zetozen ugin gorak. (83. or.)

Patuaren irudi itsas jainkoa:

...itsasoko jainko onak bizia barkatu bazion Theresari, se-gurki helduko zen itsas bazter salbagarri hartara (...) bai eta ugiñ eskerga batek *itsasoko jainkoak* igorri izan balio bezala, jo eta uzkailei zuenean ere. (115. or.)

Margolariak (alegia idazleak) jainko hari bere eraztu-na eskaintzen dio tragedia hari itsasoak eman diolako ate-rabide bakarra:

eta beingoan, uretara jaurti zuen eskuinean zekarren urrezko zaldun-erastun bat, *itsasoko jainkoari* oberenda. Ez zen ankerra izan biontzat. (120. or.)

Jon Mirande eta emakumeak

Ez gaitezen eror eskema batean bi emakume gai-tzesgarri agertzen badira eleberrian burgesa bat eta burge-sen morrointzakerian dabilen beste bat. Lehenaz dio

ezin zitekeala neska apain dotore, adimen uts eta modari jarraitzaille harekin bizi izan. (58. or.)

Mirande misoginoa dela badio feminista militante batek inardetsi geniezaioke lehengusu gizonaz ematen duen irudia gogorragoa dela:

Urde zikintsua, burges txiki estu zikiña. (92. or.)

Eta aurrean zeukan bertutearen zalduna, gizon bear beza-lako, ezdeus, gatz-il hori estalika mintzo zen hypokrita hori, ez al zekien egiazki nolakoa zen ez aal zuen haren gogo eta biotz- txikikeriaren berri, bere bizi guztian egin, egiten eta egingo zituen txikikerien berri? Lapurra, sale-rosketari bat zen aldetik; gezurtia gizarteko gizon bat izaki; *satsua lehenago ohaidetzat zituen emakumeekin (...)*. (93. or.)

Gainera gizona, protagonista nagusia, bera Theresaz maitemindua izan arren bere mozkorkeria, ezin ulertua, azpijoko, dorpetasun, koldakeria eta ahulezia guztiekin

agertzen delako neska txikia eta margolaria baizik ez dira eder ateratzen deskribapenetik.

Mirande eta itzultzaileak

Bai, «gizonak» Miranderen ideia batzuk darabiltza, baina ez zitzaion Miranderi mentura hori gertatu (baina olerkietan kontatzen dituen besteak), eta berak hirugarren pertsonan idatzi bazuen itzultzaileak inolako eskubiderik ez zuen lehen pertsonan aitorten gisara mintzarazteko. Tamala guk ere gaztelaniaz haren itzulpena erabili baitugu behin.

Gainera Jon Mirandek *gipuzkeraz* idatzi baitzuen eleberria eta geroztik grafia eta aditza ukitu bazioten, ez zen eskubiderik hitzen itzultzea Iparraldeko baserrietan erabiltzen diren esanahiekin, Mirandek gipuzkera zer zen ongi baitzekien.

Azken hitza

Bost gako eman dizkizuegu eta gai batzuk aipatu, *Haur besoetakoa* Jon Miranderen ordeinua delako aberatsa. Obra nagusi guztietan bezala bakoitzak beste giltzarik aurki lezake eta honekin itxaroten dut beste aterik irekiko duzuela eta beste horrenbesteren edo gehiagoren idaztera bultzatuko. Hau da bederen barne zapalkuntza bati idazle batek eman erantzuna. Orain askeago garela? Ez, bakarrik autonomia pixka bat daukagu. Beti ordea izango dira beren garaiko irakurlea biltzen jakin ez dutenak eta egun batean ezagutuak izango direnak.

Bestalde irakurtzen ikasi ote dugu euskaldunok? Berriki euskal idazleak eta beste euskaltzale batzuk irakurle ikastaldien egiten hasi dira. Kontuz ibili beharko zaigu, ordea, ezen askotan gizarte eta ingurugiroaren eragina ikeretzen bada, ahaztu egiten zaigu idazlearen hitzak, eta idaztankeraren aztertzea; garai batean hori baizik ez baitzen egiten, orain beste muturrerako joera dugu soziologia hutssezko azterketara. Ez ahaztu idazkia! ¶

Mirande, berriro

(heriotzaren 25. urteurrenean)

*

JOXE AZURMENDI

*

m iranderekin dagoen arazoa hauxe da: zergatik faszinatzen gaitu euskal literaturan inor gutxi bezala, eta zergatik egiten zaigu hala ere oraindik problema inkomodoa?

Haren faszinazioaz, h. d., haren poesia eta prosa zoragarriaz, beste batzuek nik baino hobeto idatzi dute lehengo (L. M. Mugika, etab.), eta orain ere mahai-inguru haue-
tan hobeto hitz egingo dute beste batzuek¹. Mirande probleman geratuko naiz ni. Erraztasunerako, antza oraindik euskal gizartearentzat Mirandek duen problematikotasuna bi puntutara ekarriko dut: haren inmoralitatera eta haren arrazismora. Labur-labur planteatzeko, bada: Mirande, batzuetan esan ohi denez, (1) *etika mailan* inmoralista edo inmoralista da, bai pertsonalki eta bai bere obran; (2) *politika mailan*, faxista eta arrazista izan da. (Erljio maila gehitu ahal izango genuke: euskaldunok kristautasuna utzi eta paganismora itzuli behar dugula, uste zuen).

Politikatik hasteko, haren «faxismoaren» anekdotak behin eta berriro entzuten dira. Adibidez, Krutwigek *Jakin*-en (101, 1997, 86) hauxe kontatzen du: Mirande «nazi antijudua zen eta, egun batean, Pariseko ghettorra joan ginelarik, han kantu alemanak, faxisten aldekoak, kantatu zituen». (Naturaltasun handienarekin baieza dai-teke, beraz, Mirande nazia zela). Beste gomitatuari bere

1 Joxe Azurmendi idazlea *Mirande eta kristautasuna* (1978) eta *Schopenhauer, Nietzsche, Spengler Miranderen pentsamenduan* (1989) liburuen egilea da, besteak beste.

etxean diska naziak entzunarazi omen dizkio, etc. Juduei sinpatiarik ez ziela, ez dago batere dudarik. Baina gogoratuko dut, II. Mundu Gerra naziak porrokatu bukatu deanean, Mirandek oraindik hogeitau urte ez zuela bete eta, zintzo-zintzo, bere burua kristautzat eta demokratizat zeukala. Beraz, Europako Estatuetan faxismoa eta nazismoa politikoki pasa eta gerokoa da Mirandereren «faxismoa», hori zernahi dela ere. Baina, gaian garbi sartzeko, Mirandek euskal abertzale eta eskuindar erradikala da, hori bai: EAJ-PNVren eta demokraziaren kontrarioa, demokrazia kristauarena bereziki; abertzaleen demokratismoa eragelkeriatzat zeukan: harentzat berdin-berdinak ziren Franco eta Frantziako Errepublika, alegia biak berdin etsaiak eta nardagarriak euskaldunentzat; Euskadi askatzekotan edozeinekin joatearen aldekoa zen (naziekin eta faxistekin joan behar bazen ere); borroka abertzale armatuaren alde zegoen, ETarik oraindik egon baino lehenago, etab. Hitz batean, euskaldun demo-kristau zintzo burutsuentzat eta orduantxe iraultza gorri-gorrira konbertitzen ari zen gazteria berriarentzat, Mirandek egiaz «faxista» hutsa zirudien.

Bigarren, haren *moraltasun* pertsonalaz ere badira anekdotak edo esamesak (pederasta zela, ez zela, edo putaxeetara joaten omen zela), nire harritasun handirako egunotan berriro entzun direnak gure artean: bere poesia sugestibo bat, halakori idatzitako ez dakit zer gutun zati, etc., izaten dira zurrumuruon oinarri guztia. Aitortu behar dut barru-barrurainoko lotsa sentitzen dudala, hola-koak entzunda. Horretaz guztiaz nik ezer ez dakit, ez dut ezer jakin nahi eta ez zait ezer ere axola. Kontu pertsonal horiek, egia izatekotan, gehienez ere Poliziarentzat eta juezentzat izan litezke interesekoak, inorentzat izatekotan, literaturarentzat batere ez. Rimbaud droga trafikoan ibili bazen, horrek ez du ukitu haren poesia, eta Jean Geneten krimenek ez dute zikintzen haren prosa. Cervantes kartzelan egon zen. Baina guk zerikusirik ez dugu pertsona pribatuekin eta beren kontuekin, bakar-bakarrik pertsona eta obra publikoekin baino.

Baina Mirandek *Haur Besoetakoa* eleberria idatzi du - pedofilia istorio bat... Eta, hortik, euskaldun eskandalizatu

batzuek, nobela horren «inmoralkeriak» beraiei eman dien disgustoa nobelistaren pertsonaren gainera traspasatu dute, kuasi-autobiografikoa edo omen dela susmatu edo asmatuz. Uste dut euskal literaturan Mirande izango dela, seguru asko, haren ideien eta kreazioen aurkako amorrua bere autorearen aurka gehiena bihurtu eta pertsonalizatu zaiona. Arestiri baino askoz gehiago, nik uste. Eta beharbada horrek bere posturekin euskal gizarte bat, edo jende bat, zenbateraino eskandalizatu zuen, neurria erakusten du. Nire galdera da: euskal gizarte hark Mirande zipitzik ulertu al zuen, ulertu? Hala eskandalizatu duen nobela hori, ulertu al du? Ezetz esango nuke. (Ulertu izan balu, agian are gehiago eskandalizatuko zuen). Baina gaurko ere galde liteke: hobeto ulertzen ote da gaur? Nire inpresioa da, orain inor eskandalizatu gabe (hori ez da ja estilatzeko), baina «ipuinean» bakarrik geratzen dela beti ere nobelaren irakurketa, barruan dagoen egiatzko arazora sartu gabe.

(Onar dezagun, beharbada Miranderen barruko planteamendua ez bilatzeko dagoen eragozpen handiena Mirande den artista bera dela —poetaren espresioak, irudiak, sentsibilitatea; prosistaren mintzo gardena—, axaleko gozoarekin liluratzen gaituena, sirenen kantak bezala).

Goazen, bada, gaira.

Miranderen alde onak eta alde txarrak berezi behar omen ditugu mahai honetan: zer dugu haren kontra eta zer haren alde. Miranderekin gertatzen dena da —nik hartu dudan pentsamenduaren mailan behintzat—, haren aurka hitz egitea oso erraza den bezala, haren alde hitz egitea oso zaila dela. Zaila ez, gauza onik ez daukalako, baizik hauek ez direlako puntualki anekdota batean, ideia edo tesi batzuetan gauzatuta aurkitzen. Ezin litezke puntu zehatz batean —hauxe, horixe— situatu. Kasi esan liteke horrela hartuta, superfizian edo axalean, Miranderen aspektu gehienak edo tesi gehienak azkenean negatiboak direla. Edo gutxienez dudagarriak (paganismoa, etab.). Horregatik da erraza haren puntu beltzak ateratzea. Miranderen «pentsamendu on» bat inon ez dago. Haren pentsamendua beti gaiztoa da. (Horixe da ona eta ederra haren pentsamenduan!). Noizpait esaten nuen (lehen-

go), banan bana hartuta Marxen tesi denak zeudela superatuta, baina Marx bera ezetz. Beharbada gaur Miranderen tesi denak dago arbuia eta deitoratu beharra, bana-ka hartuta: baina axaleko zikin horren barruan Mirande bera magikoa da beti ere, zoragarria, argi seduktore bat bezala euskal mundu nahiko margulean. Bakarrik, horretarako, Miranderen kristalezko poesia bekatutsuan eta prosa leun perbertsoan axala baino barruago behar da ikusten ikasi. Eta, konforme ez egon eta, gustatzen.

Inmoralismoa: moralak, hots, norbere erantzukizunak, esentzialki askatasunaren barrutia izan beharko luke. Pertsonaren askatasun intimoenarena. (Gizon-emakumea, izan ere, naturako animalia predeterminatua ez baizik pertsona edo izaki morala kontsideratzen dugun heinean, esentzialki ez da askatasuna besterik: bere burua kreatorik edo egiteko ahalmen «jainkozkoa»). Askatasun horrek bere buruari —kontzientziari— ezartzen dion legea da moralak. Denok onartuko dugu, ordea, justu moralaren kapituluak obedientzia absolutuenaren eremua izan dela kristau asko eta askorentzat, guztientzat ez esateko, eta, beraz, masagizarte osoarentzat, XIX eta XX. mendeetan bereziki, konbentzio sozialen infernuak atrapaturiko kultura burgesean. Mirande esklabu-moral horren, h. d., askatasun falta pertsonal eta sozial horren, eta horri publikoan nahitaez jarraitzen zaizkion hipokrisia eta gezur guztien erabat aurka egon da. Mirande inmoralista bada, ez da moralaren kanpotik kokatuz (ohiko moralaren kanpotik bai!), moralaren gaineratik baizik: h. d., bakoitzak eraiki, erantzukizunean eta libertatean norberak egin behar duen moralitasunaren izenean. Horrela irakurrita *Haur Besoetakoa* askatasun kantu bat izan daiteke. Isabel konbentzioa da, familiak eta lagunak eta gizarteak zuretzat itxaro duten zoriona, zoriona zuk zeuk hautatu ordez. Teresa, neska txikia, konbentzio gairikoa da, libertatearen eta espirituaren objektua. H. d., Teresa, Isabel, gizona, pertsonak baino lehen ideiak dira *Haur Besoetakoa*-n.

«Bai, baina nobelak pedofiliaren problema planteatzen du», osteratuko zait. «Benetan hori ote da planteatzen duena?», galdetuko nuke nik berriro, ezetz uste bai-

tut. Barnenean ez. Dena dela, egia da Mirandek barneneko bere problema hura —moralaren eta askatasunarena— nobelatzeko, medio horixe aukeratu duela kasu bezala. Eta, kasu bezala behintzat, ezkontzari, familiari, sexualitate arruntari eta zoriontasunaren forma konbentzional guztiei pedofilia kasu bat positiboagoa bezala kontrajartzen diela. Ezin esan genezake hor problemarik ez dagoela, eta nik hori ez dut inola ukatu nahi. Badago.

Arrazismoa: baina arrazismoak asko eta diferentek daude historian eta beharbada Miranderena funtsean ez da mendebalearen harrokeria besterik. Izan ere Miranderen arrazismoa nik ez dakit zenbateraino den biologikoa eta, beraz, faxista. Garbi dagoena da, nolabait esateko, espirituala, kulturala dela guztiz gain: historiaren filosofia baten arrazismoa dela. (Horren arabera munduko historia «herrien espiritu» edo kulturen arteko gatazka dialektikoa da). Historiaren filosofia horretan ekialde-mendebale oposizioa da oinarrizkoa, ez arrazaren kontzeptua (Afrika ez da aintzakotzat hartu ere egiten: nonbait ez da inolako «arriskua» kontsideratzen Europarentzat); eta arrazak berak batez ere «espiritua» esanahi du. Gaur bertan ere askorentzat mendebalea teknologia eta makinismo mesprezagarria da, razionalismoa, geometriaren espiritua; ekialdea budismoa, Tagore eta Gandhi, poesia exotikoa, barnebiltze mistikoa («esprit de finesse») - gogora Rimbaud-ren «L'Impossible»: «je retournais à l'Orient et à la sagesse première et éternelle», etab. (*Une Saison en Enfer*-en)². Edo, beste batzuentzat, mendebalea harro-harro progresoa eta demokrazia, tolerantzia da; gainerako munduak nahi badu eta ez badu mendebaleari jarraitu beharko dio... Esan nahi dut: orain inor ez omen gara faxistak, baina oposizio horrek oso bizia jarraitzen du oraindik gure kulturean. Ikusmolde honen gora-beherak eta istorioak asko dira, aipatzen hasiz gero. Ez da Miranderena bakarrik. Baroja, Salaverria, etab., autore euskotarrak (ik. «Nietzscheren itzal argia», in: *Baloreak gizartean*, UEU 1989), asmo ezberdinekin izan bada ere: batzuk «espiritu erromatarra» ospatzeko (Mussoliniren autu-mautu kuttuna, gero falangistena), besteak kristautasunari muzin egiteko, eskema horretaz

baliatu dira gerra aurrean. Gogora gerraostean Krutwigen poesia budista, Txillardegiren adierazpenak *Huntaz eta Hartaz*-en, eta Koldo Mitxelenak Asiazaleon aurka egin zuen Europaren defentsa. Eskolan guk Francok horda boltxebiki asiaticoen aurka zibilizazio mendebaldarra defendatu zuela ikasten genuen. Oraintxe bertan giza eskubideak eta demokrazia mendebaldarra defendatzen du USAk Irak-en aurka, edo Fidel Castroren aurka; Frantziako eskolatan kultura mendebaldarra defendatzen da —orain «printzipio errepublikanoak» gehiago esaten bada ere— fundamentalismo islamiko, h. d., asiatico edo afrikanoaren aurka, etab. XIX. mendeko inperialismoaz gero ekialde-mendebale oposizioa oso zabaldua dago, hortaz, orain ekialdeko eta mendebaleko espiritu diferenteak, edo kulturak, gehiago esaten bada ere, eta lehenago ekialdeko eta mendebaleko arrazak, batere lotsarik gabe. Ez daukat zertan esanik, gero praxian oposizio horren erabilera ezberdina egingo dutela Mirandek eta Txillardegik, esaterako, edo beste askok. Spengler-ek giza historiaren morfologia famatu bat egin zuen eta han, ekialdea eta mendebalea kontrajartzen dituenean, Errusia ez da mendebalean sartzen (guk askotan entzun behar izan genuen bezala propaganda frankistan); baina Spengler-entzat Espainia ere ez da mendebalea. Eskema polita da Spengler-en hori aber tzale ironiko batentzat: Euskal Herria mendebale bikainaren parte egiten duen herria da: bere muga historikoa he mentxe Ebro ibaian duen mendebale horretako herri zahar jatorra; Espainia mendebaletik kanpo geratzen da, beste kontinente kultural bat da, beste espiritu bat («Afrika Ebron hasten da»)... Beraz, Miranderen arrazismoak —asiaticoen eta afrikanoen mesprezuak— ez dauka zerikusirik jeneralean ulertu ohi dugun arrazismoarekin: h. d., odolaren edo euskal deitura edo abizen garbien kontu «bulgareekin». (Miranderentzat euskal *herri* bat bai, badago; euskal *arrazarik* ez). Hain zuzen EAJ-PNV-ko demokratik iruditzen zitzaizkion benetan arrazistak Miranderi.

Mirandek ez zituen maite juduak, eta euskaltzale eta abertzaleekin istilu mingarriak izan zituen bere antisemitismoagatik. Antisemitismoak ere diferenteak daude or-

dea. Miranderen kasuan esan genezake haren antisemitismoaren arrazoa izan dela, espiritu judua idorra, dogmatikoa, nuantzen dohain gabekoa ikusten zuela: hain zuzen espiritu mendebaldar jatorraren, eta beraz euskal espirituaren arras kontrakoa. Espiritu europarra eta espiritu semita elkarren ukoa dira. Beraz, elkartezinak dira. Gero, judaismoaren espresioa den kristautasuna Europan zabal-tzeaz, eta mendebaleko gizartean irabazi duten eragin ekonomiko eta finantzari handiaz, gero kulturalaz, antzinako espiritu europar jator hura juduek beren espiritu ziztrinarekin zeharo lardaskatzen omen baitute (herrien «espirituen» arteko borrokak jarraitzen du!)... Nondik dauka Mirandek balioespen hori? Espiritu semitaren karakterizazio hau, espiritu europarrari kontrajarriz, Renan-ek egin du, Frantzia zabalkunde handiko estudio batean. Terminoetan ere hain berdin-berdina gainera, Mirandek hura espreski aipatu egiten duela, susmoa baitut³. Hortaz, Miranderen antisemitismo eta arrazismoa ez litzateke Renana baino handiagoa izango. Renan hori, alabaina, aber-tzale erromantiko eta arrazistak omen garenoi behin eta berriro gogoratu ohi digutenez, nazio kontzeptu moderno, liberal, demokratikoaren maisua da...

Nik ez dut Renan defendatzen eta ez dut Mirande defendatuko. (Biok profesatzen duten historiaren filosofia gutxien-gutxiena). Hauxe bakarrik: zer esaten da, Mirande arrazista dela esanda? Doi-doi zer da, Miranderen arrazismoa eta inmoralismoa kondenatuz, kondenatzen dena? Niretzat hori litzateke funtsezko galdera. Edo, beharbada, galdera elementalagoak: Nola da guretzat Renan demokraziaren maisu bat eta Mirande faxista? Zein da benetan horren barruko sentidoa, euskaldun zintzo kristau eta euskaldun zintzo demokratentzat Mirande halako problema bada beti bere inmoralismo eta arrazismoagatik, eta Baroja ohoragarri hori batere problemarik ez, inmoralismo eta arrazismo askoz gordinagoekin? Nola gertatzen da gure gizartean Mirande kondenatu beharra dagoela, eta Ernst Jünger doktore *honoris causa* izendatzen da Euskal Herriko Unibertsitatean? Eta Nietzsche, eta Heidegger, etab., post edo supermoderno guztien orakulu dibinoak

izatea oraintxe Espainian hala Frantzian, eta Mirandek infernura kondenatuta behar egotea beti? Hemen badago Miranderena baino gehiago gurea den problemaren bat.

Problema ez da Mirande (ez da Nietzsche, ez da Heidegger). Modernitatea nola irakurri nahi dugun, historia horretan non posizionatu nahi dugun, hori da gure arazoa. Batzuk, izan ere, Arana Goirik antzinateko euskal historia bezala irakurri nahi dizute, Aranaz trufatuz, berak ideia modernoaren historia. Hori, ordea, ez da on-on idiliko eta gaizto infernalen istorio manikeo bat izan.

Jeneralean, historiaz ari garenean, eskema nahiko simple, baina garbi eta seguru batekin operatu ohi dugu: eskuina eta ezkerre daude, hura negatiboa eta hau positiboa. Ezkerrak, esan ohi dugu, mundua aldatu nahi du: modernitatea arrazoimenaren eta progresoaren historia bezala irakurtzen du; eta etorkizunari buruz, iraganaz bezain baikorra da. Eskuinak, aldiz, mundu zaharrari eutsi nahi lioke, are Erregimen Zaharrera itzuli: iraganaz ezkorrago eta etorkizunaz ere beldurriago, modernitatearen (zientzia modernoaren, filosofia razionalista kritikoaren) irakurketa hagitz ilunagoa egiten du.

Arrazoimenaren eta progresoaren historia omen den bilakaera moderno hori, eta horren inkarnaziotzat hartzen den mendebalearena, desarrazoiaren, herri txikien txiki-zioaren, gizatasunaren zanpaketa eta naturaren bortxaketaren historia bezala agertarazi dute XX. mendeko espe-rientezik: Auschwitzera ekarri duen logikaren aroa. Beraz, historia horren jarauntsia ere auzitan jarri beharko dugu honez gero. Eta, aurren-aurrenik, eskuin-ezkerren eskema simple hura ipini beharko dugu zalantzan, historia eta, beraz, geu ulertzeko. Aski ezaguna da I. Mundu Gerra ostean, Europa suntsituko hondarren gainean hasi den modernia- ren gogoeta kritikoan, mendebaleko metafisika kritikatzan duen eskuineko Heidegger-ek eta Ilustrazioaren dialektika salatzen duen ezkerreko Frankfurteko Eskolak (Horkheimer, Adorno) eta metafisika mendebaldarra —esentzialista— nahiz razionalismo ilustratua arbuiatzen dituen ezke-rragoko existentzialismoak (Sartre), are pertsonalismo kris- tauak berak, nahikoa bat egin dutela puntu horretan, «ra-

zionalitatearen» aurka askatasunaren defentsan. Nolabait, «irrazionalismoaren» garaipena da, oso razionala. Antzeko erreakzio bat izan da, zalantza gabe, «faxismo kulturala» deituko nukeen batera eraman duena hainbat literato paregabe: Jünger Alemanian, Marinetti Italian, L.-F. Céline Frantzian, Ezra Pound literatura anglo-amerikanoan, etab. Eta Mirande bere momentuan giro horretakoxea da lorea Parisen, era horretantxe berak bilduko duen pentsamenduak, ez arrazoimenaren edo oro har mendebalearen historia «unibertsalari», zuzen-zuzenki Euskal Herri derrotatuari eta euskal historia «txikiaren» birgogoetari begirutzen badio ere. Mirande «kontserbakor iraultzailea» da.

Non dago, beraz, Miranderen egiazko arazoa? Haren historiaren filosofian, nik uste.

Honeraino helduta, uste dut bereztea komeniko dela: gauzak ez dira berdin ematen politikan eta ideietan, ekin-tzan eta pentsamenduan. Politika eta historiaren filosofia ez da gauza bera. Politikan bi edo hiru talderen artean geratzen da pertsona bati aukeratzeko eskaintzen zaiona bere inguruan. Hor eskuina ala ezkerra, Francoren alde ala kontra, etab., errealak izan litezke. Intelektualki, ordea, gauzak askoz konplexuagoak dira mila aldiz. Eta, horregatik, politikoki nazien aldeko hautua egin zuen Heidegger bat, ezkerrek aprobetxatu dute gehiena eta ongiena filosofikoki. Hertsatzen gaituen egungo kultura, gizartea, morala, metafisika irauli eta mundu berri bat eraiki nahi badugu, seguruenik aitortu beharrekoa da, gainditu beharreko mundu zahar horren kritika zorrotzago eta gogorragoa egin dutela eskuindar kritikoek, horrekin beti erdi-kontenporizatu nahi izan duten ezkertiarrek baino. Esan nahi dut, eskuin-ezker dikotomiak eremu honetan ez duela funtzionatzen. Zer nahi dugun, beharbada ez; baina zer nahi ez dugun, arbuatu nahi dugun munduaren kritikan, horren barruko ustelaren erakusketan, maisu handienak izan ditugu - beharbada gutxiago maite zutelakoxe modernitate hori eta kupidagabeago kritika zezaketelako.

Beraz, kristautasunaren lekuan kultu paganoak eta kristau-demokraziaren lekuan borroka armatua, ezkontza konbentzionala baino hobe pedofilia, etab., Miranderen

obran topa daitezkeen «proposapen» konkretuak, politikoak batik bat —eta orain ez diot jaramon egin nahi horiek zinezkoak ala probokazioak diren— agian ez dugu bat bakarra ontzat eman ahal izango: alegia, «zer nahi dugun», uste dut bestelako asmoak ditugula, eta gutako asko behintzat zordunago garelara hein honetan ezkerraren tradiziozko ideiei, «guduzaldun» nietzsche-mirandetarraren fantasmei baino⁴. Hemen bai, eskuina eta ezkerra uste dut azkenean elkartezinak direla, helburu eta balio politikomoraletan. Ezkerra «kristaua» da. Gizaki guztien berdintasunean eta askatasunean sinesten du, askatasun eta berdintasun horien alde borrokatzen du, bi horiek bakarrik sostenga dezaketelako anaitasuna. Mirande ez dugu maitzat politikari... Baina ez da izan inoiz! Inor ez du politikan jarraitun izan! Inork ez du sekula goraiatu! Aipatu ere! Zer problema klase da hori orduan? (Fantasma batena: gure beldurren fantasma batena).

Mintzen eta samintzen gaituen Euskal Herrian, beharbada beldurra ematen du Miranderen «uko erabatekoak». Historia osoa hankaz gora jarri, gizarteko harremanak eta bizitza arautzen zuten moralak pikutara bidali, asaberen tradizio santu eta «ohitura garbiak» eskarniatu, erlijioa zapuztu, demokrazia, sozialismoa, dena ukatzen bada, euskal errealitatean zer geratzen da? Ezer ez! Hortxe baitago Mirande ulertzeko gakoa! Erabateko ukoa ez da erabateko baiespenaren beste aldea baizik. Euskal Herriaren baiespen absolutuarena. Hain erradikalki maite den Euskal Herriari —Euskal Herri kristau, baketsu, demokratiko, «zintzo», jasanezinari— erradikalki alternatiba diferente, zeharo bestelako baten proposapena: ez kristaua, ez demokratikoa, etab. Esan baitugu, seguruena proposapen horiek gaur egun ez direla interesantegiak. Mirandek nahi duena ez da 50. urteetan noragabe geratu den abertzaletasun demo-kristauari alternatiba bat aurkitu (geroxeago sortuko den ETAk nahiko duen bezala). Mirandek funtsean gure historian azkeneko bi mila urteak ezabatzea eta berriro erro-erroetatik hastea proposatzen du. Lan zaila derriator. Azkenean beharbada, onartezina baino gehiago, inposiblea. Baina bere proposapenekin ispiluan erakusten

digun anti-historia, anti-moral, anti-Euskal Herriarekin hitz batean, Mirandek, utopia negatibo baten antzera, egungo gure Euskal Herriaren onartezintasuna erakusten digu garbi-garbi (gure kultura kristau, abertzaletasun, demokratismo «zintzoen» miseria): arras bestelako Euskal Herri baten alternatiba pentsatzeko premiaren ispilua. Mirandek Euskal Herria jasan ezin izateraino maite izan du. Baina interesantea ez dira bere sentimentu pertsonalak, baizik horiekin egin duena: euskaldunen historia eta errealitatea osoki birpentsatzeko eta errotik eraldatzeko proiektua. Horretarako funtsean, bere inguruan besterik aurkitu ez eta, «iraultza kontserbakorraren» tresneria intelektual dudagarriaz baliatu bada ere... ¶

1. «Jon Mirande orhoituz» egitasmoaren barruan 1997ko azaroaren 11n Donostiako Koldo Mitxelena Kulturunean egindako mahai-inguruan aurkeztu nuen lan hau.
2. Ekialdeari polo positiboari negatiboa bezala kontrajartzen zaio mendebalea («les marais occidentaux!»), eta mendebalea berdin modernia da: arrazoimena, zientzia, etab., hemen zentzu negatiboa duena. «Pourquoi un monde moderne, si de pareils poisons s'inventent!». Poetak berriro ekialde/antzinata garbira («la patrie primitive») itzuli nahi luke, h. d., orainaldi zikinari uko egin. «Voici que mon esprit veut absolument se charger de tous les développements cruels qu'a subis l'esprit depuis la fin de l'Orient». - Rimbaud-ren testu horretan bertan ohargarria da arraza gora eta beheeren edo noble eta makurren gaia orobat, gai hau (literatura frantsesean ere, ez alemanean bakarrik!) hain bitxia ez dela ohar-tzeko. «J'ai des mes ancêtres gaulois l'oeil bleu blanc, la cervelle étroite, et la maladresse dans la lutte». Galiarrak —«les écorcheurs de bêtes, les brûleurs d'herbes les plus ineptes de leur temps»—, historian bi aldiz menperatuak (erromatarrek aurrena eta germaniarrek gero), arraza makur ustela dira. «Il m'est bien évident que j'ai toujours été race inférieure», aitortzen du berak. «Je suis de race inférieure de toute éternité». Gero, modernia (hau da, zientzia, demokrazia, - eta nazioa!) arraza beheeren garaipenarekin berdinduta dator. Historiaren dekadentzian arraza nobleak purtzildurik daude: gaur egun «la race inférieure a tout couvert - «le peuple, comme on dit, la raison, la nation et la science». Miranderen pentsamenduan ikusten diren topikoak denak.
3. Renanen arabera arraza semita, pentsaera monoteistaren asma-tzailea munduan, intelektualki bere mentalitate simple eta batera-koiagatik nabarmentzen bide da, moralki une berean berexdura edo ñabarduraren, nuantzen, sentimentu faltagatik eta intolerantzia espirituagatik. Haren begiz begi arraza indoeuroparra dago, espiritu zabalekoa eta sentikorra, ideia filosofikoen eta zientifikoen ekoizlea. Honen aldean arraza semita gutxiagoa da naturaz beraz («représente réellement une combinaison inférieure de la nature humaine»).
4. Aitortu behar dut pertsonalki Miranderen pentsamendu politikoa, oro har behintzat, sekula ez zaidala iruditu «pentsamendutzat» eta «politikotzat» oso seriotan hartzekoa. Txinparta ezusteko eta harrigarri batzuk gora-behera —nik literariagotzat ulertuko nituz-keenak—, kaotikoa eta inkoherenteegia da, funtsean, sistematiko-ki ulertu nahi denean. Adibidez: kristautasunak Euskal Herria en-dekatu egin omen du, lehenago euskalduna burgoi, etab., baitzen, juduen pogromak egiteko edo auzoko herrien aurka gerra egin eta erresuma handitzeko gauza: baina bai pogrom haiek egin zituen herria eta bai konkista-gerra ausartak egiten omen zituen errege nafar aipatua, oso-oso kristauak dira! Alegia, antzinako euskaldun

burgoi jator haren beste adibiderik ez du Mirandek arras kristau batzuk, eta are kristau fanatikoak, areago pogrom hura dirudienez probokatu zuen fraide frantziskotar bat baino! (Miranderen euskaldun «jentila» historikoki entelekia hutsa da zalantza gabe - baina horrek ez du esanahi beste adiera batzuetan ez dela erreferentzia biziki interesantea!). Beste adibide bat: Mirande euskal abertzale edo nazionalista da eta arrazista da, bere pentsamenduko maisutzat noizpait Gobineau espreski aipatzen duena. Baina, a) gero, harentzat euskal arrazarik ez dago, egon; b) Gobineau irakurri duen edozeinek daki arrazismoa eta nazionalismoa elkartzinak direla, ura eta sua bezain esentzialki elkartzinak. (Orain azaltzerik ez daukagu hori zergatik). Horregatik Gobineaturen ustez herri germaniko aristokratikoak sekula ez dira izan nazionalistak. Nazionalismoa Gobineaturen esanean judu-kristau dekadenteen kontua da, «munstrokeria kanaandar» hutsa. c) Eta zer da Miranderen «europar arrazaren» kontzeptua? Euskaldunak eta euskal historia «salbatzeko» amarru txiki bat iruditzen zait funtsean: Gobineau, Nietzsche, Chamberlain eta konpainiaren arraza kontzeptuarekin (eta arrazismoarekin) arras elkartzina da edonola ere. Horien esanean Europan ez dago arraza bat, baizik arraza burgoi nagusi bat (germaniarra) alde batetik eta arraza kaskal batzuk azpiratuak bestetik, arraza zirtzil esklabo izateko horien artean sartzen baita euskal arraza. Hain zuzen euskaldunoi buruzko Chamberlainen pasarteak ez dira batere gozoak, aipatuak ditut beste ereti batean: ik. «Euskadi-Alemania bion literaturan eta filosofian», in: TUÑON DE LARA, M., *Gernika: 50 años después (1937-1987). Nacionalismo, República, Guerra Civil*, UPV 1987, 282 eta 284-286. Mirandek, lotsa honi eskapatzeko, «europar» guztien arraza bakarra asma dezake, Spengleren europar arimaren antzera (non ipiniko lituzke berak Europaren mugak, espazioan eta denboran?) eta europar guztiok arraza burgoi bakarra bihurtu, ez-europarrak arraza eskasagoak: bakarrik horrela, edo historia esplikatzeko giltzarik gabe (arrazza nagusi eta apalen arteko borroka), eta agian historiarik ere gabe, geratzen da; edo filosofia aldatzen du. Baina Mirandek ez du hori inon egiten. Eta abar, hau ez baita gehiago luzatzeko tokia. Miranderen pentsamendu politikoa, hortaz, literato eta artista batena bakarrik da niretzat pentsamendu politikoa. Zartako eta zirtako batzuk airean. Une hartako euskaldunak eskandalizatzeko nabarmentzioak. Birgogoeta batera obligatzeko «antitesiak», tesiak baino gehiago. Hein horretan positiboak. Euskal Herritik urrun eta Parisen zulo batean bere desesperazioa bizi zuen jeinu bakartu eta angustiatu baten garraisi mindua, sugestiboa eta kitzikagarria bai, egiaz hausnarketa teorikoa ez. Mirande, positiboki hartzekotan, den bezala hartu behar da (bere obraren arabera hartu behar da alegia): artista eta poeta abertzale bat, kulturalki antimoderno, politikoki u-topikoa (ezorduko eta ezlekukoa).

Jon Mirande, eskuin muturreko idazlea

*

EMILIO LOPEZ ADAN

*

jon Miranderen lana ikuspegi politikotik ikertuko dut. Euskal letretan, eragin handikoa idazlea da; kalitate literarioen ondoan, errebelde eta madarikatua izateak distira berezia ematen dio. Gutxi mintzatuko naiz hizkuntzaz, estiloaz edo aurkikunde literarioetaz; berriz, distira erromantiko hori bere testu-inguruan eman nahi nuke. Miranderen «errebeldia» mitifikatu da. Ideologia politikoa kontuan harturik, argi ikusten da bere garaiko konformismoa inarrosteko eskuin muturreko konbentzioak erabili zituela. Hots, haren literatura ideologiak kargatua dago, eskuin muturreko idazlea da, eta horrela ikusten zuen bere burua.

Ezkertiarrentzat, alor berezia dira eskuin muturreko idazleak. Badugu hizkuntza eta indar nobelistikoa mirestea, baina artez edo moldez ideologiak sortu ezinegonari eman beharko diogu irtenbidea. Literatura osotasun bat da. Badakit espiritu moderno batzuek oso gustu txarrekoztat dutela Mirande nazi, arrazista eta antisemita zela aipatzea; alta, faszismoaren banalizazioa ez da onargarria.

Hasi-hasieratik Mirandek argi jokatu zuen: literatur molde berriak ekarri zituen, jelkideak zafratu, eta eskuin muturreko antidemokrata zela esan zuen. Garai haietan nazirik ez zen euskal abertzaleen artean, eta Mirandek ez

-
- Emilio Lopez Adan idazlea *Euskadi 1984* (1979) eta *Bortu goretan lainope* (1982) liburuen egilea da. Ginekologoa da lanbidez.

zekarren arrisku politikorik. Jelkideen aurka eta molde literario berrien alde zirenentzat, aspektu hori bazter uztea zen erosoena. Anitzek egin zuen. Adibide bat, *Haur besotakoa*. 1970ean argitaratu zen: gutarteko askorentzat, aurkikunde gaitza. Gabriel Arestik gomendatu zuen liburua, eta «ez (dagoela) gure ideologiatik gauza urrunagorik Mirandena baino» esan ostean, hizkuntzaren balore literario eta linguistikoak goraiatu zituen:

Zeren Miranderen moduak eta pentsamenduak alde batera utzita, haren idazlana hartzen baldin badugu kontuan bakarrik, gure literaturari egin dion medesea ez dugu behar bezala inoiz nahikoa laudatuko.

Alta, aurre egiteko modu horrek ez dio erantzun egokirik ematen arrazismo eta nazismoaren arazoari. Gaurko egoeran, eskuin muturra gora Frantzian, frankismoaren ondorengoak gobernuan Espainian, eta euskaldunen artean ideologia hori goraiatzeko ahotsak altxatu direnean, ezin dut Arestiren «zabaltasuna» nireganatu. Miranderen nazismoa ez da marginal edo folklorikoa. Haren lanaren irakurketa osoa eta orokorra egitera behartuta gara, faszismoaren arazoa sobera larria delako.

Mirandek Euskal Herria eta euskara maite zituen. Nazia zen, eta idazlea. Ikerketa sakon batek espresamolde estilistikoaren eta faszismoaren arteko loturak erakusten ahal ditu; horren bidez ulertuko genuke nola literaturak eramangarri egin zuen izugarrikerien goraiatzea, eta nola estiloak begiko bihurtzen zigun okaztagarria. Artikuluan gutxi mintzatuko naiz aspektu literarioetatik eta zerbait askoren oniritziaren arazoietatik. Bereziki, Miranderen euskaltzaleatasuna nazismoarekin nola lotzen den analizatzera entseatu naiz.

Eskuin muturreko topiko arrunten beteriko...

Eskuin muturreko idazle anitzek inpresionatu naute. Zerrenda osoa eman gabe, aipa ditzadan Ernst Jünger, Ezra Pound eta Louis-Ferdinand Céline; adibide nagusi gisa, Céline. *Casse-pipe*, *Voyage au bout de la nuit*, *Mort à crédit*,

liburu horiek harrapatzen eta hunkizen gaituzte. Ez dira erretzeko: alderantziz, gomendagarriak dira. Alta, Célinek baditu pasarte jasanezin eta okaztagarriak. Eta ez naiz ari ea Céline kolaborazionista zenez: izkribuetaz ari gara, literaturaz, betirako idatziak gelditu diren pasarteetaz, gorrotz beteriko hitz, kapitulu eta liburuetaz. Céline ez zen kontradiktorioa: gure burua dago kontradikzioz betea. Eta kontradikzio horiek nola artikulatzen diren ulertzeko anitz idatzi eta ikertu da.

Diotenez, eta irakurle gehienek horrelako zerbait sentitu dugu, Célinek badauka eskuin muturreko jarreraren azpian beste zerbait sakonago. Mendeko oinarrizko biolentzia, jendeen patu ikaragarria, gerraren presentzia orokorra, bizi sozialaren lege gordinak, denak agertzen dira bere eleberrietan. Beharbada, estutasun horretatik jalgitzeko onartu zuen faszismoaren errazkeria bortitza, juduak akusatatu zituen eta arrazismoa bereganatu. Gisa guztiz, liburu politikoez ez dute eleberrien deigarritasuna; arrazismoa beti merkea da eta pentsakera landertzen du. Kurioski, oso judu gutxi agertzen da jendearen bizi agonikoa marrazten duten liburu miresgarrietan.

Forman gero, Célinek bazuen astakeria handienak esateko genio berezia. Eman dezagun ario ergel eta moz-korti baten behatz azazkal ustelak laurogeita bost mila Einstein baino gehiago balio duela esatea. Soberako izugarrikeria da, eta ario ergel eta mozkortiaz ere barre egiten du; irri hori nonbait, bere buruaren eta pertsona guztien tragedia beste modu batez agertzeko modua da, eta esamolde karrakatzailak arrazismoa janzten du kapa literario eta kritiko iraunkorraz.

Mirandek ez zituen Célineraren arazo politiko eta judizialak izan. Inork ez zuen kolaborazionismoaz akusatu; tirria horren bretoi batzuekin ibili bazen, gero esan bazuen nazien okupazioa euskaldunen eskubideak Frantzia bideratzeko oportunitate hobereana izan zela, horiek ez zioten inongo ondoriorik ekarri. Gerra ostean ez zuen arrisku politikorik hartu, ez nazi bezala, ez eta euskal abertzale bezala. Batzuen ustez, horrek erakusten du haren nazismoa pose literarioa baizik ez zela, burgesak eta sendunak izutzeko

balentria estilistikoa. Baina Mirandek berak hamaika aldiz aldarrikatu zuen eskuin muturreko pentsakera. Abertzale zela sinesten badiogu, eman diezaiogun tratu bera bestean ere. Bere ideiak gihartzeko bide politikorik ez zuen aurkitu, eta izkribuetan agertarazi zituen. Idazkietako pasarte jasanezinak eta nazkagarriak ikertuko ditugu.

Arrazismoa eta antisemitismoa ez dira arduragabeko gauzak. Nazien ikusmoldeak, jaunen arraza arioak beharrezko eta zilegi ditu populu ahulak esklabizatzea eta enda galgarriak suntsitzea. Miranderen garaian, gehiegikeria horien ondorioak ezagunak ziren; politika edo arraza zela, komunistak, ijitoak eta juduak deportatu eta hil zituzten. Juduen holokaustoa orokortasun lazgarri horren osakin aipatuena zen, bakarra ez izanik ere. Auschwitz gertatu eta gero, arraza burgoien nagusitasuna aipatzea, beltz, arabiar eta beste-koloredunen aurka mintzatzea, juduen eragin galgarriaz tematzea, ez dira gauza inozenteak. Mirandek gehiegikeriak idazten zituenean bazekien zer egiten zuen. Guk ere badakigu zer irakurri dugun.

Literatura aldetik, estiloa eta edukia ezin bereiztuz, gure arazoa da ulertzea zergatik eman diogun hainbeste predikamendu. Kontradikzio horren aspektu literarioen ikerketa, beste batek egin beharko du. Nire aldetik, azalpen politiko baten ematera ausartuko naiz. Mirande jeltzaileen molde mengelen aurka errebolatu zen; biolentzia, erotismoa, zinismoa, sartu zituen gure literaturan, eta fededun ahalketiak eskandalizatu zituen. Geroztik denbora pasa da eta gure erreferentzia literarioak ez dira hemeretzigarren mendeko fraile predikariak. Mirandek ireki zulotik sartu da korronte zabal eta indartsua, eta merezimendu historikorik aparte ez dakit zerk gehiago irauten dion Miranderen «errebolta ausartari».

Ausartak eta ikonoklastak bezala aurkeztu zizkiguten testu horiek eskuin muturreko literaturaren alorrean kokatzen baditugu, oso arruntak dira, guztiz konformistak eta ez batere originalak. Perspektiba kontua da. Jelkide demokrata-kristauen aldizkarietan, Mirande zegoen igela ur benedikatu untzian bezala; eskuin muturreko pentsamendutik ikusita, guztiz konbentzionala da. Nazien arrunckeriak onar-

tzen ditu humanitatearen eraikuntza kontzeptual gorenak balira eta bere izkribu politiko zuzenak ikusmolde sasi-zientifiko hertsiez beteak dira. Arrazismoaz, bereziki, Frantziako edozein tabernatan Céline-k erridikulizatzen zituen ario erregel eta mozkortien arteko elkarrizketetan entzuten ohi diren zabarkeriak ontzat ematen ditu. Haren ustez, denek dakite arrazak badirela, beltzek ez dutela zurien balio bera, arrazek kromosoma desberdinak dituztela eta nahaskeriak hondamendia dakarrela. Artikulu horiek leku egokia lukete *Eskuin muturreko irakurle mentsendako Entziklopedian*.

Euskal Herriari buruz ere ez zen oso urrun joan. Bistan da jelkideen Euzkadi demokrata eta giristino hori idealizazio bat dela, baina Miranderen herria, burgoi, azkar eta krudela, jaunen arrazakoa, mitologia nazi-germaniarraren transposizio hutsa da, eta ez du inongo oinarri historikorik. Harentzat hori omen zen zinezko Euskal Herria, eta besteak, haragizko euskaldunen populu arruntak, ez zuen Mirande merezi. Horregatik etsitu zen eta politika abertzaletik, euskaratik ere, urrundu zen, beste euskaldunentzat Mirande baitzen «larrosak zerrientzat bezala». Ikusiko dugunez, delirio arrazista-germaniar hori pobre eta estereotipatua da. Euskarri eman zion jelkideen aurka zirtoak botatzeko, baina ez zuen handitasun edo sarkortasunik batere.

.../literatura merkea

Delirio faszistaren aplikazioak euskalerriraten ditueanean, ez du zertan hunkigarria izan eta ez dauka goitasun literariorik. Adibidez, «euskal-zalduntasunaren» edo euskaldunen espiritu ario-burgoiaren adibideak aurkitu nahian, oso lehengai gutxi dauka, eta erresuma europar guztietan oso arruntak ziren judu, ijito eta agoten diskriminazioa gure genio arrazialaren erakusle gisa ematen du. Ez dauka horrek kanore handirik, baina estakuru ematen dio idazteko Lizarrako progroma gure loria handienetirako bat dela; erreferentzia historikoaren merkeak ez ditu deusetan gozaten arrazismo hutsa eta juduen hiltzeko deia. Guk, irakurleek, doktrina nazien eraginarekin lotuko du-

gu, eta ez gure arbasoen balizko espirituarekin. Mirande okaztagarri gertatzen da:

Gure arbasoen «bidegabekeri» horrtaz ahalketu beharr dugua egungo Euskaldunok? Nire ustez, bozkariotu beharr genduke, orduko Euskaldunek beren ondoreko anhitzetan guttiagotartzun-komplexua ez zutela bai ordea bertzeen enda baino gehiagotzat euskal enda ioiten zutela derakhusate-ta.

Arestian aipatu dut haren arrazismoaren arrunzeria. Euskaldunek odol garbia begiratu nahi zutela dio. Frogatzeko, han eta hemen aurkitu zituen kanpotiarrekin ez ezkontzeko abisuak, baina leku askotan ohizkoak diren molde sozialetatik arrazismo biologiko eta politikora pasatzeko argumentazioa ez zuen gure arbasoengan dokumentatu. Dolurik gabe, Frantziako eskuin muturreko eta nazien formulazioak inportatu zituen. Euskal odola inoiz ukanen ez duten balizko beltz euskaldunen aurka bortizki idazteko, arrunkeriak metatzen ditu: beltzak zuriak baino gutxiago dira, eta zibilizazioen gainbeheraren lehen arrazoa garbitasun arrazialaren galtzea omen da. Beraz, nazionalistek garbitasun antropologikoa babestu behar dugu.

Ideologia horren pobrezia nabaria da, nahiz eta noizean behin formula distirantez jantzi. Euskaldunek beltze-kin ez dugula ezkondu behar esatea, eskandalu emaile izan zitzaien *Embata*-ko lehen kideei; alta, eta berriz perspektiba kontua, ez zen batere harrigarria *Mein Kampf*-en irakurleentzat, han idatzi baita ezkontza eta amatasunaren helburu nagusia arrazaren garbitasuna dela. Estatu naziak legeztatu zituen ezkont-debekuak 1935ean. Mirandek erreferentzia ugari bazituen... laguntxoan artean; ikerle gisa, bere «merezimendu» bakarra izan zen inongo kritikarik gabe onartzea eta gure genio arrazialaren araberakoak zirela sinestaraztea.

Ez zen lan makala: oinarri historiko eta kulturalen gabezia estaltzeko, esoterismoa ekarri eta estiloa landu zuen. Zula dezagun «enda bortitz eta burgoiaren» existentzia bera. Egiatan, Euskal Herriak ez du heroi herri nagusiaren historia. Ez dugu inor konkistatu eta ez gara arrazistak izan, arrazismoaren zentzu politikoan bederen, beharbada horretarako oportunitate historikorik ez dugulako ukan.

Azken finean, euskaldun baketsu-giristinoa, eta euskaldun bortitz-paganoa, biak dira eraikuntza mitikoak. Alta, jelkideek bildu duten gorputz dokumental eta doktrinala eskas zitzaion Miranderi; nazien ikusmolde merkeena oinarritzat harturik, formulazio esoteriko eta orokorrean jo zuen. Adibideak emanen ditut.

Hasteko, euskaldunak europar jatorrizko herrien artean kokatu zituen eta beraien historia «ario» mitifikatua gureganatu. Mirandek hamaika aldiz erabili zuen prozedura hori. Jatorriz, euskaldunak omen dira lehen populuetarikoak, munduaren ikusmolde pagano eta magikoa zuten sartaldeko herri-aztien partaideak; paganismoaren gureganatzea eta erreferentzia zeltiko ugariak, druidaz mozorrotzeko mania barne, hortik ikertu behar direla uste dut. Kristautasuna «Orienteko doktrina afrikatarr-kamita» omen da, eta Sartaldeko herrien paganismoa «keltek eta germanoek» defendatu zuten. Horiek hola, erligiotik arrazara aise pasatzen da; Mirandek euskal arrazaren existentzia ukatzen zuen... arraza europarraren jatorrizko partea garela esateko. Linguistika ere dakar laguntzaile: euskal gerla-hiztegian aurkitu zituen hitz nahikoa bere ustez germaniarrek utzita, eta gauza normaltzat zeukan, zeren eta «german aitzindariok gallo eta ibero-roman artean ez anzo gudulari euskaldunak zitu ten beren meneko (...) eta textuetatik nabari denez, euskaraz hitz egiten zuten». Halamoduzko oinarri fantastikoetan finkaturik, aise du baieztatzea gure lehengusu eta irakasle germaniarrak bezala izateko sortuak ginela, katolizismoaren eragina izan ez balitz. Omen, arraza noblearen instinto sanoak juduek eta katolikek oso goiz irendu zizkiguten. Prozedura osoa arina da historia aldetik, azkarra eta koherentea berriz irrazionalismo literarioarentzat.

Beste horrenbeste gertatzen zaio sozietatearen kritika orokorra egiteko. Bere ustez, eta horretan berriz ere eskuin muturraren saltegian elikatu zen, jende gehienek moral arruntak itotzen du super-gizona. Espiritu nobleek ez dute zertan mugatuak izan, ez dute zertan funtzionari, burges eta konformisten manupean bizi. Errebeldia hori *Haur Besoeta* -koa-n ikusten da, eta, omen, lotua da Euskal Herri garbi, desiratu eta helgaitzaren ametsarekin. Ez naiz tematuko liburu

horren eduki sinbolikoetan, Sartaldeko erresumak zelten mitologian duen oinarrian, adibidez, baina aipatu nahi nuke oso nabaria den misoginia. *Haur besoetakoa*-n, neskame mutxurdirak eta «orkara» dabiltzan emakume helduek biltzen dituzte antibalore guztiak, nazka ematen dute eta gorrotagarriak dira; nabariagoa, amets guztien untzia den Theresa nerabeak hil egin behar du emakumetu baino lehen. Misoginia arrazismoarekin konparatu behar da. Bestekotasuna lotzen du mespretxu eta menperakuntzarekin.

Miranderen testu teorikoetan usu agertzen dira pateralismoa eta antifeminismoa, adibidez esaten duelarik euskaldun idealen artean «etxeko iaunak etxeko guztien, emazte, haurr, eta sehien nagosi zirenok, ez nabaski Romako pater familia garratzen antzoan, haatik gutiago feminismuak eta 'puerrismuak' indarrgabetzen duten sendi modernoan bezala». Misoginia nabariagoa da testu literarioetan eta endekatzen du Miranderen eleberria eta olerkigintza, adibidez herri mina eta funtzionarien histasuna biltzen dituzten bertso ezagunetan.

Misoginiari gaineratu diezaiokegu homosexualitatearen aurkakoa. Hain zuzen, Miranderen testu jasangaitzetenariko bat hauxe da, naziei buruz ari, eta torturatzaileak homosexualen hein berean ezartzen dituen:

Ez dut eiki erran nahi juduei oldartu zaizkien antisemiten artean, Frantzia, Alemanian edo bertze errialdeetan, gizerhaileak edo sadikoak izan ez direla... bai eta, dudarik gabe, ohoin, mozkorti, paiderastak eta bertze biziodun guztiak ere - erresuma eta alderdi orotan bezalaxe.

Gure gizona negazionista zen, eta juduen masakrea legenda hutsa zela zioen; guzti-guztia ezin gezurtatuz, gehiegikeriak banalizatu zituen, eta edozein erresumatan aurkitzen diren «bizio» guztien heinean eman. Misoginia bezala, homosexualen kontrako horiek eskuin muturreko zabarke-riak dira, Mirandek arrunki espresatuak. Jeltzaleak eskandalizatu zituen, baina ziur asko lagunen konplimentuak jaso zituen. Gaur egunean ikusmolde horiek ez dira «poeta mardikatu eta marginatuarenak», baizik eta Frantzia eta Espainiako arrazista zabarrenen purrustada merkeak.

Demokraziaren kritika eta totalitarismoaren apologia

Mirandek jelkideak inarrosi zituen. Urte haietan, nazionalismo iraultzailearen lehen urratsak gertatzen ari zirenean, EAJ kritikatzek nonbait Mirande eta nazionalista ezkertiarak alor berean ezarri zituen. Ezker abertzalearen aldetik batzuek horrela nahi izan zuten, gutxi izanik ere; Mirande ETArekin oinarri ideologikoen artean emateko, sasi-aditu ernegatuen begilagun bereziak behar dira. Bere aldetik, Mirandek berak eta haren tankerako miresleek argi esan dute ez dela zertan Mirande eta ETA elkartu behar. Zuzen ari dira. Mirandek argi erakutsi zigun zer korrante filosofiko eta politikoan kokatzen zen. Demokrazia kritikatzeko, faszismoak ez du pobre eta zapalduen aldeko jarrera moralik nahi; erreferentziak ez dira kristianismoaren alderdi igualitarioak, ez eta komunismo marxista edo libertarioa. Eskuin muturrak bereganatu zituen Nietzsche, Chamberlain, Gobineau, Spengler eta antzeko pentsalariak, eta gero nazismoa erditu du.

Ez dut esango idazle horiek guztiak naziak zirela, anakronismo hutsa baita. Gainera, Jose Azurmendik seinalatu duenez, korrante filosofiko horren aportazioak nazismoa baino zabalagoak dira. Baina nazismoak bere kasa irakurri zituen, eta interpretazio estu eta utilitario bat eman zuen. Naziak Adolf Hitler zuten idazle nagusizat, eta eskuin muturreko intelektualek onartzen zioten nagusitasuna. Chamberlain-ek, adibidez, Hitler deitu zuen «erraztatzaile handia». Eta Mirandek, nahiz eta oinarritzko pentsalariak ezagutu, inongo lotsarik gabe esan zigun Adolforen bide-tik zihoala, edo, bederen, Rosenberg-en atzetik:

Alfred Rosenberg batek ere, gizon, pentsalari eta idazle bezala, orainaldiko Sartre eta Sartretxoak oro bezainbat balio duela...

Aipamenak zentzu oso zehatza du. Rosenberg partidu naziaren filosofo eta teoriko nagusia izan zen; arrazismoa jantzi zuen nonbaiteko ikusmolde zientifikoaz, eta lehen aipatu pentsalarien digestioa bere kasa eginez Hitlerri

eman zion bortizkeria antijudua eta antikomunista janzteko berniz teorikoa. Haren pentsakeraren eduki nagusia paganismoa zen, paganismo antikristau gordina. Nik uste Miranderengan kausitzen den paganismoa iturri horietan ere elikatu zela. Gero, Hitler burgesiarekin eta elizarekin akomeatu zenean, bigarren planora bota zuen paganismo hori, baina Rosenberg-i eman zion Ekialde okupatua garbitasun arraziala begiratzeko boterea. Hain ongi egin zuen non Nuremberg-en balbe zigorra eman zioten.

Mirandek, nonbait, bazituen nazismoaren guztiarekin ados ez izateko motiboak. Jünger-ek, adibidez, nazismoa sobera plebeioa zela sentitu zuen. Mirande, bere aldetik, paganismoari atxikia zen. Baina ez dira horiek funtsezko kritikak, baizik eta barneko detaileak edo eskolak. Mirandek hurbilak zituen Rosenberg-en aukera ideologikoak, hau da «lurra eta odola»; oso urrunak, aldiz, Strasser anaiei «nazionalismoa eta sozialismoa». Frankisten artean ere, euskaldun gehienak ziren karlistak eta ez falangistak, baina gero eskuz esku afusilatu zituzten gorriak eta separatistak. Hitler-ek ere Rosenberg nahiago izan zuen, eta Gregor Strasser 1934an garbitu zuen.

Nazia zela esaterakoan, inork ez dezan Mirande borro nazia zenik pentsa. Inoiz ez zen egitatera pasa. Ideien eremua aipatu dut, bai eta azpimarratu eskuin muturraren barnean oso konbentzionala zela. Kritika politiko eta literarioa da eta, nire ustez, berdin egokia zaie demokraziaren aurkako argudioei: ustel birregosiaren usaina darie. Gure gizonarentzat, ahulen jukutria da demokrazia, zaldun noble eta azkarren nagusitasun naturala mugatzeko konspirazio higuigarria.

Naturan, zioen, ez da arrazen eta jendeen arteko berdintasunik; natura aristokratikoa da, arraza batzuek besteak baino gehiago dira eta gizon batzuek beste pertsona guztiak baino gehiago. Indartsuenek gobernatu behar dute, eta kitto. Demokraziaren oinarriak juduen bihurrierian eta koldartasunean aurkitzen omen dira. Juduek arraza europarren garbitasuna endekatzen dute eta diruaren bidez zurgatzen herrien odola. Ez dira gauza borroka garbian irabazteko, eta gehiengoaren legea inposatu nahi diete jaun

burgoiei. Horregatik ifrentzuz eman dute hierarkien balorea, eta miserableak, ahulak eta koldarrak aurkeztu dituzte hoberenak bezala. Kristautasuna, demokrazia, sozialismoa eta komunismoa gero, denak dira arbola bereko adarrak, eta denak hastiotzen ditu Mirandek. Jaunen erresuma, berriez, totalitarioa da: nagusiak nagusi, esklaboak esklabo, eta arraza gaizkigileak, fuera!

«Non possumus...» Guk ere ez!

Nola izan zitzaigun posible diskurtso horien entzutea ere? Miranderen denboretan, jeltkideak parlesiatuak ziren. Demokratak eta kristauak, Frantziako gobernuaren aurka ez ziren oldartzen eta frankismoari aurre egiteko geldi eta zain ziren, ea noiz eroriko, ea noiz Ameriketako eta Europako demokraziek salbatuko gintuzten. Mirandek irri egin zien, eta jeltkideei bota zirtoek, nonbait, grazia egiten ahal zuten nazionalismo aktibo eta militantea asmatzen ari zen lekuetan. Baina edukiak ikusita, irria laster izoztu beharko zen. Adibidez, jeltkideak arbuiatzeko zera esaten zuten: haien nazionalismoa kristautasunaren, judukeriaren («youtrerie» idatzi zuten, eta hitza berez iraingarria eta gutieslea da) eta frank-masoneriaren nahastea zela. Bego kristautasuna, baina juduen esterminazioa aski berria zen eta «konspirazio judeo-masonikoa» frankismoaren mintzamolde hutsa zen. «Politikero anti-fasizistak» kritikatzeko, Mirandek bere saltegiko funts guztiak atera zituen.

Hain zuzen, Mirandek Franco kritikatu zuten Euskal Herria zanpatzen zuelako, ez batere faszista eta antidemokrata zelako. Mila aldiz esan zien jeltkideei gerran gaizki hautatu zutela eta Errepublikarekin gelditzea huts politiko eta arrazial ikaragarria izan zela. Gero, ETA ageri zenean eta batez ere marxismoari hurbildu zenean, garbi utzi zuten hori ez zela bere bidea; gehiago dena, lagun izandako Federiko Krutwig Sagredo mendratzeko bota zion euskal odolik ez zuela, behar bada judua zela eta horregatik ez zuela eskubiderik batere euskaldunen borroka zuzentzeko! Urte haietan ETAk esana zuten naziotasuna hizkuntzak fin-

katzen zuela, eta ez batere arrazak. Miranderen irri arrazista jasanezina zen.

Gaur egunean, garai horiek pasata, nekez ikusten dut nola eman dakioken Miranderi inongo aktualitaterik. Euskaldun gisa, Frantzia eta Espainiako sistema parlamentarioek eta gobernu demokratikoek zanpatzen gaituztela sentitzen dut; ikerle gisa, zanpatze horien mekanismoak, eta bereziki maiorien lege arrunta, azter ditzaket; politikan, demokrazia errepresentatiboa eta demokrazia zuzenaren arteko ezberdintasunak ezagutzen ditut; tradizio komunistaren barnetik, berdintasun ekonomiko eta sozialaren eskasiak nola gezurtatzen duen bozken demokrazia, gogotik gogoratuko nuke. Uste dut sistema parlamentarioa kritikatzera zuzena dela; uste dut ezkerreko kritikaren baloreak bereganatu dituela nazionalismo berriak. Berriz, Miranderen kritikak gure balore askatzaileak arbuiatzen ditu, eta demokrazia zanpatzaileen aurka eskuin muturreko nazismo arrazista goraiatzen du.

Jelkide beldurti eta perlesiatuen denborak joanak dira; orain mini-estatu bat eta super-polizia kontrolatzen dituzte. Boterean direnak nonbaitera lerratzekotan, askoz errazago joango dira totalitarismoaren aldetik. Estatuak eta boteretsuek gaitasuna dute faszismo berria sortzeko. Ezkerreko kritikak aktualitatea du, eta ez dut ulertzen zertan lagunduko gaituzten Miranderen delirio naziak. Bego Mirande eskuin muturrekoen artean, beraiek nahi duten bezala, eta gutartetik lekora dadila.

*B*iolentzia nagusien zerbitzuko

Demokrazia kritikatzeko, ez dut Mirande gutartean ikusten; gauza bera gertatzen zait biolentziaren arazoa dela eta. Azkeneko hogeita hamar urteetan, abertzaleen artean biolentziaz anitz pentsatu, idatzi, eztabaidatu eta egin da. Bada korronte azkarra zanpatuen biolentzia zilegia dela esateko, eta korronte horren sustraiak aurkitzen dira Mendebaldeko justiziaren aldeko tradizioan; kristianismo progresistak, pentsamendu liberalak eta komunismoak elikatu

dute. Ez dut esango pentsamolde hori uniboko eta argia denik; ETak populazioaren aurka terrorismoa praktikatu duenean, adibidez, ongi ikusi da beste ikusmolde parasitoak eta, nire ustez, galgarriak kokatu direla gure artean. Alta, atentatu horien aurka ere, anitzek azpimarratu dute kritikek ez dutela zanpatuen errebolta armaturako eskubidea mendratzen, eta ez dutela Estatuaren biolentziaren monopolioa legitimatzen.

Mirandek ez du biolentzia ikusten ezkertiarrek bezala. Bere pentsakera faszistari fidela da, eta biolentzia bizitzaren eduki natural bezala onartzen eta goraipatzen du; biolentzia bizitzari eduki nagusia ematen dion aktibitate gorenatzat dauka. Biolentzia goikoek praktikatzen dute, gerra beren eginkizun naturala da, eta horren bidez mantentzen dute hierarkia. Nazien «ordenu berriak» eslaboen esklabizatzea nahi zuen, arioak nobleki bizi daitezen. Euskaldunen izaera burgoia, Miranderen ustez, antzekoa zen:

enda sentho azkarr oroen antzora hauzo ahulagoren bizkarrtik hedatzera eta aberastera ekharriak (gira).

Ikusmolde hori nazien filosofiaren araberakoa da, guztiz, eta, ordenu berriaren bortizkeria latzak gertatu eta gero formulatzea ez da soilki estilo kontua. Bistan dena, Miranderen biolentziak ez du zer ikusirik ezkertiarrenarekin, alderantzizkoa da.

Horregatik, hainbeste goraipatu zuen biolentzia armatua bere garaietako Euskal Herrian gihartu zenean, ETaren bidez, Mirandek ez zuen batere lagundu. Aldendu zen, bere biolentzia ez baitzen ahulena eta koldarrena, baizik eta jaunena eta arrazarena. Agur «barbudos» eta gora karlistak! Odola eta lurra, arraza eta betiko laborari «zaldun aitorsemeak», horra Miranderen borroka armatuaren oinarriak; euskaldun «gudu-zalduntza» bat nahi zuen:

Euskaldunei premia dituten endarekiko gehiagotarzun-komplexu eta indarrezko ideal hoiene emaiteko biderik egokienetarik bat, gudu-zalduntza berri baten kreatzea lizatekela uste dut. Bidenabarr euskaldunon odolgarbitarzunaren begiratzeko ardura luke zalduntza horrek.

ETAkoek euskalduntasuna arrazatik aparte finkatu zuten eta, laster, errebolta proletarioetan eta kolonizatu koloredunen jazartzeetan kokatu nahi izan zuten mugimendua. Guztiz arrotzak zitzaizkion. Finean, proletariado internazionalistaren ideiak juduen beste asmakizun bat izango ziren...

Horiek hola, batzuek uste badute demokrata zanpaztaileen aurka Miranderen mezu bortitza baliosduna dela, oker dabilta. Euskaldunen askatasunerako borrokan, Mirandek ez du lekurik batere. ¶

Jon Mirande eta Robert Laxalt, adiskidantza baten historia

*

JAVI CILLERO

*

*J*on Mirande eta Robert Laxalt idazleen arteko adiskidantza berri ematea du helburu lan honek. Horretarako, Robert Laxaltek bildutako oharra erabili ditugu, Laxalt eta Miranderen eskutitz zenbaitekin batera. 1960ko hamarraldian Euskal Herrira etorri zenean, Robert Laxaltek ohar pilo hartu zuen bertoko kulturaren nondik norakoa aztertzearen. Garai hartan ezagutu zuen Jon Mirande, eta denboraldi batez elkarri idatzi zioten, Euskal Herrian ondutako adiskidantzari eusteko. Oharrak eta eskutitzak Nevadako Basque Studies Program-en (BSP) utzi zituen Laxaltek, eta handik jasotako laguntza eta bultzadari esker paratu dugu ondoko artikulua¹.

Lehengusu txikiak

Robert Laxalt eta Jon Mirande lehengusu txikiak ziren, zuberotarren semeak, eta horrek areago estutu zituen elkarreko harremanak. Laxaltek mendebaldeko haize freskoa ekarri zion Miranderi, kontuak eta autuak hitzetik hortzera erabiltzeko aukera ematen baitzion, beti ere belarriak erne eta entzun zale. Laxalti Mirande gizon misteriotsu eta jakintsu agertu zitzaion, Euskal Herri erdi primitibo batetik etorritako gizon moderno eta kultoa. Nahasketa horretatik ir-

► Javi Cillero idazlea eta itzultzailea da.

ten ziren Laxalti hain baliagarri egin zitzaizkion ohar eta ideiak, idazle estatubatuarrak aitortzen duenez. Etokizuneko planak ere egin zituzten: Mirande Ameriketara joango zen Euskal Institutua sortu orduko, hitzaldiak ematera eta.

Zoritzarrez, bideak banatu zitzaizkien, eta lehengo egitasmoak ez ziren gauzatu. Alabaina, oraindik badago zer jakinik kasu honetaz. Laxalten oharak, behintzat, argigarri suertatzen dira zenbait puntutan: nolako interesa zeukan Mirandek izkutuko gaietan, herriko kondairatan eta hizkuntzatan. Halaber, Laxalten ikuspuntua adierazten dutenez, agerian uzten dute nola ikusmiratu zituen kanpoko behatzaile batek herri zahar baten bizimodu eta agerpeideak.

Laxaltarrak Nevadan

Robert Laxalt Kalifornian jaio zen, Alturas herrian, 1923an. Aita zuberotarra zuen eta ama Baigorri aldekoa. Laxaltarrak sei seme-alaba hezi zituzten Carson Cityn, Nevadako hiriburuan: Paul, Robert, John, Peter, Susan eta Marie. Dominique bost hizkuntzaz mintzo zen eta beti ibiltzen zen egunkariak irakurtzen. Amak ere ikastera bultzatu zituen seme-alabak. Amaren gogo-nahiak haurren eskolatzearen aldekoak ziren eta halatan, denak igaro ziren Unibertsitateetik. Robert Santa Clara Kaliforniako Unibertsitateara joan zen, baina gerra-garaian utzi zuen. Ondoren, Kongon izan zen aldi batez, EEBBetako zerbitzu kontsularrean. Soldadutza amaitu eta gero, Renoko Unibertsitateara itzuli eta 1947an ikasketak burutu zituen. Harrez gero, UPI albiste-agentzian ibili ondoren, 1953an Renoko Unibertsitateara itzuli zen, UNReko berri eta argitalpenen zuzendari izateko.

1953an UNR News and Publications-en sartu zen eta University of Nevada Press bihurtu zuen, Nevadako Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua, hain zuzen ere. Nevadako Unibertsitatean egindako lanak berpiztu zion euskaltzaletasuna Robert Laxalti. Izan ere, 1961ean Nevadako Unibertsitateak erabaki zuen ikerketa-sail berezia sortzea, Desert Research Institute (DRI) izenekoa. Basamortuko Ikerketako Institutu honek zenbait aditu bildu zuen geroko egi-

tasmoak antolatzeko, eta bilera bat egin zuten Basque Studies Program-en moduko zerbait sortzeko EEBBetan.

Aditurik ezean, Robert Laxalt bera arduratu zen euskal ikasgaiei buruzko liburuak biltzeaz. Robert Euskal Herrian izan zen aitarekin 1956 aldera. Dominique Laxalt lehen aldiz itzuli zen sorterrira, hainbat urte eman ondoren Nevadako basamortuan. Bidai kontakizun hartatik sortu zen *Sweet Promised Land* (1957)² izeneko liburua. Lehenik eta behin, ikertzen ibili zen European euskal gaiei buruzko liburuak hartzeko modurik ote zegoen. Laxalten lanari esker, Renoko euskal mintegiak Phillippe Veyrinen liburutegia lortu ahal izan zuen, 750 liburu, Iparraldeari buruzkoak gehienbat. Haien artean, zenbait liburu zahar eta jadanik argitaragabe, Basque Studies Program-en oinarritzko liburutegia osatu zutenak.

Honenbestez, 1960an Robert eta Joyce Laxaltek Euskal Herrian urtebete egitea erabaki zuten, euskal gaiak arakatzu eta euskaldunak bertatik ikusiz, biziz eta aztertuz. Robert Laxalt Nevadako Unibertsitateko argitalpen zerbitzuaren burua zen eta urtebeteko oporraldia hartua zuen liburu bat idazteko. Donibane Lohizunen izan ziren irailaren amaieratik otsailera arte, haurrak eskolara joan zitezten. Azkenean, Robert, Joyce eta haurrak Garazira ailegatu ziren. Bertan aldi luzea eman zuten, beti ere zenbait etxetan, usadioari jarraikiz. Honenbestez, hainbat euskaldunekin mintzatu zen Robert euskal kontuen gainean, harik eta Pariseko lehengusu ezezagun baten gutuna jaso arte.

Eta Mirande agertu zen

Nahikoa bitxia da, Robert Laxaltek oraindik ere ez baitu oso argi nola jakin zuen Mirandek Nevadako lagunak Euskal Herrira zihoazela. Dirudenez, norbaitek esan zion Miranderi, eta honek eskutitz bat idatzi zion Laxalti bidaiaren berri bazekiela esateko. 1961eko apirilaren 10ean Txomin Peilleni idatzitako eskutitzean Mirandek hala-hola aitortzen zuen Paristik Garazira joatekoa zela Laxaltarrak ikustera:

Ni hilabete honen 20an Zuberoarat ba noa, hamar bat egunentzat. Handik Donibane Garazirat joan gai dut. Robert [...] ikhustekotz, eta gero...³.

Deitura irakurgaitz hori Laxalt izan daiteke, inondik ere. Izan ere, aipatu egunetan Mirande Donibane Garazira hurbildu zen, ziurrenik, trenez etorrita. Honenbestez, Laxaltarren etxe errentatura agertu zen, *La Niña* izeneko etxera, hain zuzen ere.

«Ez genuen inoiz argitu nola jakin zuen Mirandek Euskal Herrira gindoazela», azaltzen digu Joycek, misterio kutsu batez. «Egun batez agertu zen 'kaixo!' esanez. Eskutitza jaso genuen Mirandegandik Euskal Herrira joan baino sei hilabete lehenago. Bob eta Mirande anaiak bezalakoak ziren. Bobi ez zitzaion arraroa iruditu Miranderen arta. Odolkidea zuen-eta, biak zuberotarrak ziren».

Robertek ere ez du oso argi nondik jakin zuen Mirandek Laxaltarren berri: «Nonbait, Dominiquek eskutitza bidali zion familiari esateko bagindoazela, eta berria Miranderi heldu zitzaion. Renora idatzi zigun, oso arraro, ez genekien nola jakin zuen gure helbidea. Egia esan, senide pilo daukagu Zuberoan. Arretalepoko Mirandetarrak ere senideak ditugu. Lagaine, Montori, Petia, Beñat, Monlion. Ilegorri mordoska bertantxe».

Robert Laxaltek oso ohar esanguratsuak hartu zituen Mirande ezagutu zuen egunean:

Mirande hau oso pertsona bitxia zen, buru makur, astirotsua, eta gauzez begiak kolorez aldatzen zitzaizkion ia berdetik beltz-beltzeraino; goblin-aren⁴ antzekoa zeukan irribarrea, alaia, tabakoz ilunduriko hortzak zituela.

Mirandek ere plazer hartu zuen euskal amerikarren ezagupidea eginda. Ingelesezt mintzatzen ziren elkarrekin, eta gainera eguneroko gaiak bestalde, Miranderen gogoko kontuak zituzten mintzagai:

«Mirandek beti erabiltzen zituen betaurreko beltzak» azaltzen digu Robertek. «Beginini gorriak zituen. Bikain hitz egiten zuen ingelesez, azenturik gabe, Sparks-en (Nevada) jaio izan balitz bezala. Sorginei buruzko liburu bat eman zidan opari, Margaret Murrayren *Witchcraft from England*».

Bestalde, Mirandek liburu bat eman zion oparitzat Joyceri, *Que sais je. La Sourcellerie*, Jean Palourena. Izan ere, Laxalten emazteak jakinmin handia zeukan sorgin eta az-tien munduaz eta horretan solaskide ezin hobea topatu Miranderengan. Sorginkeriarri buruzko autu-mautuak zera-biltzatela, Mirandek berebiziko zirrarara eragin zion Joyce Laxalti: «Mirande mutantea zen. Ez nion beldurrik, baina ez zeukan zerikusirik bestelako gizakiekin. Sorginei buruz aritu ginen, De Lancreren liburua esku artean neukalako. Ni askotan joaten nintzen Baionako Euskal Museora liburu hori irakurtzera. Kate bati lotuta zeukaten, inork eraman ez zezan. Hainbestetan ikusi ninduten liburua erabiltzen, azkenean mailegutan utzi zidaten. Boben familiakoek, berriz, ez zidaten ba esan haiek gauza zikinak zirela, liburua ikusi zidatenean!».

Kontuak kontu, Miranderen itxura ere larderia apur bat ematekoa zen, begi gorriak barne. «Nicky oso izututa zegoen Miranderen begiengatik, *demonic eyes* (begi deabruzkoak) zirela zioen», aitortzen digu Joycek. Era berean, Miranderen begirada are eta zirraragarriagoa zen: «Miranderi begiratzean, bazirudien bestelako ordena batetik zetorrela, txakur bat pertsona bati begiratzea bezala. Mirande adimenaz bestaldean zegoen».

Gero, Joycek esango zigun Mirandek bazeukala txaman eta bestelako indar gizagaindikoenganako kera: «Izan ere, animaliak ondoan ditugula ere, nolabaiteko indar espirituala daukate, baina ez dakigu horrekin komunikatzen. Bazirudien Mirandek bazekiela komunikazio horri buruz. Horretaz, Bobek esaten zuen askotan hartzen ziola aurea paristarrak bere gogoa irakurriz».

«Mirandek gogoko zuen azti eta sorginen kontuak aipatzea», azaltzen digu Robertek. «Hala ere, ez zen sutan jartzen kontagaiak zirela eta. Besteak beste, Mirandek esan zuen emakume zahar bat otso bihurtzen ikusi zuela basoan, emakumearen atzetik zihoala. Izan ere, Mirandek erabat ulertu zuen emakumea, komunikazio berezian sartu zen berarekin hizketan aritu baitziren. Esan zuen sorgin-epaiketen bidez Euskal Herriko buru argi anitz suntsitu zituzte-la».

Mirande agertu zenetik, Robert Laxalten lana aurrera joan zen, datu-bilketa ederra egin baitzuen idazle paristarren eskutik. Laxaltek oharrez bete zituen orriak, txukun-txukun makinatuak, Miranderekiko elkarrizketen berriz emanez, eta kontakizun zaharrak islatuz:

(1) Aztiak: istorio bat, auzoko batek begizkoa egin zion Miranderen familiari, eta harrez gero, izan dituzten zaldi guztiak, edota eduki nahi izan dituztenak hil egin dira istripuz, nola edo hala. Hori halaxe izan zen auzoko sumindua hil zen arte, eta orduan madarikazioa itzali zen. Orain zaldiak dituzte baserrian.

(2) Emakumearen pasadizoa: basoan zehar zebilela, lamiak ikusi zituen, gizaki txiki bat, emakume ñimiño bat, oso ederra, berari tinko begira, haren albotik igaro arte. Eta txakurra atzetik jarraiki zitzaion emakumeari, emakumeak ezin zuen txakurra gainetik kendu, eta makil bat hartu eta jotzekoa egin zuen, orduan txakurra gizon bihurtu, eta esan zuen «zorionez, ez nauzu jo», eta emakumeak konortea galdu zuen.

Euskaldunak infernuan

Lehenengo ikustaldi hartan, Mirandek zirrara egin zien Laxaltar guztiei, batez ere, bizitasunez eta atseginez tratatu zituelako. Hogeita hamar urte igaro badira ere, oraindik ere gogo bizian du Robertek euskal idazlearen irudia: «Ahots xuabea, ondo jarria zeukan, nahiko kontrolatua kontu emozionalak aipatu artean. Orduan gogorragoa zen. Mirande oso ondo zebilen osasunez. Ez zuen nekerik erakusten. Buru ezin argiagoa zuen, hau, hori eta bestea jakiteko. Dena zekien literaturaz, eta euskal kulturaz. Irudi-pena neukan, etengabe eduki ere, Mirandek ene burua irakurri ahal zuela. Zeozer esatera joan eta berak bazekien alde zurretik. Nik ez dut halako irudipenik edukitzen jende askorekin. Agian Peter, ene anaia gazteagoarekin».

Mirande iturri agortezina suertatu zitzaion Robert Laxalti, eta biziki eragin zion euskal kontuak maitasunez eta maisutasunez azalduz. Gizarte-ohiturak eta folkloreko kontakizunak erruz kontatu zizkion amerikar euskaldunari:

Maizterrak jabearekin banatu behar du behiaren dirua animalia hazi eta saldu ondoren. Daniel Websterren pasadizoa gogorarazten du. Gizonak arima saldu deabruari baldintza batekin, deabruak arima eskatzen dionean bi-ziaren azkenean zitzaileu batean eseri behar du, zitzaileu txiki eta ezeroso batean. Bigarrenik, piper landare batean eseri behar, eta hirugarrenik, txirula berekin hartzeko kondizioarekin infernura. Hiru deabru etorri ziren bere bila, bat ezin izan zen zitzaileutik jaiki bigarrena kateaturik gelditu zen landarean, eta hirugarrena, Satan bera etorri zen gizona hartzera. Gizonak txirula jo zuen, eta infernuko labean ari zirenek tresnak utzi eta dantzari ekin zioten. Beraz, Satanez euskalduna infernutik kanpora bota zuen, eta harrezkero ez dago euskaldunik infernuan.

Honelako kontakizunak ondo ikasiak zituen Mirandek, beti ere belarria zorrotz herriko kontakizunei:

Gerrako gertaera; Landetako mutikoa ezkutaturik zegoen Chérauteko baserrian, gizontzat zeukan bere burua, neska euskaldun guztiak gorteiatuz, bai eta batzuekin oheratuz ere; mutilak jeloskor; gizona gerran zeukan ondoko emakumea jo zuen; mutilek belarra moztu eta bi etxeen artean barreiatu zuten harremanak nabarmenarazteko. Mutila haserre, gainera alemaniarrei salatu zioten.

Jakina denez, Miranderen kontu kuttunenetariko bat, apaizen gora-beherak dira, bai literaturan, bai irri-kontaktizunetan. Hori dela eta, hainbat pasadizo kontatu zizkion Robert Laxalti. Hauek guztiak *In a hundred graves* liburuan agertuko zituen kaliforniarrak:

Miranderen istorioak. Bazen behin gizon bat sinesten zuena lehengo Aita Saindua katolikoa baino protestanteagoa zela, eta goizero egiten zuen otoitz bera konbertitze-ko. Bazen beste bat sinesten zuena Baionako apezpikua ez zela kristaua, eta Aita Sainduari idatzi zion kasuaren argibideak emateko.

Miranderen gatza eta piperra nonnahi ageri ziren, eta agian horregatik bete zituen hainbeste orri Robert Laxaltek idazle zuberotarrari entzunak hartuta. Hona hemen Miranderen aitorenak, Euskal Herriko herri-irudigintzan hainbeste zer esan eman duen apaizaren irudia dela eta:

Oraindik ere herriko apaizek noizean behin badute aferaren bat neska gazteekin. Intzestu piloa aspaldiko denboretan... gutxiago azken aldiontan... baina perbertsio gutxi edo batere ez...

Mirande eta Lafitte

Bitxiak izan ziren aita Lafitte eta Miranderen arteko harremanak. 1948. urteko apirilaren 18an Jean Loustauri idatzitako eskutitzean, Mirandek honako hau aitortzen zuen:

Beste eskualtzale ospetsu baten ezaguera egin dut: erran nahi dut Lafitte Aba. Galdetu daut ea nahi nukenez *Herrria* izperringian idatzi. Nik baietz⁵.

Harrezkeroztik, elkarren etsai amorratuak zirela, Lafittek galarazi ziola Miranderi Euskaltzaindian sartzea eta halakoak aipatu ohi dira. Mirandek berak alatu zituen halako arrenkurak, 1962ko uztailaren 19an Andima Ibiñaga-beitiari aitortzen zionez⁶.

Robert Laxaltek ezagutu zuen garaian, bestelakoak entzun zizkion Miranderi. Bestalde, Laxaltek monasteriora joan eta Lafitte bisitatu zuen. Gramatikariak *Grammaire Basque*-ren ale bat eman zion. Elkarrizketan Miranderen aipamena egin, eta Laxaltek ezinegona nabaritu zion Lafitteri, Miranderekiko mirespena eta beldurra. Halako oharra hartu zituen Laxaltek egun hartan:

Lafittek dio Mirande arrazista hitleriarra dela, menpeko arraza guztiak deuseztatu nahi dituen... atea eta antiklerikala da, baina hala ere Lafitteren adiskide ona... puntako linguista da... genio oso txarra, maniakoa dauka...

Mirandek horixe aitortu zion Laxalti, arraza latino guztiak garbitu egin behar zirela, menpekoak zirelako.

Aita Lafittek ere bazuen alde umoretsua. Laxalti kontatu zion istorio bat euskal heterodoxoen antologian paratu beharko litzateke. Dirudienez, Lafitte bera eta Mirande agertzen dira argitzaletan irudiotan, nahiz eta Laxalt honetaz ziur ez egon.

Lafitteren istorioa: hiru poeta euskaldun Bidarraiko Noblia hotolean bildu ziren. Elkar besarkatu zuten eta laudorioak esan zizkioten elkarri, gero otordu on bat jatera esertzeko. Poeta gonbidatuak pare bat txiste kontatu zuen alai antzean kardinalei buruz, eta gutxiago ez izateko, beste gizonek ere hala egin zuten. Poeta gonbidatuak esan zuen: «Eliza katolikoko gure ohorezko gizonen izen ona berriz ere laidotuta entzuten badut, zopa ontzi hau zuen buruen gainean kraskatuko dut, beste hitz bat...». Baina bi poeta gonbidatzaileek jaiki eta esan zuten: «Entzun genuen tontoa zinela, baina ez genuen uste zoroa zinenik. Zu hasi zara eta orain iraindu egiten gaituzu. Gainera, uste dugu zure poemak txarrak direla, eta erri-malari kaxkarra zarela...». Eta hau, jakina, irainik handiena da, eta gizonek bertan utzi zuten...

Istorio hau Lafittek berak kontatu zion Laxalti eta litekeena da gonbidatu haserrekor hori Mirande izatea. Apaiza eta Mirande ez ziren ezitan bizi elkarrekin, eta Mirandek aitortuko zionez Laxalti egindako eskutitzetan, Aita Lafittek ez zituen konprenitzen euskaldun heterodoxoak.

Politika-kontuak

Elkarrekin eman zuten denboran, Mirandek euskal politika eta ikuspegi anitzen kontuak aipatu zizkien Laxaltarrei:

Oso baketsuak gara orain... baina bortitzak orain dela gutxi.

Zenbaitetan, bestelako herrien aldean jartzen zituen euskaldunak:

Irlandarrak ez dira erromantikoak... benetan... erromantikoa dela pentsatzea atsegin duen jende praktikoa da. Galestarrak geldo eta gogorrek dira; euskaldunak ere praktikoa...

Mirandek mugaz bi aldeetako iritzi politikoak bereizten zituen:

Hegoaldeko euskaldunek separatismoa nahi dute, baina Iparraldekoek sorbaldak kuzkurtzen dituzte hainbeste sukar dela eta, esaten dute askoz hobeto daudela dauden moduan... jakina, gerra eta jazarpena behar dira harrotasuna eta sukarra txertatzeko... baina Hegoaldekoek auzi-mauziak maite dituzte, prest daude hori egiteko, matxinadak maite dituzte.

Orobat, hizpidera ekarriko zituen euskaldunon jokararak eta bilakaera historikoak:

Bizkaitarren arteko odol garbitasuna... lehen, ezkontzean, aita-amen eta aiton-amonen zerrenda egin behar zuten hainbat belaunalditan, beste euskaldun batekin ezkontzeko baimena jaso ahal izateko... beren euskal odola frogatu behar zuten, baita besteena ere...

Hona beste zenbait ohar, Miranderen aitorenpenetik hartuta, klanak eta borroka-taldeak direla eta:

Gudu zibilak eta klanen arteko guduak dira zioren bat duten bakarrak... ulergarriak diren bakarrak... ez munduko gerrak bezala...

Leinuen arteko gerrak... gipuzkoarrek beti izan dituzte gorroto nafarrak; eta bizkaitarrek nafarrak gorroto dituzte; familia nagusiek euskaldunei leialtasuna erregutzen zieten... eta familia nagusiak eta leinuak baziren probintzia bakoitzean... beti prest borrokatzeko, hurbil bizi zirenez geroztik.

Aspaldian bazegoen probintzien arteko lehia... klanak bezala... elkarren artan borrokatzen ziren eta orduan elkarrekin borrokatzen ziren kanpotarren aurka... gudaren jainkosak gurtzen zituzten... Atarratze gainean... jainkosarentzako aldare bat dago hor... Madelaine mendian da. Mendi gora. Lur gorriaren jainkosa omen zen. Erromatarrak etorri zirenean kulto horrekin topo egin zuten eta haiek ere gurtu egin omen zuten jainkosa. Harrizko zerbitu eraiki zuten jainkosa gurtzeko⁷.

Badirudi Mirandek eta Laxaltek zabal-zabal hitz egin zutela gizarte-kontuak erabiliz. Baita jende xehearen ahotan bekatuzko eta madarikaziozkoak zirenak ere. Hala nola, adulterioa. Hona hemen Miranderen hitzak:

Adulterioa... leku guztietan bezala dago, nahiz eta zaila-
goa izan hemen; mutil batek lau neska haurdun utzi ditu
Zuberoan; Gazte hori mutiri samarra da; aberatsenarekin
ezkontzeko asmoa dauka. Ez dago ezkontzera behartuta
hala nahi ez badu. Oilarraren filosofia; gaztea beti gazte...

Honetaz, Robertek aitaren lekukotasuna ematen du,
eta kontatzen digu Dominique Laxalten istorioa letra go-
rriari buruz:

Atarratzeko neska bat haurdun gelditu zen. Behartu egin
zuten letra gorri bat eramatera soinekoan. Apaizak be-
hartu zuen hartara. Dominiqueri zastada handia egin
zion gertakizunak. 1886 urtean izan zen.

Egun gehiegikeria diruditen jokaerak ere ahotan era-
bili zituzten Mirandek eta Laxaltek. Gizartearen basa-ere-
duak, hain zuzen ere:

Beti gertatu izan da... ganadu-gatazkak, edota etsaien he-
rriko behiak lapurtzea. Eskozian eta Irlandan bezala, edo-
zein lekutan bezala, indiarrek ere... Emakume batek lau
behi balio ditu; zezen batek bost emakume balio ditu.

Honi lotuta, belar-xendraren pasadizoa kontatu zion
idazle paristarrak EEBBetatik etorritako lehengusu txikiari:

Landetako mutil bat Chérautera joan eta neskak gorteia-
tzen hasi zen... neska bat haurdun utzi zuen... herriko
mutilek belarra moztu eta bi etxeen artean barreiatu zu-
ten... mutila ez da ezkondu behar, hala nahi ez badu.
Izan dira benetako gatazkak herrien arteko mutilen artean
neskak gorteiatzearen. Orain dela gutxi, borroka gaiztoa
bi herrietako gazteen artean. Herri bateko mutila beste
herriko neska gorteiatzen ibili zen, eta herritarrek lezio
bat ematea erabaki zuten; bere zain egon ziren makilak
hartuta; beste mutilari zeozer bururatu zitzaion eta la-
guntza eraman zuen. Kriston gatazka.

Mende zaharretako ohiturak dirateke honelakoak,
baina itsasoaz bestaldean ere ez dira hain ezezagunak. Ho-
netaz ari garela, Robertek kasu bat aipatzen digu Carson
Cityn gertatua. Neska euskaldun bat herritik kanpoko ba-
tekin ezkondu zen. Aldameneko herritar batekin, ez oso
urrutikoa. Bada, aitzak desheredatu egin zuen.

Donostian txango

Robert Laxalt eta Mirande oso ondo moldatzen ziren elkarrekin, Joyceren adierazpenak lekuko: «Bob zoratuta zegoen Miranderekin. Ez dakit zergatik ikusi nahi zuen Mirandek. Anaiak bailiran sentitzen ziren. Bob beti ibiltzen zitzaion galdezka Miranderi, eta honek azalpenak ematen zizkion. Esango nuke Mirande benetako paganoa zela. Gizagaindikoa. Behin argazkia egin nion Miranderi, Bruce eta Bobekin, Donostian».

Mirande ez zen Laxalt eta honen emaztearekin joan Donostiara. Zeozer aipatu zuen, arazoak izango zituela mugan eta nahiago izan zuen oinezkoen bidetik igarotzea. Horrela ez zioten dokumentazioa eskatu, antza. Halaxe aitortzen digu Joycek: «Donostiarako bidean, Mirandek autoa geldiarazi zuen mugazainengana heldu baino lehen, eta esan zigun kanpora zihoala: geroago aurkituko ginen kafetegian. Donostiara eraman genuen autoa eta hurrengoan hantxe ikusi genuen, kafetegiko mahai ondoan eserita, kalean, ardoa hartuz. Lasai-lasai zegoen, ez zen inoiz berotzen hitz egitean». Horixe bera baieztatzen du Robert Laxaltek: «Mirande oso lasai mintzatzen zen. Emozioa erakusten zuen denbora bakarra izaten zen Aita Santuaz hitz egitean. Orduan, eta kristautasunaz mintzo, zirrara eta amorrua erakusten zuen. Sutan jartzen zen. Baita sorginei buruz hitz egitean ere. Hala ere, ez dut gogoratzen une bakar bat ere, Mirande haserre edo gaitziturik ikusi izana».

Donostian zirela, Castor Uriarterekin egin zuten topo eta istorio gehiago jakin zuten. Hauek ere Laxalten oharretan jasota daude:

Istorio honek gatz eta piperra dauka: Gazte talde bat euskal kantak abesten ari zen Donostiako taberna batean, eta polizia edo guardia zibilak isiltzeko esan zien, eta joan zirenean, euskaldun batek buelta egin eta poliziari esan zion, isilarazi ahal dituzu ene euskal kantak, baina ezin duzu isilarazi ene euskal bihotza.

Honelako kontuak erabili zituzten Donostian, Castor Uriarterekin:

Francok esan zuen ezin zirela euskaraz mintzatu gerraren ostean, baina hizkuntza kristauaz mintzatu behar zirela. Debekatuta zegoen euskal kantak abestea elizan, urtean hiru alditan izan ezik, salbu eta eskakizun berezia eginik. Ezinezkoa erakustea domina edo ikurrina, ezta Gernika-ko Arbola kantatzea ere. Domina ezkutaturik solaparen azpian, bada 500 pezetako isuna jarri dioten jendea euskal probintziak eskumuturrean eramateagatik, Baionatik paper erreboluzionarioak berekin ekartzeagatik.

Etixerako bidea

Udaberrian Mirande Parisa itzuli zen. Laxaltarrak azken egunak ematen ari ziren Euskal Herrian, eta orduan hasi zitzaizkion Mirande eta Laxalt elkarri idazten. Honetan, badirudi idazle paristarrak egin zuela lehenengo urratsa, Frantziako hiriburutik bertatik berri eske. Laxaltek erantzun eta berri konplituak eman zizkion Miranderi bere familiari buruz, Miranderen bigarren eskutitza irakurrita antzematen denez, nahiz eta ez dugun eskutitz hori topatu.

J. MIRANDE. 106, bld Davout. Paris (XX).
Maiatzak 30, 1961

Laxalt jaun agurgarria:

Lehenago idatzi nahi nizun, Parisa itzulia bainaiz, baina espero nuen erantzunen bat lortzea De Lancreren liburuaren pasarte batzuk argitaratzeko baimenari buruz. Euskal Museoa egindako liburua duzu hori, lehen aipatu nizuna. Zoritxarrez, orain arte ezin izan dut eskuratu. Hala ere, harako liburua daukan batekin topo egiten badut, eta bera saltzeko prest badago, zuretzat erosiko dut eta berehala jakinaraziko dizut.

Berriz ere eskerrak eman nahi dizkizut Garazin izan nintzenean erakutsi zenidan abegikortasunagatik, eta esan behar dizut oso pozik nagoela zure ezagupidea egin izanaz.

Oraindik ere gogoan duzu Parisa etortzea Europatik joan baino lehen? Hala bada, ez ahaztu niri dei egiteaz.

Hitz egin dut zenbait lagun euskaldunekin zure ideari buruz ingelesez eta euskaraz egindako aldizkari bat sortzeko Estatu Batuetan bizi diren euskaldunentzat. Oso pozik hartuko lukete parte proiektuan; batez ere, haietariko batek oso ondo daki ingelesez, Britaina Handian hazi zutelako eta bertan bizi izan zelako hainbat urtez. Honela, horri begira zeozer egiten baduzu, otoi, ez utzi abisatu gabe.

Baionara bazoaz, interesgarria litzateke zuretzat ene lagun bat ezagutzea: Mr. Simon HARAN, 3 rue des Lisses (San Andres elizaren aurre-aurrean). Bera frantses euskaldun nazionalista da eta hilabetekari nazionalista bat argitaratzen du, *Enbata* (batez ere, frantsesez idatzia) eta areago, orain ekin dio «Club du Disque Basque» bati eta dagoeneko hiru disko atera ditu (LPak), seguruenik diskorik onenak euskal folk-musikaren alorrean.

Espero dut laster entzungo dudala zutaz. Ene goraintzirik onenak, zeuri eta etxekoei.

Bihotz-bihotzez

J. Mirande

J. MIRANDE. 106, bld Davout. Paris (XX)
Uztailak 2, 1961

Robert Laxalt maitea:

Eskerrik asko zure eskutitz atseginagatik. Oso poztu naiz zure berri jakitean eta zure emaztea osaturik dagoela gripa izanda gero. Espero dut ez zenuela asko sufrutuko azken aldi honetan Frantzian izan den bero ikaragarria dela medio, behintzat, hemen Parisen. Oso desgogora egon naiz eta ez dut kemenik izan inolako ahalegin intelektualik egiteko (horregatik ez dizut lehenago erantzun), baina zorionez atzodanik eguraldia freskatu egin du.

Interesgarria iruditu zait jakitea Simon Haran ezagutu zenuela. Uste dut haren ondoan ikusi zenuen Basque professional-a^s Krutwig zela (arbasoak erdi germaniarrak dituen euskaldun bat). Aspalditik ezagutzen dut; euskal hizkuntza eta kulturaren aldeko lan bikaina egiten ibili da, baina, jakina, sineste handiegia dauka bere iritzietan.

Harani dagokionez, oso estimatzen dut, baina ez nago ados *Enbata* kazetan azaltzen dituen ideia batzuekin, eta hala esaten diot...

Euskal aldizkariari dagokionez, jakina, prest nago laguntzeko. Hala eta guztiz ere, ez dut uste Aita Lafitte (oso gizon estimagarria berau), aldizkaria gidatzeko gizonik egokiena denik. Batetik, ez dut uste berak gehiegi dakienik amerikar edo anglosaxoniarren kontzeptzioaz, eta beldur naiz halako joera izango duela, hots, Ameriketako euskaldunak, inguruan dituen bertoko lapurtar nahiz behenafarrak bailiran ikusteko eta haiekin hala jokatzeko.

Konturatu naiz ez dituela ondo ulertzen ezta zuberotarrak ere, hainbat aldetatik oso bestelakoak baitira manexen aldean. Eta areago, ez dut uste ingeles gehiegi dakienik. Jakina, okerra izango litzateke aldizkaria ingelesez edo euskaraz besteko hizkuntzaz ateratzea. Espero dut bera konbentzitu ahal izango duzula; bestela, ene ustez, aldizkariak porrot egingo du lehen edo gero.

Orain arte ez dut zortetik izan De Lancreren liburuaren pasarte horien gainean egin ditudan ikerketetan. Dena den, ez dut etsipenik hartu, eta liburua hartzeko aukerarik badagoela aurkitu bezain laster, jakinaren gainean jarriko zaitut. Hala ere, horrek luzerako egin dezake...

Duela zenbait denbora eskutitz bat jaso nuen (espainolez), Howard F. Cline jaunak idatzia, Hispanic Foundation, Lybrary of Congress, Washingtonetik bidalia, eskerak emanez zeuri laguntzeagatik aipatu liburutegi horretako euskal liburu multzoaren ebaluazioa egitean. Berari idazten badiozu, arren, eman eskerrak eskutitzagatik.

Espero dut zurekin eta zure familia atseginarekin elkartuko naizela zuek Europatik joan baino lehen. Esan noiz zatozten.

Ene goraintzirik onenak zeuri eta etxekoei.

Jon Mirande

Robert, Joyce eta haurrak Estatu Batuetara itzuli ziren, denboraldi bat beste herrialde batean emanda. Oso herrialde bitxia, baina. Aintzinakoa, xarmangarria, sorgindua... Laxaltarren oroitzapenetan ondo grabatuta daude

egun haietako irudiak eta bizikizunak. Itzulbidaia egin zutenean, berriz, eguneroko errealitateari lotu behar izan zitzaizkion. Bitartean, eskutitzak eta liburuak izan zituzten Euskal Herriarekiko lokarri bakar. Honetan ere, Mirande berriemaile atsegin eta leial izan zuten denboraldi batez.

650 Cardinal Way. Reno, Nevada. EEBB
Uztailak 20, 1961

Jon Mirande maitea:

Goiko helbidean ikusten duzunez, Renoko etxera itzuli gara eta bertan gaude orain. Sentitzen dut zurekin tragu bat hartzeko aukerarik ez izatea Parisen, baina guztiz ezinezkoa izan zitzaigun haurrak zainduko zituen inor aurkitzea. Hala ere, oraindik espero dut babesleren bat aurkitzea zu hona ekartzeko, Nevadako Unibertsitatera, se-guruenik sei hilabete edo urtebete egitera, eta hori lortzen badut, elkarri prometatutako genion tragu hori Renon bertan hartuko dugu.

Barkamena eskatu behar dizut zure lagunari buruz egindako aipamenagatik. Uste dut ez zela bidezkoa izan, bada, garai hartan oso sentibera nintzen gauza batzuekin. Harani dagokionez, jakin nahi nuke mesede bat eskatu ahal dizudan. Baionan nintzela, eskatu nion bertsolarien lehiaketaz osatutako zinta bat presta ziezadan. Aukeraketa eginez, hau da, orain dela gutxi Azkainen izandako bertsolari-txapelketaren parterik onenak aukeratuz, edo beste herri bateko txapelketarenak, kalitate handiko edozer.

Idatziko diozu Harani eskatuz halako zinta bidal diezaio-lan Howard Cline doktoreari? Hona hemen helbidea: Director, Hispanic Foundation, Library of Congress, Washington, D.C.; U.S.A. Ahal izanez gero, Cline doktoreak ondoan idatzitako azalpenak ere jaso nahi lituzke, bertsolarien izenekin zintan agertu ahala, bai eta laburpen txiki bat ere, gaztelaniaz, frantsesez edo ingelesez, jakiteko zertaz doan zintaren eduki orokorra. Zinta hori Cline doktoreari bidaltzeko mesedea egingo baligu, honek sariren bat emango lioke, jakina, zinta erosteko eta bertan emandako denboragatik ere bai. Honenbestez, kontu-zerrenda bidali beharko lioke.

Simon Haranek idatzi nahi ez badu azalpenaren zati hori, agian zuk zeuk aurki zenezake denbora hori egiteko. Cline doktoreak ziurtatu egin dit sariren bat moldatuko lukeela zure ahaleginen faborez, nahiz eta, badakizunez, halako proiektuetarako sariak oso handiak ez diren. Benetan estimatuko nizuke nirekin harremanetan jartzen bazara Haranekin hitz egin ondoren⁹.

Euskal aldizkariari dagokionez, ez dut berriz ere ezer entzun Aita Lafittegandik aldizkaria zuzentzeko zenbait iradokizun eman nizkionetik. Ez dakit ezertxo ere kontu honen gainean, eta zuk ezer badakizu, estimatuko nizuke jakinaraziko bazenit. Lafittek proiektua bertan behera uzten badu, zergatik ez duzue pentsatzen horren ardura hartzea zuk eta zeure lagun eta euskal idazle horrek? Pozik bidaliko nizkizuke bururatzen zaizkidan aholku guztiak, eta gainera, ehun edo mila euskaldunen izen-helbideak, herriko buruenak, haiekin harremanetan jar zaitezten.

Har itzazu ene goraintzirik hoberenak

J. MIRANDE. 106, bld Davout. Paris (XX)
Abuztuak 28, 1961

Robert Laxalt maitea:

Menturaz galdetuko zenion zeure buruari zergatik ez dizudan lehenago erantzun, baina hauxe izan da ene luzamenduaren arrazoi bakarra: Simon HARANi idatzi nion zure eskutitza jaso orduko, galdetzeko bertsolari txapelketaren kantak dituen zinta horri buruz. Izan ere, zeuri ematea prometitua bazuen ere, atzora arte ez dut haren erantzunik jaso. Ez da Haranen errua ere: berak esan didanez, zinta hori Donostiatik bidali behar diote, eta orain arte ez du eskuratzerik izan, behin eta berriro haren eske ibili bada ere; beraz, esan dit beste zinta bat bidaliko didala beste bertsolari txapelketa batetik hartua. Hori hartu bezain laster jakinaraziko dizut. Prest nago idazteko kanten laburpena frantsesez nahiz ingelesez, eta ez dut nahi inolako sariarik horren truke. Baina nik neuk ez daukadanez inongo grabagailurik, baten bati eskatu beharko diot kantak entzun eta itzuli ahal izateko, eta agian horrek denbora apur bat beharko du, ene adiskide gehienak Paristik kanpo dau-

delako. Gainera, hurrengo asteetan baliteke neu ere Paristik kanpo joatea hilabete bat egitera oporretan. Beraz, esan Cline doktoreari, mesedez, ez kezkatzeko: haren eskaria beteko dugu. Nolanahi ere, eska iezaiozu barkamena gure partez, hori egin arte luzatzen bagara.

Oraindik ere ez dut aurkitu ahal izan Euskal Museoak argitaratutako De Lancreren liburuaren kopiarik. Ene lagunak badauka kopia bat, baina ez du saldu nahi. Baionan ezagutzen dudan liburusaltzaile bati idatziko diot, eta agian emakume horrek aurkitu ahal izango du liburuaren kopia bat. Ni neu oso interesatuta nago sorginkeria eta aspaldiko siniskerietan, eta hitz emanda ditudan euskal lan literario batzuk amaitzen ditudanean, kontu hori errotik ikasten jarriko naiz; oraindik badira sorginak Euskal Herrian, Frantzia eta Alemanian, eta batez ere, Britainia Handian; haiekin harremanetan jartzen saiatuko naiz, jakiteko benetan zertan sinesten duten. Ez dut uste Deabrua adoratzen dutenik; uste dut oraindik ere atxikitzen dituztela zenbait kulto aurrekristau, behinola Mendebaldeko Europa guztian zabalduta zeudenak.

Euskal & ingeles aldizkariari dagokionez, ez dut ezer entzun horretaz, Aita Lafittegandik, ez eta beste inorengandik ere. Ez dut uste berak ezer egingo duenik; ene ustez, Estatu Batuetan bizi diren euskal jatorrizko gazte adontsu batzuek ekin beharko liokete horri. Frantzia eta Espainian garenok oso pozik lagunduko genieke artikulua idatziz, eta behar duten informazio guztia emanez. Egunen batean ezer egiten bada, mesedez, esan iezaidazu.

Mesedez, barkatu hain ulergaitz idazten badut: bero ikaragarria daukagu Parisen eta zoratzen hasia naiz. Ene aita Zuberoan dago oporretan eta esaten dit euria ari duela alde horretan: zorionekoak!

Ene goraintzirik hoberenak zeuri eta etxekoei

Jon Mirande

P.S. Oraintxe jakin dut Herbehereetan argitaratutako euskarazko metodo baten berri. Ez dut egilea ezagutzen eta ezin dizut esan liburuak merezi duen. Baina baliteke zuk edo Cline doktoreak liburu lortzeko gogoia izatea. Hona hemen titulua: *An Introduction to the Basque Language (Labourdin dialect)* by H.P. HOUGHTON. 1960 Gld 12. E. J. BRILL, Publisher, LEIDEN.

Azaroak 14, 1961

Jean Mirande maitea:

Mila esker zure ahaleginengatik Cline doktoreari eskutitza idatzi eta kasetara bidaltzean. Cline doktoreari idatzi diot kasetara helduko zaiola abisatzeko, eta bestalde, ordainketa-kontuekin batera eskutitza bat bidaliko diozula jakinarazteko. Estimatu nizuke Simon Harani neure esker ona adieraziko bazenio.

Hemen oso ondo gaude denok. Hala ere, oraindik ez dugu behar beste elurrik jaso. Zain gaude ea noiz dakarren elur erauntsi on bat oraingo egoera zuzentzeko. Aita oso lanpetuta ibili da neguko egurketan senide guztiak hornitzeko. Beti bezain sendo dabil.

John, ene anaia, agian Europara joango da udaberrian negozio-bidaian. Hala bada, zure helbidea eta telefono zenbakia emango dizkiot, dei egin diezazun. Abokatua da, eta negozioak ditu Munichen.

Askotan dugu gogoan Euskal Herria, eta erabaki sendoa hartu dugu lehenbailehen bertara itzultzeko. Hala ere, hiruzpalau urtez itxaron beharko dut, nik uste. Hurrengoan, espero dut asti luzeagoa izango dudala neure idazketari lotzeko, eta European zehar harat-honat sarriago ibiltzeko gure lehen bisitaldian baino.

Har itzazu ene goraintzirik hoberenak, bai etxekoen partez ere.

Robert Laxalt.

Chéraute, abenduak 20, 1961

Robert Laxalt maitea:

Mila esker zure azken eskutitzagatik, eta barkatu lehena-go idatzi ez dizudalako.

Oraingoz Euskal Herrian nago, oporrak pasatzen. Aurten berandu samar hartu ditut oporrak: Italiara joaten saiatu nintzen ene lagun batekin, baina azken momentuan bera ezin izan zen joan; honenbestez, aldi batez zer egingo zailantzan ibilita gero, «gure aitaren herrira» etortzea erabaki

dut. Denbora apur bat eman dut Baionan, eta han Aita Lafitterekin topo egin dut, baita Simon Haranekin ere. Honek esan dit jaso berria zuela eskutitz bat Cline dokto-rearengandik, eta honetan eskerrak ematen zizkiola bertsolari txapelketari buruzko kasetagatik¹⁰. Gero hamar egun eman dut Gipuzkoan, eta orain Zuberoan nago, aste-bete pasa, ene familiaren etxean, Chéraute (edo Sohütan).

Zoritzarrez, eguraldia oso hotza da. Aspalditik ez nuen ematen negua Euskal Herrian, eta ez nuen gogoratzten hain hotza izan zitekeenik...

Jakina, plazer handia izango nuke zure aita ezagutzeaz, Parisa etortzen bada. Ez ahaztu ene helbidea ematea aitari.

Mila esker zu, semea eta hirurok gauden argazkiagatik, zure emazteak Donostian egin zuen hargatik.

Eskutitz hau amaitu baino lehen, zorionak opa nahi dizkizut Gabonetan (espero dut eskutitza garaiz jasoko du-zuela) bai eta Urte Berri on ere.

Barkatu ene idazkera traketsagatik; ez dut idazteko maki-na ekarri. Parisa itzultzen naizenean, beste eskutitz bat idatziko dizut xehetasun gehiagorekin, gure euskal kontu literarioei buruz, bai eta beste kontu batzuei buruz ere.

Ene goraintzirik hoberenak zeuri eta etxekoei.

Bihotz-bihotzez

Jean Mirande.

Jean MIRANDE. 106, bld Davout. Paris (XX)
Urtarrilak 16, 1962

Robert Laxalt maitea:

Espero dut jasoko zenuela Chéraute, Zuberoatik igorri nizun eskutitza, hantxe nengoen bitartean oporrak pasatzen joan den abenduan; baina ez nago seguru, izan ere, eskolume batzuei eman nien eskutitza igortzeko, eta agian ahaztu egingo zitzaien.

Lehenik eta behin, zuri eta zeure familiari —emazte, haur eta senide— Urte Berri on eta zorionsu opa nahi dizuet. Gauza guztiak ondo joango ahal zaizkizue.

Jakin nahi nuke oraindik ere idazten duzun Euskal Herriari buruz (edo beste edozeri buruz). Hala bada, oso pozik irakurriko nituzke zure literatur lanak.

Ene aldetik, euskaraz idazten segitzen dut; batez ere, *Egan* Donostiako aldizkarian. Gainera, adiskide zuberotar bat eta biok aldizkari umorezko eta satiriko bat ateratze-kotan gaude. *Igela* izenburua hartuko du. Espero dut batzuek behintzat abegi ona egingo diotela... eta harpidedun izango direla. Hala ez bada, gure patrikatik ordaintzeko beste dirurik ez baitugu, bertan behera utzi beharko dugu, lehen zenbakiak izan ezik.

Ez dut poesia asko idatzi azken aldi honetan; badirudi goi-arnasa iraungi egin zaidala, Frantziako funtzionari-tzan daramadan bizimodu hits hau dela kausa. Baina ziur nago egunen batean berriz etorriko zaidala. Oraingoz, aski dut hitz lauz idatziz.

Hitz egin duzu zure adiskideekin euskaraz eta ingelesez egindako aldizkariaren ideari buruz, Estatu Batuetan bizi diren euskaldunei begira? Abenduan Aita Lafitterekin egon nintzen Baionan, baina berak ez zidan hitzik ere aipatu horretaz. Tira, aurkitu baduzu jendea ideia horren inguruan bildu eta lan egiteko prest dagoena, mesedez, jakinarazi neuri.

Kaliforniako izebari eman diot zure helbidea eta agian haren semeetariko bat, George Ayphassorho, ene lehen-gusua, etxera agertuko zaizu egunen batean, bera asko bidaiatzen da-eta. Bestalde, pozik elkartuko nintzateke zure anaiarekin, aurten Europara hurbiltzen bada, behintzat.

Zure berri laster jakingo dudalakoan

bihotz-bihotzez

Jon Mirande

Uztailak 1, 1962.

Robert Laxalt maitea:

Mila esker zure eskutitzagatik. Oso poztu naiz zure berri jakitean, denak ondo zaudetela eta. Ni ere ondo nabil, baina, zoritxarrez, ene aitak min hartu du orkatilan, eta

diabetikoa denez, zauria ez zen lotzekoa, eta eritexera eraman behar izan dute, beraz, oraingoz bakarrik nago etxean.

Ekainean hamabostaldi bat egin nuen Britainia Handian —egun gutxi batzuk Londresen, eta hamar egun Galeseko iparraldean— posta-txartela bidali nizun handik, baina ez dut uste oraindik jaso duzunik —bazter hauek mai-tagarriak dira, muino asko eta oso berdea (gure Zuberoa bezalakotsua), baina gehien interesatu zitzaidana bertako hizkuntza praktikatzea izan zen, galesera edo Cymraeg, haiek esaten duten moduan. Ez naiz gogoratzen esan nizunentz interesatuta nengoela keltiargintzan euskalgintzaz bestalde. Nahikoa ondo dakit bretoiera, Bretainiako frantseseraz mintzatua, eta areago, galesera eta gaelikoa ere liburu eta diskoetatik ikasi ditut. Tira, aukera izan nuen ene galeseraren ezagutza hobetzeko, zeren ene inguruan denak mintzaten baitzitzaizkidan galeseraz. Baserritarrak, dendariak, eskolumeak, baita langile kualifikatuak eta unibertsitateko jendea ere. Galesko literatura —VIII. mendetik datorren tradizioa dauka, Frantziakoa baino askoz ere zaharragoa...— bizi-bizirik dago, bestalde. Dena zor zaio sentimendu abertzale ikaragarri bati: galestarrek ez dute beren burua ingelestzat hartzen, eta gainera, orain badago Galesko alderdi nazionalista bat, Plaid Cymru izenekoa, muturreko hegal bat daukana, Galesko errepublikarrak, beren herriaren eta Ingalaterrako monarkiaren arteko lokarri guztiak moztu nahi dituenak.

Baina itzul gaitezen gure Euskal Herrira. Jakingura handia neukan zuk esandakoogatik, hots, Estatu Batuetan Euskal Instituturen bat eratu ahal litekeen. Jakina, oso pozik joango naiz Euskal Herriko kontuei buruzko hitzaldiak ematera, baina aldeztu aurretik jakinarazi beharko didazu hori, bada, oporrak eskatu beharko dizkiot ene ugazabari, hau da, Frantziako Estatuari, orain Frantziako Altxortegian lan egiten ari bainaiz. Urtean hilabeteko oporraldia baizik ez daukat.

Ez dut Julio Caro Baroja bera ezagutzen, baina haren lan asko irakurri ditut, eta ene ustez, Aita J. M. Barandiaranekin batera, Euskal Herriko etnologorik onena da. Beraz, uste dut Kaliforniako Unibertsitateak ondo egin due-

la Caro Baroja aukeratzean Euskal Herriko kontuei buruzko hitzaldi bat egin dezan.

Duela hilabete batzuk ene izebak, Catherine Ayphassorhok, Coalingan (Kalifornia) bizi denak, idatzi digu esanez Georgek, haren seme-alabetariko batek, bisitaldia egin zizuela. Orain urte batzuk ene izeba Europan zegoen; ez dakit haren seme-alabek euskaraz dakiten; uste dut hein batean ulertuko dutela. Ene izeba ez da Zuberoakoa (ene amaren nebetariko baten emaztea da, Nafarroa Beherean sortua, Isturitze deitzen den herriska batean, ospetsua bertako kobazulo historiaurrekoak direla eta). Beste bi seme-alaba dauzka, neska bat eta mutil bat; Ameriketako lehengusu-lehengusina guztiak ezkonduta dauzkat, baina ez euskaldunekin.

Euskal aldizkariren bat Estatu Batuetan inoiz argitaratzen bada, oso pozik lagunduko nioke, jakina, eta musu truk. Baina aitortu behar dut ez nukeela gogokoegi Aita Lafittereekin elkarlanean ibiltzea... Hala ere, ez dut uste berak inoiz ere halakorik egingo duenik, eta, gainera, ez daki ingelesez.

Oso poztuko nintzateke zuk idatzi edozer irakurtzeaz, hala euskal gaiei buruzkoak nola bestelakoak —baita zure emaztearen antzerki-lana irakurtzeaz ere, zuk esan zenedan hura: zalantzarik gabe, arriskutsu samarra da (kristau ikuspegitik) baina oso gai interesgarria. Bestalde, azken aldi honetan ez dut asko idatzi; hala ere, ene lagun zuberotar batekin, bada denbora zenbait *Igela* izeneko aldizkari satirikoa plazaratu dugula eta orain ale oso bat argitaratuko dugu goitik behera xubereraz idatzia, Etxahun bardo ezagunari buruz; ale hau bidaliko dizut. Menturaz, zure aitak plazer hartuko luke hori irakurtzean. Zoritxarrez, esan behar dizut orain arte ezinezkoa izan zaidala aurkitzea Baionako Euskal museoak argitaratu liburua, sorginkeriar buruzkoa, ezagututa ere Haritshelhar jauna, aipatu museoko zuzendari berria. Inoiz aurkitzen badut, jakinarazi egingo dizut.

Ene goraintzirik hoberenak, zeuri eta etxekoei

Zure lagun eta aberkide honek.

John Mirande eta Ayphassorho

Mr. Robert Laxalt. 650 Cardinal Way. Reno. Nevada. EEBB

Ez dut zure berri jaso aspalditik, eta espero dut zuek denok ondo egotea. Eskutitz bat jaso dut Kaliforniako ene izebarengandik, esanez George haren semeak bisitaldi bat egin dizuela. Orain Galesen nago, oporrak pasatzen —oso herri ikusgarria, Euskal Herriaren antzekoa modu askotan: hizkuntza eta ohitura zaharrak, mendiak, basoak... Beti ere zeuri eta zeure familiari onena opa dizuedala.

Goraintzi oroer¹¹.

Jon Mirande

(Arranoaren Dorrea, Caernavongo Gaztelua, badiaz bestaldetik ikusita. Gales 489)

Agi denez, Robert Laxalt irrikan zegoen berriz ere Euskal Herrira itzultzeko. Euskal Herrian hartutako oharrak eta beste erabiliz, zenbait liburu idatzi zituen: *In a Hundred Graves, A Man in the Wheatfield*. Honela, Laxaltarrek beste bidaia bat egin zuten Euskal Herrira 1965-1966an, Roberten urte sabatikoan.

Txango hartan zenbait lekutan izan ziren, Robertek gogoratzen duenez: Arrangoitzen, Donibane Garazin. Orduan ere, Mirandek agerraldi bat egin zuen Laxaltarrenera. Mirandek aste bi eman zituen bigarren aldian Laxaltarren etxean eta Nickyren gela hartu zuen. Nicky beldurrez zegoen bere gelara itzultzeaz. Izan ere, amak esan zion Mirandek *loupgarou* —gizotsoa— ikusi zuela eta horregatik zion beldur.

Bigarren bidaiaren izandako esperientziak gogoan bizibizi zituztela, Laxaltarrak Nevadara itzuli ziren, Euskal Herri zaharra atzean utzita. Inoiz ez zituzten ahaztuko Euskal Herriko bizikizunak: Laxalt familiako idazleek beren lanetan sakabanaturik utzi dituzte. Hala ere, Miranderekikoak ilunbean geratu dira gaur arte, artxibategi zahar bateko ohar hautseztatuen artean ezkutaturik. Laxaltek Nevadara joateko gonbitea egin zion Miranderi. Zoritxarrez, Mirandek ez zuen aukerarik izan Ameriketara salto egiteko.

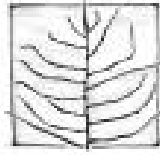
Ordurako, Laxaltek idatziak zituen *A man in the wheat field* eta *Sweet Promised Land* eta litekeena da Mirandek azken liburuaren ale bat oparitzat jaso izana Laxaltengandik. Mirandek ordurako bere emaitza nagusiak onduak zituen —zenbait poema eta *Gauaz parke batean* ipuina izan ezik— eta *Haur Besoetakoa* amaitua zuen, nahiz eta kontaezin arazo zela kausa, ezin plazaratu ahal izan zuen. Hala ere, biok inoiz ez zuten hitz egin bere literatur lanei buruz.

Honek guztiak Miranderen alde bat erakusten digu, iluntasunez eta misterioz bildua. Zergatik ez zion ezer aipatu bere lanei buruz Laxalti? Areago, jakinik Laxalt euskal idazleen zerrendak egiten zebilela, eta euskal kultura orokorrari buruzko lanak —bertsolariak eta— biltzen. Hain zegoen etsita literaturarekin, non ez baitzuen gogorik Ameriketako idazle batekin horretaz jarduteko? Laxaltek dioenez, Mirande jakinaren gainean egon balitz, beste ate bat ireki zitekeen elkarlana bultzatzeko.

Dagoeneko, oroitzapenak eta lekukotasun grafikoak baino ez dira geratzen. Oroitzapen amoltsuak, nolana ere. Aspaldiko adiskidantza haren berri eman digunean, Robert Laxalten gogoia atzera joan da. Hainbat urteren buruan aitortzen duenez, Euskal Herrira egindako bidaiak beste xendra bat urratzeko aukera eman zion, eta harekin batera bere literatur lanak aberastu eta gorpuzteko aukera. Oraindik ere gogoan du Miranderen irudia eta mintzaera, Euskal Herriko oihartzunak burura datozkionean. ¶

1. Honenbestez, eskerrak eman behar dizkiogu Robert eta Joyce Laxalti, oharrak argitzeko laguntza ezinbestekoagatik. Halaber, Joseba Zulaika, Carmelo eta Monique Urzari, bai eta Marcelino Ugalderi eta Renoko Euskal Mintegiko lagun guztiei ere liburutegiko materiala eta argazkiak gure esku uzteagatik.
2. Xabier Mendigurenek euskaratua: *Dominique, artzain xiberutar bat Nevadan*, Elkar, Donostia, 1988.
3. *Jon Miranderen gutunak (1948-1972)*. Patri Urkizuren edizioa. Susa, Donostia, 1995.
4. Iratxoen antzeko mamu groteskoa; bihurri eta maleziatsua da jendearekin. Goblinak edozein tamainatako deabruak dira, gehienetan giza-itxura hartzen dute, eta gizakiei eraso, alamena eman eta torturatu egiten dituzte.
5. *Jon Miranderen gutunak (1948-1972)*. Patri Urkizuren edizioa. Susa, Donostia, 1995, 25 or.
6. Ibidem, 196. or.
7. Robert Laxaltek horren berri ematen du *In a hundred graves* liburuan (14-16 orr.).
8. Lanbide kualifikatua duen pertsona.
9. 1961eko azaroaren 29an Howard F. Clinek eskutitz bana bidali zien Ximun Haran eta Jean Miranderi. Eskerrak eman nahi zizkien, 1961eko bertsolari txapelketako grabazioak bidaltzeagatik. Izan ere, Clinek aitortzen zuen bertsolarien grabazioak bana-banakoak zirela Artxibategirako, eta interes handikoak izango zirela ikertzaileentzat. Horrez gainera, Mirandek idatzitako azalpen moduko batzuk heldu zitzaizkion Clineri, eta horregatik ere eskerrak ematen zizkien bi euskaltzaleei.
10. Mirandek bidalitako kopia —Ximun Haranek 1961eko bertso txapelketatik egindako aukeraketa bat— oso estimagarria izan zen amerikarrentzat eta esker oneko eskutizak jaso zituen. Izan ere, idazki bat erantsi zion kaxetari azalpenak emateko. Pagamendua sinbolikoa izan zen, batik bat, Robert Laxaltek hala eskatu zuelako, eta 10-20 dolarrekoa izan zen, nonbait.
11. Euskaraz jatorrizkoan.

Gatak

FITO RODRIGUEZ

Zurrumurrak Gizarte Zientzietan gaur

87

BEGOÑA MURUAGA

Euskal literatura eta androzentrismoa

99

Zurrumurrua Gizarte Zientzietan gaur

*

F I T O R O D R I G U E Z

*

baten batek pentsa dezake zurrumurruei buruz hitz egitea Hezkuntza Zientziei berez ez dagokien jarduna dela. Hala ere, ahozko komunikazioaren azalpen diren zurrumurruz beterik dago eskola zein bere ingurunea. Azkenaldi honetan HIESarekin zerikusia daukaten esamesak izan dira bereziki ikertuak ikastetxeetan. Garai bakoitzak bere izuak eta bere fantasmak ditu, nonbait. Dena dela, bai ikasleen arteko hizkera baita eskolaren inguruko hizkuntza bizia gure heziketa-praktikarako hartu nahi baldin badugu kontuan, ahoz ahoko gizarte-fenomeno hau aztertzea ezinbestekoa suertatuko zaigu. Horretarako lerro hauek lagungarriak izango direlakoan nago.

Ahokotasun-, idazmen- eta alfabetatze-prozesuek duten eragin kognitiboetatik sortzen da gai honekiko nik dudana interesa. Zurrumurrua, egitura narratibo eta behar duen memoria kontuan hartuz, funtsean ahokotasun fenomenoa da. Hala ere, bestelako kezka teorikoak hasierako joera hura osatzera etorri dira.

Honela, UPV/EHUko Hezkuntzaren Teoriako Departamentuarekin dudana lotura dela eta, honelako azterketa batean oso lagungarri gertatu zitzaizkidan delako «escuela histórica de Anales»¹ edo eguneroko bizitzaren gertaerak². Bide beretik «historias de vida» direlakoan ekarpen metodologikoak ere oso aipagarriak izan dira, bai hauen alderdi

► Fito Rodriguez Filosofian lizentziaduna, Hezkuntza Zientzietan doktorea, EHUko irakaslea eta UEUko partaidea da.

diakronikoa, bai Edgar Morinen «Sociología del Presente» delakotik sortzen diren bide teorikoak. Zurrumuru deitzen duguna aztertu, ulertu, azaldu eta sozialki tratamendua emateko berauek izango ditugu laguntzaile, aipatu dugun azken iturri hau batez ere.

Ezin uka dezaket gaur egun zurrumuruarekin «bizi» eta aldi berean honengandik defendatu beharrean gaude-la, mende-amaiera honetan handitzen ari den komunikabideen manipulazioaren kariaz geroz eta gehiago baitira zabal-tzen diren zurrumuru eta intoxikazioak. Gainera Euskal Herrian komunikabideen ekimenak duen joera ikusita osasun mentala gordetzeko ezinbestekoa da terapiaren bat egitea.

Ez dugu ahaztu behar zurrumuruaz egiten diren lehen ikerketa zorrotzak, ikuspegi konduktista batetik, Estatu Batuetako Estatu Departamentuaren aginduz egin zirela II. Mundu Gerran. Hau dela eta komunikazio sozialaren fenomeno honi inguratzen gatazkionean, hasieratik arma bat dela ikusten dugu, egoera gatazkatsuetan norabide batean ala bestean erabil daitekeena.

Honela zurrumurua ikertu eta debekatua da «kanpo-ko» zein «barneko» etsaiak bereganatu eta gatazkan erabil-tzen baitu, eta aldi berean, etsai hori bera nahastu eta itsus-teko erabiltzen da, era «kontrolatu» eta profesional batean.

Egia esanez, hastapen hauek, errazegiak eta «mekani-zistegiak» bestalde, errotik baldintzatu dute ikerketek ondo-ren hartutako bidea. Honela, ikerketa funtzionalisten bide-tik joera indartsua sortu da, gatazka-eremu bakoitzean zurrumuruari etekina ateratzeko: publizitatea, propaganda politikoa, informazioaren tratamendua, polizi eremua, etab. Baina, zurrumuruak, esamesak, kontuak, bolo-boloak eta abarrak zer diren behar bezala laburbiltzeko, goazen ba gi-zarte-zientziek haiei buruz egindako tratamenduen azalpen xumea, besterik ez bada ere, plazaratzera. Hona hemen.

Zer da zurrumurua?

Orain arte esandakoari jarraituz, jorratu nahi dugun zurrumuru-mota barneko etsaiaren aurkako borrokan era-

biltzen den hori baldin bada, Allport eta Postmanek 1944an eskaini ziguten definizioa izan behar dugu kontuan³.

Zurumurrua eguneroko bizitzaren gertakizunekin lotutako esakunea da, ahoz aho zabaldua, baieztatzen lagunduko duten daturik izan gabe berau sines dadin.

Beraz, ez dugu pentsatu behar zurumurrua gezurrezko informazioa denik. Zurumurruaren operatibizazioaren ezaugarri nagusia, hain zuzen, sinestua izatean datza. Are gehiago, zurumurruak ez du frogatua izateko biderik behar, eta hala ere benetako ondorio sozialak eragiten ditu.

Hala eta guztiz ere, 1980. urtean zurumurruaren iker-tzaile ezagun eta Zurumurruaren Zentrua delakoaren sortzaile (Frantzian zabalduen zeuden zurumurruen berri jasotzen zuen bulegoa) den J. N. Kapfferer Parisen Versailles inguruan zuen bulegoan bisitatu nuenean, bere esanetan jasotzen zituzten zurumuru gehienak «gaindituriko zurumurruez» ari ziren, alegia, jendeak gezurrezkoztat jotzen zituen era guztietako «gezur», «irain» edo «kontu». Berauen barregarritasuna azpimarratuz euren burua babes-tu nahi izaten zuten.

Era berean, Los Angelesen (Kalifornia) inguruko arraza-arazoak bideratzeko Zurumurruen Kontrol Zentrua sortu bezain pronto jasotako 10.000 deiek beltzen artean inolaz ere sinesgarriak ez ziren zurumurruen berri eman zuten. Antza denez deitu zuten gehienak arrazaz zuriak ziren.

Aitzitik, zurumurruak balio du eta operatiboa da sinesten denean, txunditu egiten duelako, informazioa konpartitzen duen igorlearekin lotzen duelako era berean komunitatea sortuz.

Honen eraginez errepikatu egiten da, estereotipoak bultzatzen dituelako. Are gehiago, zurumurrua estereotipoen zabalkundea da, eta honela egoera bat azaltzen zaigu. Hau da, komunitate baten beldur eta nahiak. R. Lorau eta R. Hessek praktikatzen duten «sociología participante» delakoaren terminologia jarraituz, zurumurrua gizarte «aztertzailea» da.

Horregatik da hain konplexua zurumurruaren aurkako borroka. Izatez zurumurruari arrazoiaren diskurtsoak

ez dio zipitzik eragiten eta beronengan inguratu eta norabide berria emateko bere muin semiotikoa aldatuz egin behar da. Esandakoak, ordea, azterketa sistematikoagoa eskatzen du eta horixe da hemendik aurrera egingo duguna. Ez ditzagun, bada, ondorioak aurreratu.

Ciluratu egiten du

Jakina, lilura hau ez da W. Allenek *Sueños de un seductor* filmean erakusten digunaren modukoa, bere sexu hermeneutikari zuzenean lotua. J. Boudrillard arrakastaz saltzen ahalegintzen den joera sinbolikoa ere ez. Zurrumuruak liluratzeko duen moduak ez du zer ikusi handirik S. Kierkegaardek *Diario de un Seductor* liburuan azaltzen digun modu hotz eta kalkulatzailearekin; zurrumuruak liluratzeko duen modua askoz oinarrizkoagoa eta kulturalagoa da eta beronen irakurketa E. Durkheimen soziologia lanetan edo M. Mausen antropologiazkoetan topatuko dugu.

Beste bati zurrumuru baten berri emateak adierazle eta adieraziak batera ulertzeko egitura semiologiko eta semantikoa sortzea esan nahi du. Dena ulertu eta esanahidun egiteko hizkuntza amankomuna eraikitzea esan nahi du.

Zurrumurruek ipuinen egitura narratiboa dute eta, arrazoi ezberdinak direla medio taldeak entzun nahi duena kontatzen dute.

Horregatik, informazio-beharra izan eta informazio «lehortea» dagoenean sortzen dira, irtenbide edo azalpen sozialak dira. Ahoz zabaltzen denez entzuleak bere baitan hartzen ditu eta taldeari protagonismoa ematen dio izenik gabeko berriemaile eta adituen kaltetan.

Gizonezkoak giltzapean dauden egoitzetan egiten den bromuroaren erabilpena, laster batean helduko diren baimenak, gudaosteak laster batean borrokan sartzea edo presoei laster batean emango zaien indultoa taldeak duen nahiaren adierazleak dira: itxaropenik gabeko egoera bati irtenbidea ematea.

Sinestu egin nahi da

Zurumurruek gure adimenaren arreta deitzen du eta zabalkundea egiteko memoriaren baliapide egokienak erabiltzen ditu.

M.L. Rouquettek zurumurruei buruz egindako dokto-rego tesian honoko sailkapena proposatzen du:

Mota	Pertsona	Ekintza	Erantzunak
1	maitea (+)	+ +	Eta zer...?
2	maitea (+)	+ -	Ez da posible!
3	gorrotatua (-)	- +	Susmagarria
4	gorrotatua (-)	- -	Normala

Bistakoa da 1 eta 4 motako proposizioek ez dutela haridurarik sortu pertsona bakoitzak (maitatu nahiz gorrotatua) espero zen moduan jokatu baitu. Pertsona maitatuak modu egokian eta gorrotatuak modu okerrean, jakina. Honek ez du inoren arreta deitzen eta are gutxiago zabalkundera deitu.

Badirudi helburu hauek erdiesteko aurriritziek elkar jotzea eskatzen dutela (+ - - + ; - - - -) baina memoriak errazen gordetzen duen proposizioa bigarrena da (+ -). Alegia, inguruko pertsona batek ekintza arbuigarri bat egitea⁴.

Nork bere burua mirestu eta mirestuaren kalterako erabiltzen den tresna da (politikaria, abeslaria, artista...).

Hirugarren proposizioa (- +) gizarte estereotipoaren autodefentsa moduan 4.ean berrantolatzen da (- -)⁵.

Izan ere, proposamen ezezkorrak talde-mailan adostasuna lortzen du errazagoa baita denak bat etortzea zerbaiten kontra gauza zehatz baten alde baino.

Ekintzen alde txarra nabarmentzea, Aristotelek *Poetika*-n esan zuena jarraituz, katartikoa da, barregarria delako, jarrera ezberdinak adiskidetzen dituelako eta arazoak arau erraz batzuekin konpontzen dituelako⁶.

Zurumurrua sortzailea dela esan dezakegu eta berrietasuna sinestua izatean dago, hain zuzen. Guilfordek esango zukeen moduan, estatistikoki bitxia delako, jokabide arruntarekiko urruntasunagatik eta egoeretara egokitzeko duen gaitasunagatik, berak «cleverness» deitzen duena.

Igorlea eta hartzailea behar ditu

Zurrunurruaren iturriak berebiziko garrantzia du ikerlarien artean, publizitate eta propagandan aritzen direnentzat batez ere, Kapffererrentzat, esate baterako⁷.

Eta hauen arreta arrazoizkoa da igorlearen sinesgarritasunak mezua bera baldintzatzen baitu. Bistakoa da ez dela gauza bera txirrinda-marka jakin bat Indurainek edo Corcuera jaunak erabiltzen duela esatea. Baina utz ditza-gun pertsonaia ezagunak igorletzat dituzten kasuak. Zurrunurruaren alderdirik aipagarriena datu-emate hutsa ez izatearena da, hain zuzen ere ezinezkoa baita mezua ulertzea igorleak taldearekin duen lotura eta inplikazio-maila kontuan izan gabe.

G. Batesonek⁸ azaldu digunez komunikazio oro harremanezko proposizio bat da eta informazioak elkartrukatzea sentimenduak elkartrukatzea da.

Honexek egiten du igorlea komunikatzaile, berak hala nahita egiten duela eta horren kariaz sinestarazteko eta integratzeko ahaleginak indar berezi batez egiten dituela, igorle pasibo batek baino indar handiagoz.

Zurrunurruak bere testuinguru kulturallean konbentzitu egiten du integratu egiten duelako eta horren ondorioz gustokoa gertatzen da. Zurrunurru bat zabaltzean talde bat sortzen da, egia bat konpartitzen da, talde-mailako kontsentsua eraikitzen da, eta hain da indartsua bat etortze hau bakoitzak bere aldetik izango zukeen jarreraren kontrakoa hartzerantz bultzatzen dituela gizabanakoak.

Zurrunurruak, igorpenari lehentasuna emanez, gizarte mediatikoko ikus-entzulegoa espektakulutik askatzen du. Hau honela eginez, medioen norabide bakarreko eske-ma komunikatiboen kontra egiten du eta baieztazekin izan arren sinesgarriak diren errealitateak sortu.

Taldea sortzen du

E. Morinek 60ko hamarkadaren amaieran Orleanseko zurrunurruari buruz egindako ikerketarekin⁹ geroago Orai-

naldiaren Soziologia deituko zenaren oinarria jarri zuen. Honekin zurrumurrua aztertzeke aukera berria eskaini zen, aurreko hamarkadetan Ameriketako psikologia konduktistak zurrumurruari buruz egindako lanen aldean desberdina.

Ikuspegi teoriko korapilotsua du, ez da funtzionalista eta taldea eta honen harremanetan oinarritzen da, ez lege psikologikoetan informazio-hariak kontrolatu asmoz.

Morinek jorratutako bidean zurrumurruak, talde gisara izuarengandik babesteko, hartzen dituen narrazio-modu ezberdinak topatzen ditugu. Horregatik, taldeak sekretua bere baitan zabaltzen duenean hartzaileak beldur amankomun baten inguruan biltzen ditu (sss...sss!).

Sekretua

Sekretu baten berri emateko alde zurretiko ziztu hori egituratzaile formal eta eduki-emaile da. Hauxe adierazten du:

Azaltzen zailak diren itzaropenik gabeko egoeretan eta protagonismorik gabekoetan *Konplot Ezkutua* sortzen da. Honek berak bakarrik azaltzen du dena. Testuinguruaren arabera ijitu, judu, beltz, euskaldun edo beste edozein itxura har dezake.

Popperren esanak jarraituz, Jainko batengan sinesteari utzi dioten gizarte guztiek, konfabulazio bidez azaldu behar dute dena.

Ezkutuko Akordia, jendeari ezkutatu egina. Ezkutuko Elkartek (masoiak, errotarioak, komunistak, terroristak, naziak...), beronek dakarren giza edo talde etnikoen bazterketarekin, sinesgarriak dira edozein gatazka azaltzeko balio dutelako¹⁰.

Sexua, osasuna eta soldata

Beti ere oraina eta geroaren nagusigoan protagonismo soziala azpimarratzeko beharrezkin lotua.

Hau dela eta seme-alabak bereziki babestu beharraz eta gorputzari gaur egun jartzen zaion gehiegizko arretari buruz zurrumurruak sortzen dira eta honela elikagai, ari-

keta fisiko, botika eta abarrei buruzko kontuak zabaltzen. Beldur eta kontu horien bidez ohiko produktu eta bizitzeko ohiturak ez aldatzea ziurtatzen da, eta honela, berritasun edo talde sozial berrien aurrean muga psikologikoa sortu eta taldearen ikuspegi itxia indartu.

Honelako ikuspegiak ari dira lantzen publizitatean¹¹ azken aldi honetan, ohiko igorleen eragina ahultzen duten joera berriei aurre egiteko, *zapping* delakoari, adibidez.

Laburbilduz, komunitateak bere baitan dauden beldurak sintetizatu egiten ditu etena eragiten duen egoera bat ulertu eta talde moduan erantzuteko. Zurrumurrua, ildo honetatik, egituratzeko dagoen gizarte-mugimendu baten kimua izan daiteke.

Estereotipo sozialetan oinarritua

Zurrumurruren sortze eta zabalkundea inplikaziozko komunikazioa izateak diskurtso ofizialaren kontrabertsio (subertsio!?, perbertsio!?, inbertsio!?) izatea dakar. J. N. Kapffererrek «komunikatu gabekoaren komunikabidea»¹² dela dio.

Eta hain da hala zurrumurrua sortzeak ez duela frogarik behar, inpresio salatzaileetan oinarritzen da eta honen aurrean ezinezkoa da «errugabetasuna».

Inpresio hauek kanpotik eraginak dira. Delako «Pigmalion efektuaren» inguruan egindako diseinu esperimentalek erakutsi dutenez, laborategiko baldintzetan gizabakoari eragindako motibazio, desmotibazio edo zuzenketek indarrean jarraitzen dute egindakoaren ondorioak honi erabat azaldu ondorenean ere¹³.

«Epaitegietako lekukotasunen kritikak» egin dituen ikerketek nabarmentzen dutenez lekukoak bat etortzeak ez du esandakoaren egiazkotasuna ziurtatzen lekuko horien hautemate estereotipoek bat egiten dutela baizik. Zurrumurruak egiazko informazioak baino talde-mailako hautemateko eredu berri ematen digute.

Auzibideetan osatu gabeko informazioarekin lekukotasunak eraiki eta behin eta berriro ziurtasun-maila berare-

kin errepikatzen baldin badira, zurrumurruak zabaltzen diren eremuetan —eremu afektiboak— transmititutako informazioak askoz errazago birsortzen ditu estereotipo sozial horiek.

Aipagai ditugun errealitatea moldatzeko sistema hauek sinestu eta ahoz zabalduak izan daitezen honako bideak erabiltzen dituzte:

- Sintesia: ñabardura guztien berri eman ezin denez, azaleko informazioa alde batera uzten da kontakizunaren muina lortu arte.

- Indartzea: hartzaile/igorlearen arreta ziurtatzeko hautatutako ñabardurak puztu egiten dira (tiro bat tiroketa izugarria bihurtzen da, musu bat, berriz, besarkada bero eta lizuna, etab.).

- Azal berria ematea: alegia, testuinguruari egokitzea zurrumurrua ulertu eta onetsia izan dadin eta geroago zabaldua, nahiz eta bide batez zenbait informazio galdu.

Jakina da ahozkotasunak informazioa garaiaren eta hartzailearen arabera egokitzen duela. Honen berri ematen digute M. Joussek Antropologian eta E.A. Mavelockek Filosofian.

Ahozkotasunaren ezaugarri honek Pigmalion efektuak egin ditzakeen aurrikuspenak era berezi batean zailtzen ditu. Izan ere, honen ondorioz zurrumurrua aldatu egiten baita. Zurrumurrua harroa eta apetatsua da. Harroa da egoera jakinen aurrean azalpenak eman, irtenbideak proposatu eta taldearen arreta bilatzen duen neurrian (eta taldeak honekin bat egiten du orainaldia zein etorkizuna ikusteko moduan). Apetatsua da, Huarte de San Juanen etimologiaz «Toscanako hizkuntzan esaten duten moduan, apetatsua da larrean dagoen ahuntza bezalakoa baita». Alegia, ezin jakin zurrumurruak nondik joko duen.

Egoera sozialen berri ematen du

Beraz, zurrumurruak benetako eraginak dituen arren, ezin dira aurrez ikusi. Ondorioz, nola jokatu behar dugu fenomeno honen aurrean?

Lehen lehenik, ezer esan aurretik, ezin dugu ahantzi zurrumurrua gizarteko benetako komunikazio-tresna dela, beste edozein komunikabide bezain benetakoa, eta gainera, «medioetan» jaso ezin diren balorazio eta erregistroen berri ematen du. Horregatik, zurrumurruen azterketa zorrotz batek hautemateko orduan ditugun estereotipoak eta kultur komunitateak dituen oinarri irrazionalak ezagutzeko balio du.

Bestalde, gaur egungo gizartean¹⁴ komunikazioaren ohiko eskemen apurtzeak zein mende-amaierako kulturak bere baitan duen analfabetismo funtzional geroz eta handiagoa kontuan hartuz, bi datu hauekin, ez litzateke burugabea izango, P. Zumthor eta G. Lapassade jarraituz, ahoz-kotasun mediatiko baten aurrean gaudela pentsatzea. Ahoz-kotasun berri honek informatzeko bideak eskema moduan egituratzen ditu, eta hauek ahotsa eta gizakien arteko harreman zuzena behar dute, zurrumurruak bezalaxe.

Ikuspegi honetatik begiratuta, zurrumurruaren sikologiaren inguruan egindako lan klasikoak ikuspegi errazegiarekin eginak izan dira; Allport, Postman edo Knappen lanak errazegiak dira, gainditu egin behar ditugu. Eskuartean duguna ez da banakakoek egiten duten gezurrezko informazioaren zabalkundea, hori baino gehiago da. Komunitateek «pelikularen bertsio subertsiboa» egiten dute beren buruarentzat, hortik begiratu behar dugu.

Ez dirudi, lagungarria denik, halaber, «Behaviour Setting» (jokabide eskenatokia)¹⁵ delakoa, ezer lortzeko zurrumurru bakoitzaren eremua eta mugak zehazki zehaztea, ez eta zein giza talderengan eragiten duen, hauen arteko harreman koordinatua, isomorfikoa eta aktiboa. Horregatik da hain zaila zurrumurruak aurrez ikusten, zurrumurruak benetan konplexuak direlako.

Edukiaren aldetik ezin dira aztertu (zurrumurru ezkor batek —«aurreko hegazkinekoei lapurreta egin zieten»— eragin sozial baikorra du: «gurea bai zortea!»).

Hondamendien teoriak¹⁶ proposatzen duen kurbak ere ezin izango luke ezer argitu zurrumurruak ez baitira «ezegonkortasun eremuak». Agertu eta desagertzeko joera

dute eta hondamendien teoriak geometrikoki ulertzen lagunduko liguke baina ez aurrez ikusten.

Beraz, ez dirudi zurrumurrak operatibizatu eta borroka-tresna gisara barneko zein kanpoko etsaiari zuzentzeak arrakasta handirik izango duenik, ikusi dugunaren arabera, zurrumurrak edozein joera har baitezake.

Hala eta guztiz ere, zurrumurrak beste oinarri batzuk erabiliz jorra daiteke.

Elkarrizketaren Teoria hartu behar da marko orokorretarako, gure lagun handia zen Jesús Ibañezek zabaltzen hain ederki lagundu zuena.

Hau da lan-ildo honen oinarria:

- Zurrumurrak ezagutu.
- Bere sistema autopoetikoa ikertu.
- Zabalkunde mekanismoak aztertuz zurrumurraren

bilakaera jarraitu.

Ardatz hauekin zurrumurrak adierazle eta gizarte-terapia gisara har dezakegu, E. Morinek¹⁷ proposaturiko bidetik:

- Orainaldiaren soziologia egin, parte hartzen duena eta komunikazioarena.

- Gizarte Zientzietako ohiko lan-metodologiak aztertzeko aukera emateko.

- «Aztertzailearen» (zurrumurrak) aztertzailea bera ere aztertu beharra izan dadin.

Bistan da zurrumurrari hurbiltzeko egin dugun aha-lerin hau hasiera batean egin ziren inguratze zientifiketatik aski urrun dabilela eta gabeziak ikuspegi zabalago eta integratzaileago batez gaintzeko aukera ematen digu.

Michel Foucaulten hitzak hartuz, kontua ez da gizarteko gertaera bakoitzaren egiak bilatzea, hauetako bakoitzarekin gizarteko historia bat egitea baiziki.

Honela, zurrumurrak lantzeko modu praktikoa bat badago, teknika ezberdinak erabiliz, disoziazio, birsoziazio edo informazio-aniztasunaren bidez, zurrumurrak bakoitzaren gunea aldatu eta berbidertzeko. Honek, ordea, eta esan duguna jarraituz, zurrumurrak bakoitzaren azterketan zehaztasunetan sartzea eskatzen du.

Eta bitartean badirudi orokortasunaren diskurtsoa amaitzera doala.

Eta ahaztu gabe, azken aholku bat:
Ez gezurtatu inolako zurrumurrurik!...
Ez horregatik. ♣

-
1. BOURDE, G; MARTIN, H. *Les Ecoles Historiques*. Point-Seuil. 1969.
 2. VEYNE, P. *Comment on écrit l'histoire*. Le Seuil. 1971.
 3. ALLPORT, G; POSTMAN, L. *An Analysis of Rumor*. POQ. 1946. 68-69. or.
 4. PICHEVIN, M. eta beste. «Une approche du biais d'équilibre par la technique de la rumeur». *Cahiers de psychologie* 14, 3. zenbakia. 1971.
 5. BENDER, M.P. *Psicología de la comunidad*. CEAC. Bartzelona. 1989.
 6. GIRARD, R. *Literatura, mimesis y antropología*. Gedisa. Bartzelona. 1984.
 7. KAPFFERER, J.N. *Les chemins de la persuasion*. Dunod. Paris. 1979.
 8. BATESON, G. *Pasos hacia una ecología de la mente*. Buenos Aires. Loehlé. 1976.
 9. MORIN, E. *La Rumeur d'Orleans*. Seuil. Paris. 1969.
 10. FLEM, L. «Bouche bavarde et oreille curieuse». *La Genre Humaine* 5. 1982.
 11. DORTIER, J.F. «Lethnomarketing: un nouveau souffle pour les études de comportements des consommateurs». *Sciences humaines* 1. 1990.
 12. in *Rumores*. Plaza y Janés. Bartzelona. 1989. 221 orr.
 13. RGUEZ. BORNAETXEA, F. «El rumor y el efecto Pigmalión» in *Crítica del Lenguaje Ordinario*. Libertarias. Madril. 1993. 475/486. or.
 14. MORIN, E. *Journal d'un livre*. Inter Editions. Paris. 1981.
 15. BECHTEL, R.B. *Enclosing Behavior*. D.H. and Ross. Stroudsboung. 1977.
 16. THOM, R. *Stabilité structurelle et morphogenese*. Inter Editions. Paris. 1977.
 17. in *Le paradigme perdu*. Seuil. Paris. 1973.

Euskal literatura eta androzentrismoa

*

B E G O Ñ A M U R U A G A

*

ez dakit Linda White-ren izenak ezer ekarriko dion gogora irakurleari. Horregatik, eta badaezpada ere, haren lanaz hitz egin aurretik, berari buruzko zenbait datu emango ditut ezagutzera.

Linda White, Renoko Unibertsitateko irakaslea, euskararen irakaskuntza eta euskarak historian zehar izan duen garapena ikertzen aritu da azken urte hauetan. «Emakumeen Hitzak Euskaraz: Basque Women Writers of the Twentieth Century» izeneko tesiaren egilea da. Tesian esaten dena, emakumeontzat ezezik, euskal literatura interesatzen zaion ororentzat da interesgarria.

Hasiera-hasieratik, garbi uzten du tesigileak feminista eta idazlea dela eta bi gauza horiek eraman zutela aipatu-tako lana burutzera.

Bestalde, Euskal literaturaren historia gehienetan (tesigileak honako hauek aipatzen ditu: Luis Michelenaren *Historia de la literatura vasca*, Ibon Sarasolaren *Historia social de la literatura vasca*, L. Villasanteren *Historia de la literatura vasca* eta L.M. Mujikaren *Historia de la literatura euskérica*) sei emakume agertzen dira. Horiek izan ote dira emakume idazle bakarrak? Eta, hala ez balitz, zergatik ez da emakume gehiago agertzen?

Azkenik, tesiaren helburua euskal literaturaren *history* egitea izan dela dio. Feminista anglosaxoiak aspal-

► Begoña Muruaga Euskal Filologian lizentziaduna da eta *Emakunde* aldizkariaren koordinatzailea.

dian asmatutako hitz hori, *history* hitzari kontrajartzen zaio, hau da, *history* gizonezkoen historia bada, *herstory* emakumeena izango da. *Herstory* hitzaren inguruan, bestalde, eztabaida ugari sortu da. Batzuen ustez, orain arteko historiak emakumeak kontuan hartu ez dituztenez, hemendik aurrera emakumeen historiak egin behar dira injustizia hori gainditzeko. Beste batzuen ustez, berriz, gizartearen erdia kontuan hartu ez duten historiak ez dira benetakoak, hankamotz gelditzen dira; historia horiek, beraz, berregin egin behar dira, emakumeen parte hartzea integratuz, horrela bakarrik izango baitugu gizaki guztion benetako historia.

Nik esango nuke Linda Whiteren lana lehenengo bidetik joan dela, bigarrena egiteke gelditzen delarik. Baina goazen tesiaren muinarekin.

Denok dakigu XVI, XVII eta XVIII. mendeetako idazle gehienak (% 90, zehazki esateko) apaizak izan zirela; denok entzun dugu, bestalde, euskal literaturako lehenengo emakumea XIX. mendean agertzen dela; Bizenta Mogel zuen izena *Ipuin Onac* izeneko bilduma itzuli zuen Juan Antonio Mogelen ilobak. Hortik aurrera, eta 1980ra arte, lehen esandakoa: sei emakume. Hori da beti esan zaiguna. Hori da liburu gehienetan agertzen dena.

Datu horretaz kezkatu, eta gehiago zirela sumatuz, Linda White lanean jarri zen. Aurretik, hala ere, galdera batzuk erantzun beharra zegoen. Lehenengo eta behin: nor da euskal idazlea? Galdera horri erantzuterakoan, egileak ez du duda izpirik: euskaraz idazten duena da euskal idazlea.

Baina horrela gertatu ote da beti? Garbi dago ezetz. Linda Whitek Dasconaguerreren kasua salatzen du. Idazle horrek *Les echos du pas de Roland* izeneko eleberria argitaratu zuen 1867an euskaratik frantseserako itzulpena zela esanez. Euskarazko eleberririk ez zegoela frogatu zenean, kontrako bidea egitea pentsatu zen, hau da, frantsetik euskarara itzultzea, baina, antza denez, Dasconaguerreren euskara nahikoa kaskarra izanik, laguntzaileen beharra izan zuen lana burutzeko. Gauzak horrela, honako galdera hau planteatzen du tesigileak: Dasconaguerre euskal literaturan sartu behar al da?

Askotan eztabaidatu izan den zerbaiti erantzun behar dio gero idazle iparramerikarrak: itzultzaileak idazle dira?

Euskal literaturaren historiari begiratzen badiogu, baietz esan beharra daukagu. Euskal literaturaren aitatzat edo har daitekeenak, Joannes Leizarragak, itzulpenak baino ez zituen argitaratu. Zer geratuko litzaiguke, bestalde, itzultzaileak kenduz gero?

Ez dakit nik gaur egun inork dudarik duen gai horretaz; Linda Whitek, behintzat, ez du inolako zalantzarik itzultzaileak ere idazleak direla esatean. Eta irizpide horrekin jokatu du emakumeen lana juzgatzerakoan ere.

Honako hau ere maiz entzuten den galdera da: nahikoa ote da obra bakarra argitaratu izana idazle izateko? Linda Whitek, orain arte erabili diren irizpideak aztertu ondoren, baietz dio. Ez du ikusten, beraz, arrazoirik emakumeekin ere horrela ez jokatzeko.

Bada, aipatutako guztia kontuan hartuta, ez sei baietik eta 121 emakume aurkitu ditu Renoko irakasleak. Zergatik eta nolatan horrelako aldea? Zer gertatu da historian zehar emakume horiekin? Nik esango nuke Linda Whitek, euskal emakume idazleen historia egitean, euskal literaturaren androzentrismoa salatu nahi duela, hau da, gizona azterketaren zentru eta gune izatea.

Ikerketa androzentrikoa gizonezkoen ikuspegia bakarrik kontuan hartetik dator. Eta, okerrena dena, ikerketa horien ondorioak gizaki ororentzako baliogarriak direla pentsatu izan da ia beti.

Alde bakarreko ikuspegi horrekin ikertzaileek desitxuratu egin dituzte zientzia guztiak, dela medikuntza edo antropologia, dela soziologia edo psikologia, batzuk bakarrik aipatzeagatik. Literaturaren ikerketa ere, esan beharrik ez dago, ikuspegi bakar horretaz kutsatuta dago, eta hori da, hain zuzen ere, Linda Whitek salatzen duena.

Eta ondorioez hitz egin aurretik, gogora dezadan egilearen lan esparrua:

- Euskal idazlea euskaraz idazten duena da.
- Idazten duen oro da idazlea.
- Nahikoa da lan bakarra argitaratu izana.
- Itzultzaileak ere idazle dira.

Kazetariak dira —Estatu Batuetako kritikak erabiltzen duen irizpidea errespetatuz— kanpoan geratzen diren bakarrak. Gauzak horrela, berdin dio liburu bat zein artikulua bat argitaratu izana, edo ipuin, poesia edo saiakera batekin lehiaketa bat irabazi izana.

Aipatutako irizpideak kontuan hartuta, honako ondorio hauetara iritsi da idazle iparramerikarra:

- Idatzi duen gizon oro sartu da euskal literaturan, baina emakumeekin ez da gauza bera gertatu. Arrazoia ez da izan emakumeen lanen literatur balioa eskasagoa izatea, gizonezkoen kasu gehienetan ez baita hori kontuan hartu, emakumeekin zorrotzago jokatu izana baizik. Emakumeek idatzitako lanak, oro har, edo ez dira ikusten edo gutxietsi egiten dira.

- Gizonezkoek aplikatu zaizkien irizpide berberak erabiliz, ez sei, baizik eta 121 emakume idazle daude XX. mendeko euskal literaturan: 43, gerra aurrean; 78, gerra ostean.

- Gerra aurreko idazleen ezaugarriak honako hauek dira: a) Gehienek garaiko aldizkarietan argitaratu zituzten lanak: *Euzko gogoia*, *Egan*, *Zeruko Argia*, *Euzkadi*, *Euzko Deya*, *Euskal-erria*... b) Lanbideari dagokionez, idazle horietako asko andereño ziren; c) ugari ziren obra bakarrekoak.

- Gerra ostean, berriz, panorama konplexuagoa da. Alde batetik, idazleen lanbideak ugariago dira (nahiz eta asko irakasle izan): kazetariak, filologoak, irakasleak, medikuak... Eta, bestetik, aldizkarietan ezezik argialetxeetan ere ateratzen dituzte lanak. Azkenik, obra bakarrekoak murrizten ari dira.

- Adituen ustez, euskal literaturan agertzen diren 261 idazleetatik 190ek idatzi dute literatur lanen bat. Linda Whitek ere antzeko zerbait egin du emakume idazleekin. Haren ustez, 121 emakume horietatik 71k literatur lana egin dute.

- Horrela, emakume idazleen portzentaia % 2tik ia % 32ra igo zaigu; literaturgileena, berriz, % 3tik % 27ra.

Linda Whitek, beraz, sumatzen zuena frogatu du: us-te genuen baino askoz emakume gehiagok idatzi du euskaraz XX. mendean.

Eta XX. mendean ari da, eta ez besteez, lehenago ia ezinezkoa zelako emakume idazlerik aurkitzea.

Lehen esan bezala, XVI, XVII eta XVIII. mendeetako euskal literatura apaizen esku zegoen; eleberri modernoa, bestalde, XVIII. mendearen bukaeran hasten da eta XIX. mendean zabaldu. XIX. mendekoak dira emakume idazle ezagunenak: Jane Austen, Charlotte eta Emily Bronte... Horregatik, Bizenta Mogelen kasua —Jane Austenen garaikidea, bestalde— harrigarria baino zerbait gehiago ere bada: ia miraria dela esan genezake. Zeren eta, nola liteke 1782an jaiotako emakume batek latina, euskara eta gaztelera menderatzea? Eta, are gehiago dena, itzultzera ausartzea?

Garai hartan emakumeen lekua zein zen jakiteko, Bizenta Mogelek berak liburuari egindako hitzaurrea irakurtzea besterik ez dugu:

Badakit entzunaz beste gabe, neskatz gazte baten izena dagoala itxasirik liburutxo onen aurrean, jardungo dutela siñuka ez gutxi, diotela beren artean, iñoren lumaz jantzi nai duela bela txikiak; au da, besteen beharrak artu nai ditudala neretzat: ez dagokiola neskatz bati bururik ausitzea liburugifien: asko duela gorua, naiz jostorrazta zuzen erabiltzea. Nola nik sineserazoko diet askori euskeratu ditudala erdaldun jakitunak argitaratu dituzten ipuiak? Nolako arrotasuna berriz latinezko izkuntzarekin liburu onen asmoa agertzea? Orretarako behar litzateke jakitea euskera, gaztelera eta latinezko iru izkuntzak. Zein gauza sinezgaitza neskatz batengan.

Nerea Azurmendik «Emakume idazleak euskal literaturan» izeneko artikuluan dioen bezala:

Hiru bitxikeria idazle berarengan: emakumea, gaztea eta kultoa.

Tesian emakume bertsolariak ere aipatzen dira, baina horiek alde batera utzi ditut literaturari dagozkion gora-beherak bakarrik aipatu nahi izan ditudalako. Horrela, gainera, egilearen irizpidea errespetatu dut.

Lehen esan dut tesi honekin Linda Whitek zera frogatu duela, uste genuen baino emakume gehiagok idatzi duela euskaraz, baina nire ustez beste zerbait ere utzi du

agerian: euskal literaturaren benetako historia —historia
osoa, guztiena— egiteke dagoela. ♣

kultura • 107

Hiru istripu • Jimeno Jurioren umiltasuna
• Labur esanda

ALBERTO BARANDIARAN

literatura • 112

Arerioarenean • Kritikarena • Maiatzekoak
• Emakumeak tentazio • Belaunaldiak? • Taldeak?
• Bailara • Azkenak

EDORTA JIMENEZ

ikuskizunak • 119

Athletic eta ikuskizuna • Antzerkiari oniritzi
• Ikuskizun askotarikoak • Hankapaluak maldan behera
• Pirinioetako magaleko musiketan

IMANOL AGIRRE

soziolinguistika • 125

Claude Hagège eta elebitasuna
• William Mackey eta elebakartasuna
• John Berry eta akulturazioa

ERRAMUN BAXOK

telepolis • 132

Futbolari esker • Ardanza eta Ibarretxe
• Euskararen Aholku Batzordea • Ikertzaileentzat batik bat?

LUIS FERNANDEZ

Hiru istripu

Sabotaia egitasmo burutsu eta ondo makinatua zirudien: bi hilabete t'erdi eskasean, aingura, berno eta tirante guztiek huts egin zuten.

Otsailaren 1ean Guggenheimen izan zen, atarteko kristal batek eztanda egin eta neska baten buruaren gainean erori zenean. Arduradunek esango zuten gero kristala berez hautsi zela eta lamina berriak —tirante gehiago— itsatsiko zizkietela kristal guztiei. Apirilaren 20an Rafael Mo-neoren Kursaal Jauregian eskailera bat goitik behera erori eta zatika desegin zen inork ukitu gabe. Eskailera paretari eusten zioten ainguraketetan zegoela hutsa esan zuen gero tuterarrak. Maiatzaren 1ean, Bartzelonan, Eduardo Txillidak 1987an eskegitako *Elogio del agua* eskultura azpian zuen lakuaren gainean jauzi zen zalaparta handiz. Bernoetako bat hautsi eta 54 tonako lanak amore eman zuen eskultoreak hainbeste aipatzen duen grabitate indarraren aurrean.

Oso interesgarria suertatu zait istripu hauetako bakoitzak egileengan edo erakundeetan sortu dituen erreakzioak parekatzea, lanen filosofiari buruz asko sujeritzen dutelako.

Luxio Ugarteren *Chillida, dudas y preguntas* liburuan irakurtzen ari naiz eskultorearen hausnarketa bat:

Linea bertikala da gizakiaren linea nagusia. Grabitatea eta grabitazioak eragiten dute hori, baina linea berean Newtonen grabitatearen aurka errebelatzen den beste indar bat eragiten ari da, eta gora egiten du... espiritualitate graduak izan daitezke, mistika, utopia, erlijioa, dena, nahi dena, guztia dago linea horretan, eta hori da nere linea.

Hau da, Txillidaren lanei esanahia ematen dien indarra grabitatearen aurka, fisikaren aurka doan hori da.

Materiala moldatu eta menperatzeko beti izan duen tema, obsesioa ia, eskegitako lan hauetan —Creueta del

Coll parkekoa ezezik, Madrileko Juan Bravo zubiaren azpian dagoen *Sirena varada* izeneko eskulturaren ere— azaltzen da inon baino ageriago.

Liburu berean aipatzen du donostiarrak Legazpiko Patricio Echeverriaren olan behin gertatu zitzaiona. Atse-denean zegoen bazter batean eserita, eta ikusi zuen langi-leak garabia prestatzen ari zirela makina handi bat altxatzeko.

Begira nengoela iruditzen zitzaidan lantegi osoko espazioak zapaldu egiten zuela makina hori lurraren kontra. Bat-batean kableak tentsatu ziren eta garabiak makina altxatu zuen. Ikusi nuena ustekabekoa izan zen: espazioa makinaren azpian sartzen zen, eta grabitatearen aurka eginez, makina altxatzen ahalegintzen zen.

Zein izan da Txillidaren erreakzioa *Elogio del agua* erori ondoren? Atsekabetuta dagoela. Materiala da orain errebelatu zaiona, eta oraingoan irabazi egin du grabitateak, fisikak. Nahitaezkotasunarekin dago lotuta donostiarraren disgustoa, gerta litekeela jakin balu bezala, horixe —konprobatzea indar horiek bizirik daudela oraindik bere lanean— aberasgarri balitzaio bezala.

Rafael Moneorenean ainguraketak ere egin zuen huts. Txillidarena ez bezala, tuterarraren arteak ez du atzean kontzepzio filosofiko edo etiko nabarmenik (ez, gutxienez, obra guztia eragiten duen kezka existentzialik), ez bada inguruarekiko errespetua, lan guztiak alderdian ondo egokitzeko gogoia. Moneok ez du natura menperatu nahi, baina jolasean ari da berarekin, solasean. Harreman onak nahi ditu, bientzat onuragarriak, horregatik ez dago *Moneoren estiloa* dei daitekeen horrelakorik: bere lan guztiak desberdinak dira, non egiten diren, hain zuzen toki guztiak direlako desberdinak.

Eskultura paretarekin iltzatzen zuen materiala erabili zutenei egotzi die Moneok larria izan zitekeen istripuaren ardura. Soberbia puntu bat badago horretan, jakina, «nik nahi dudana egin dezaket, zuek ez dakizue» esan nahi duen jarrera.

Ausardiagatik penitentzia, grabitateari luzatutako desafioarengatik justizia poetikoa, arkitekturaren hondarre-

ko patua —hilezkortasuna bera— iragartzen duen profezia, arte kritikari batek zioen bezala? Bai, baina Txillidarengan honek guztiak zer pentsatua eragingo badu, arkitektoak ez du dudan jarriko bere proiektua.

Eskultoreak arrisku fisikoak bilatzen ditu, materialak berak hitz egin dezan. Arkitektoak arrisku estetikoak, ikusgarriagoak baina hutsalagoak ere.

Hirugarren kasuan, Guggenheimenean, bestelakoa da irakurketa. Istripua gertatu eta berehala arduradunek azaldu zuten kristalak eror zitezkeela —bost urtero hiru aldizedo—, arrisku hori aurrikusita zegoela. «Horrelakoa da materiala». Ontzia baita Bilboko museoan nagusi, arlo guztietan, barruan dagoena baino areago. Gehryren lanak dena menderatzen du, ez dago hausnarketarako zirrikiturik.

Txillidak materiala menperatu nahi badu, Moneok berarekin lan egin nahi baldin badu, Guggenheimen materialak berak irabazten du. Materiala da eskultura, arkitektura, artea.

Txillida eta Moneoren kezkek erakusten dute arriskurik gabe ez dagoela dialogorik, arterik. Arriskurik gabe ez dagoela edertasunik.

Jimeno Jurioren umiltasuna

Aspalditik ezagutzen ditut Jose Maria Jimeno Jurioren lantxo batzuk, Nafarroako Diputazioak ateratzen zituen *Temas de Cultura Popular* izeneko bildumakoak bereziki. Herriari buruzkoa etxeko egongelako lehen apalategian datusat oraindik, horixtatua, farmaziako etxe dotorearen argazkia azalean.

Santa Ageda, San Pedro, San Juan eta beste jaiei buruz egiten zituen aipamenak askotan irakurri nituen, kronista hark ikergai bihurtzen zuelako neretzako sentimendu hutsa zena. Harrituta gelditzen nintzen ulertzen ez nituen esanahi etnografikoak ematen zizkionean txikitatik ezagututako zortzikoari, edo Erkudengo Ama Birjinaren koplei. Ez nuen ulertzen nola idatz zezakeen inork horren begi-

bistako ziren gaietaz. Nola aurki lezakeen, jaiaren arimaz beste, garrantzizko zeozer.

Beste lan batzuk irakurri ditut gero eta beti iruditu zait biltzaile paregabea. Artxiboetan sagu, han eta hemen aurkitutakoa azalera atera duena. Eskolako maistru baten gisara, dakiena ongi menderatzen eta ongi azaltzen dakiena. Joxemiel Barandiaranen lanaz esan izan den bezala, lan eskertzarrekoena —bilketa lana alegia— egin izan duena.

Elkarrizketa baten kariatz ezagutu nuenean, datuak erabiltzeko zuen trebeziak bezainbeste, berebiziko inpresioa egin zidan ikusteak jende sotila zela bera, jakinduri berezirik gabea. Ez zitzaidan iruditu aditu bat, batzuek baratza edo paseoa zaletasuna duten bezala, artxiboetan orduak ematea gogoko zuen jubilatua baizik.

Eskuetara iritsi zaidan *Navarra. Historia del euskara* bere azken liburua ere uste horrekin irakurri dut. Datu asko biltzen ditu bertan artaxoarrak, datu meta, eta tartean iruzkinak egiten baditu ere, epaiak batzuetan, ez da hori liburuaren balioa, baizik gertakizun txiki horiek guztiak liburu batean bildu izana —berak edo beste batzuek hartuta—.

Historia ez ofizialeko eskolakoa da Jimeno Jurio, ostutakoa berreskuratzearen Nafarroako iragana berraztertu behar dena uste duen horietakoa. Barneratu dizkiguten egia asko, berez, gezurrak direla salatzen duena.

Jarraitzaile dituen asko ez bezala, ordea, arrandiarik gabeko ikerlea da historialaria. Ez da beste historia —kritikatzen dena bezain gezurtia— egiten ahalegintzen, ez ditu idolo berriak jartzen botatakoen ondoan. Berak bildu egiten du, eta aurkezten. Etor daitezela atzera adituak.

Eusko Ikaskuntzako Manuel Lekuona Saria jaso zuenean, Iruñean, esan zuen: «Nere lana ez da txaloak jasotzeko, baizik ereindako haziak fruitu aunitz emateko». Umiltasun eskertzekoa benetan aditu garai hauetan.

Labur esanda

Antonio Tabucchi egon da egunotan Euskal Herrian, eta egin dizkioten galdera guztien aurrean, ohikoenari, topi-

korik topikoenari —«Zertarako idazten duzu?»— emaniko erantzuna komunikabide bitan irakurri dut. *Sostiene Perei* -ren idazleak hamaika arrazoi eta, bakar bat ere ez, eman zuen: «Idazten dut heriotzari beldurrarengatik, haurtzaroko traumengatik, bizirik sentitzeagatik... alegia, ez dakit».

Topikotzarrak, denak. Idazle guztiek idazten dute nor izateko, hau da, maitatuak sentitzeko. Baina inork ez du esaten.

Ramon Saizarbitoriak ere esan izan du zeozer interesgarria, *Argia* aldizkarian egin dioten elkarrizketa batean. Nazionalismoaren beharra kolokan jar litekeela nazionalistak ez direnak euskaraz idazten hasten direnean (horrelako zeozer, ideia hori nolana ere).

Eta nazionalista sutsuenak euskaraz idazten edo irakurtzen ez dakitenak baldin badira?

Beste bati —Alvaro Bermejo idazle donostiarrari— aditutakoa: «Utopia guztien atzean egon da, beti, euskaldun bat».

Nik ere hausnartu dut gai honetaz. Uste dut utopiazaileen herria izan ez bagina ez zela, gaur egun, ez euskal ez herria izango. Horiekin guztiekin nahikoa lan badugu...

Txillardegiri entzundakoa: «Jon Etxaide aurkitu nuen egun batez, agurtzera hurbildu nintzaion. Baina garai hartan ni erdalduna izaki, erdaraz egin nion, eta berak bizkarrara eman zidan. Gerora asko eskertu izan diot orduko jarrerara hura».

Euskaldunberri bat baina gauza militanteagorik ez dago zinez. ♪

Arerioarenean

Ausarta da Koldo Izagirrenen azkenaurrekoaren titulua: *IncurSIONES en territorio enemigo* («Arerio-lurraldean inkurtsioak»). Espainiako auzo-erdaraz, liburuaren edukia bezala. Ausartasun horrek ez dio prentsa-aipamenik ekarri, ordea. Irakurle askorik izan duenentz ez dakidalarik, bat behintzat izan du: ni neu. Bestalde, *El libro negro del euskara* —euskararen liburu beltza— atara du Joan Mari Torrealdaik, auzo-erdara berean. Eta horrenak ere berdin, nahiz eta izan duen aipamenik. Euskarazko hedabideetan, hain zuzen.

Ez dago tesi mardulik osatu beharrik zera frogatzeko, euskarazko kulturaren lurraldetik erdarazko hedabideetara iristen eta horietan gogoz jasotzen diren orri bakarrak, euskararen aurkako suak pizteko erabilgarri diratekeenak direla. Horiexek, bai. Besterik ez. Honetan ez dago, ez, «salbuespenak salbuespen» esaterik. Ez da harrigarria izango euskararen munduari egin beharreko kritikak zorroan gorderik uztea askok eta askok, erdara hori den kanpo-haizera —«lau haizetara» esatekotan izan naiz, inkonziienteak traizio eginik niri ere— atara gabe.

Koldoren liburuari ederra iritzi diot. Bitxikeria laztan-garria da. Erdaraz ere idazten dakiena frogatzeaz gainera, gogoetari bere tartetxoak eskaintzen dizkiola beste behin ere erakusten diguna. Liburuak han-hemenka irakurritakoek eta argitaraturikoek osatzen dute. Horietako lehena, «Mu-do blues de la nada», *Susa* literatur aldizkarian argitaratu zen, eranskin gisa. Azken urteotako euskal olerkigintzak eman dituenetara inguratu zen Izagirre, Madrilen. Hor badago, nolabait, erdarazko tituluaren zergatia azaldurik. Zer esanik ez, liburuak izan duen oihartzunak erakusten du argien tituluaren eta, bera, edukiaren zuzena.

Koldok liburu horretan dioen esaldi bat, «txikiok aspaldi dugu elkarren berri», egoki datorkioke Torrealdairen liburuari ere. Hala bada, koska, euskaldunok gure burua erdaraz ematen dugunean koskarik egotekotan behintzat,

zerean datza, alegia, handiek gu txikien arteko barru-istiluen berri ezezik beste ezerena jakin nahi ote duten. Erantzuna ezezkoa baledi, ondorioa ere argia liteke: guda-kasuetan arerioari ematen zaion informazio-tratamendua ematen zaio euskararen mundutik datorrenari (barne-istiluak ozen haizatu; beste guztia orrialde galduren batean eta bigarren mailakotzat eman).

Kritikarena

Gurean ez da baina gudarik, eta zorionez esan beharko, hitzekin zuri-diplomatiko jokatzea hain merkea eta arrisku gabea denez gero. Dominak Madrilek aginduta ezartzen dira. Horrela, gazteleraz, euskaraz eta galegoz sari bina ematen dira, olerkietan eta prosako lanetan, «Premios de la crítica» izenpean. Aurtengoan Joxemari Iturrালেরen paparran jarri dute ohorezko hori, *Kilkirra eta roulottea* (Erein) nobelaren merituengatik. Sekula jakin ez dudana da, ostera, euskal kritikoak nortzuk diren eta non bildu eta erabakitzen duten saritua. Dakidan bakarra da, oraingoz, hiru hizkuntzetan aldi berean jakinarazten direla sariok.

Egileak berak aipatu zuen auzia *Argia* aldizkarian, galdetuz ea ba zein tresna dagoen kritikarako eta ea ba non azaltzen diren gauzak. Erantzuna ere berak eman zuen, esanez egunkarrietan eta normalean korrika eta presaka eginiko aipamenak izaten direla kritika bakarrak. Beraz, nire ustez hobe genuke sari horien jokoan sartu ez. Horrek emango luke, bai, gure berri, bitartekaririk gabe. Bien bitartean, normal itxurak egiten gabiltza, benetan, bide batez harako hari zuzen dabilela erakutsiz.

Zorionez, hor dago Iturrালেরen liburu eta hori bai, hori denona da, euskaldun guztiona. Liburu mardula da, urteetan landua eta aipamen zehatzagoa merezi duena. Ez dut hori helburu hemen. Hala ere, sakonago sartu gabe deigarri egin zaidana aipatu nahi dut, hain zuzen ere, narrazioari ezarri dion erritmoa, horren bidez narrazioaren kontrola idazleak bere eskuetan duela adierazten duela uste baitut. Liburuko gogoeta nagusia idazleak berak utzi zi-

gun aipatu aldizkarian; gu ez omen gara historiaren protagonista, txontxongiloak baino.

Maiatzekoak

Diruz horniturik gabeko sariak ematen hasiko banintz, azken aldi honetako libururik inpaktanteenaren saria, nik neuk, Maiatz elkarteak Sarako Idazleen Biltzarrean agertu zuen bati emango nioke; Antton Lukuren *Botoiletan* izenekoari, hain zuzen.

Antton Lukuren liburuan hamabi ipuin ditugu, guztien artean unibertso bat osatzen dutenak. Horixe agertu baitu Lukuk, unibertso bat, esan nahi baita, giza geografia bat, ipuinez ipuin eta irakurketan aurrera egin ahala gure baitan birsortzen goazena. Garazi inguruak dira Lukuren geografia, eta hor bizi direnak nahiz horra etortzen direnak haren giza osagarria. Bestalde, kontatzeko moduan —neurtua, mamitua, luzaz pentsatua—, hizkeran, esaldien tenpoan, hor dago liburuaren meritu nagusia, nik uste. Ahaztu gabe, haatik, Lukuk Iparraldeko idazle modernoan artean tradizio sendokoa den ildo batean erein duela; ipuin beltzen alorrean.

Sarako Biltzarrerako bigarren liburu bat ere atera zuen Maiatzek, *Apoa eta beste* izeneko ipuin-bilduma, hain zuzen. Mailux Legorburu hendaiarraren bigarren liburua den horrek badu Lukurenaren antzik ipuin beltzen tradizioari dagokionean. Haatik, bi egile eta bi liburu ezberdin dira. Legorbururen liburuko lehenengo ipuinari, «Apoa» izenekoari, apartekoa iritzi diot. Liburuko hoberena delakoan nago. Bestela, bada beste ipuin ederrik ere liburuan, eta bada «Apoa» izeneko horrek hasiera-hasieratik liburuari ezartzen dion literatur mailatik urrunago geratzen denik ere.

Kalitateari buruzko auzi-mauzietan sartu gabe —ez da nire asmoa hori epaitzea, eta inoiz egiten badut, izan bedi onerako—, bada liburu horiek eragin didaten beste gogoe-ta bat, alegia, Hegoaldean argitaratzen diren liburuak irakurtzean hiztegi-tara bi edo hiru aldiz jo behar izaten du-dan bitartean, Maiatzeko horiekin orrialdeko hitz edo esa-

molde berri pare bat topatu eta askoz era maizago begiratu behar izaten dudala hiztegiotan. Hegoaldean literatur eredu zabal baina nahiko trinkoa garatu dugularik, mugaz bestaldeko literaturgileak eredu hori aberasteko behar ditugu. Bestalde, Hegoaldeko literatura idatzia ulertzeko espaineraz jakitea ezinbestekoa dela esan duenik baden era berean, liburu bietan nabaritu dut frantsesaren jakin behar bat horien entelegatze zabal batentzako. Mugaren ajeak eta inkomunikazioaren axeak.

Bada, eta amaitzeko, liburu bietan deigarri egin zaidan elementu bat, hain zuzen ere, naturaren agerkera eta horri batak eta besteak ematen dioten tratamenduak, biek baitakite inguruneko xehetasunak narrazioaren osagarri egoki egiten.

Emakumeak tentazio

Mailuix Legorbururen liburuaren aipamenari Jasone Osororen *Tentazioak* (Elkarlanean) lotuz nire burua, emakumezkoek euskal letretan duten pisu ezaren hurrengoaz mintzatzeko tentazioan izan naiz. Ez dut egingo. Baina datua hor dago. Beste emakumezko gazte bat, hogeitaz urtekoa, indartsu sartu da gure alorrean.

Indartsu sartu dela diot, liburua osatzeko bidean aha-lerin sendoa egin duela nabaritzen baitzaio egileari. Bestalde, badago, edo hala ote den erakusten du behintzat, erdi-tabu edo (izan) diren gaiak lotsa zuririk gabe jorratzeko gogoa. Alde horretatik begiraturaz gero, ez da harrigarri egiten liburuan zehar gehientsuen errepikatzen den hitza tentazioa izatea.

Erotismora txango egin du Jasone Osorok, eta ez dut esango emakume-ikutuz egin duenik, hala egin duena sinestuta banago ere, ikutu hori zertan den zehaztu behariko bainuke. Dena den, bada *Tentazioak* horretan Mailuix Legorbururen liburuan ere ageri den joera bat, hain zuzen ere, txikitako ipuinak hartu, astindu bat eman eta ipuinok hankaz gora jartzeko. Aldarrikapena, matxinada, ironiazko mendekua?

Belaunaldiak?

Ziur asko, gizonezko bik egindako liburuen artean parekotasunak bilatzen nekez saiatuko da inor, nahiz eta sumoa dudan aipatu emakumezkoen kasu horietan baino errazago topa genitzakeela. Adibidez, Xabier Mendiguren *Gure barria 1975* (Elkarlanean) horrek dakarren urte hori berori *Kilkirra eta roulottea* nobelako ardatzetakoa da. Ba, bai; Francoren heriotzarena delako azken horretan eta Txiki eta Otaegiren, besteak beste, heriotz zigorrarena delako Xabier Mendigurenen liburuan, hor dago, mugarri gisa, 1975eko urte hori. Are eta mugarriago gogoan hartuz gero Saizarbitoriaren *Hamaika pauso* eleberrian ere heriotza horiek direla *leit-motiv* nagusia (eta urte horren kariaz oraindio etortzeko daudenak).

Parekotasunak alde batera utzirik, Mendiguren eta Iturraldiren artean hamabi urteko tartea dago. Lehenak, umetzaro zoriontsutik kontzientziaren zuzperraldia dakarren nerabetzaro halako batean egindako jauzia kondatzen digu, bigarrenak kontzientzia politiko baten jabe den hogeitaz urteko protagonista aurkezten digun bitartean. Kontatzeko eran ere bada alderik. Mendigurenek literatura arinagoa edo, gurago bada, irakurterrazagoa egiteko asmoa agertu du bere azken bi nobeletan (*Berriro igo nauzu* da bestea), nahiz eta jorratu dituen gaiak samingarriak ere badiren. Ez da makala egile bien artean dagoen jauzia. Belaunaldi biren artekoa, esango nuke nik, horrek belaunaldiok zertan diren zehaztera behartuko ez banindu. Utikan, bada, periodizaziorik egiteko tentazioa.

Taldeak?

Belaunaldietan ez bada ere, idazleak taldeka sailkatzeko joera izaten da bazterretan. Gurean ez da horrelakorik falta izan. Susa taldeko ez hitz egin izan da, argitaletxe horretan argitaratu duen oro ezaugarri amankomun batzuetan sartzerik balego bezala. Ez dago horrelakorik, nik uste. Frogetara jo beharrik balego ere, Pamiela argitaletxeak

egun Susa taldekoa den Jose Luis Otamendiren olerkiak argitaratu ditu, *Bakarrik bahago neguan* izenarekin.

Iñigo Aranbarrrik liburuari eginiko sarreran dioenez, «Jose Luis Otamendiren poesia manerak ez du eredurik sortu 1985aren ostean beren lehen liburu argitaratzera etorritako poeta andanaren artean. Zintzoegia zen guretzako, nitasun larregi zuen haren eskuak, itotzeko adinako maitasuna». Ez da aitorten makala, norengandik eta askoren ustez azken urteotako olerki liburu ederrenetako bi egin dituenarengandik. Dena dela, J. Landa izan zen Otamendi nabarmendu zuena bere liburu labor hartan. Artean, *Egunsenti biluzia* (1980) eta *Azken undiñaren kaira* (1983) zituela argitaraturik, Hordagon hain zuzen.

Pamielak atera duen *Bakarrik bahago neguan* bilduman ez dago *Lur bat zure minari* (Susa), Otamendiren azkena eta ederrena, nire ustez. Badira, oster, aldizkarietan argitaraturikoak, hots, «enparauak», liburuan izendatu dituen legez. Arrasto luze bat gure azken mende laurden honetako olerkigintzan. Poeta zibil bat, amore eman ez duena, lirikoa eta, haatik, indartsua. Oso osoa.

Bailara

Beraz, taldeak, balaunaldiak, sexuak, sailkapenerako zein irizpide erabili ez dakienak, erraz dauka, baldin eta orain Pako Aristi aipatzen badut: bailarak! Bai behintzat Urolari dagokionean. Esan gabe ere ez dut uste dagoenik eta, Urola idazle-ola dela errepikatzea alferrik da. Bailarakoa ez den adiskide batek eta biok elkarri esan dioguna hemen esatea da nire aldetik alferrik egongo ez dena, zera, ederra dela Pako Aristiren liburu berria, *Oherako hitzak* izenez Ereinek argitaratua bera. Adiskidearen ustez *Castletown* hura beste hau baino ederrago litzatekeen arren, ni azken honekin geratzen naiz.

Bularreko bizarrak agirian datorkigu Aresti liburu honetan. Sakon-sakoneko bakelekuren bat, pausaguneren bat arimako paisaietan, bihotzeko zokondoetan xalotasunaren iturria, ez daki nik zer idoro duen Pakok, baina, zeozer ede-

rra topatu du, zinez. Edo agian ez da besterik begirada aldatu zaiola baino; «existitzen ez direnak» sailekoak lekuko. Hartu behar dira gero, hartu, txikiteroak olerkigai, eta holakoak idatzi.

Azkenak

Orrialde hauek prestatzen dihardudala iritsi dira Bernardo Atxagaren *Groelandiako lezioa* (Erein) eta Anjel Lertxundiren *Argizariaren egunak* (Alberdania).

Atxagarena behingoan irakurri ahal izan dut. Hantxan hemenka argitaratu edota esan dituen lan laburtxoek, «alfabetoek» eta halakoek osatzen dutenez liburua beti aldean izan baitut. Lehenengo irakurketaren ondorio laburra, liburu eder-ederra dela, literaturgintzaz, hitzaren zentzu askeenean, zabal eta luzaz pentsatu duen batek beste inork ezin idatz zezakeena. Hain zuzen ere, sarreran aipatu dudan Koldo Izagirreraren erdarazko horrekin tartekatuz irakur daitekeena, berdín esan baitaiteke horri buruz ere. Buru ondo atonduak horienak. On lekiguke aurriritzirik eta taldekeriarik gabe luzaroan mintzatzen ari zaizkigun ahots bi horiei adi egotea. Eta hainbat hobe, horienak eztabaidarako hizpide hartuko bagenitu. Ganorazko zeozer aterako genuke.

Amaitzeko, hasi baino ez dut egin *Argizariaren egunak*. Alberdaniak argitaraturiko «Ifrentzuak» saileko laugarrena da eta, beraz, horixen du ziklo bat horrek. Lau liburu horiek, gehi *Otto Pette*, nolabait ziklokoa delakoan bainago, talaiatik itsasuztaira arratsaldero lasai begiratzen geratzeko moduko obra osatzen dute, baldin eta horiek baino lehenagokoarekin Anjel Lertxundik horretarako motibo nahikoa izan ez balu ere. Hori bai, idazteko arra ez dut uste orain itzaliko zaionik, munduko talaia guztiak gora-behera. Ea zer dakarkigun hemendik aurrera. Berri, ziur. ♪

Athletic eta ikuskizuna

Kantak «Herriatik sortu zinelako» dio eta herriarekiko duen loturan oinarritu du bere ezaugarria. Halaxe da Athletic futbol taldea. Ehun urte *euskal labela* tinko gordezten. Ikuskizunen antolakuntzan, aitzitik, karramarroaren estrategia: atzekoz aurrera.

Hasiera batean, Pavarotti genuen Santimamiñeko izar bakarra. Italiako *divo* honek ospakizun honekin zer ikusirik ote zuen galdetu zioten euren buruari zale askok. Apika, taldearen zuzendaritzan zegoen operazaletasunean ikertu behar. Kanean, berriz, kritika ugari plazaratu ziren. Honela, Rolling Stones ekartzeko ahaleginei ekin zieten.

Geroago, Pavarottiren esperientziak hamaika zeresan ekarri zuen. Ahots ahula omen zuela. Ez zuela behar bezala kantatu. *Granada* bai, euskal kantarik ez... Niri Donostiako Orfeoiauren urteurrena ekarri zidan gogora. Makina bat politikoa aurreneko lerroan eta handi-mandikeria larregi.

Lerro hauek idazten ari naizen unean Rolling Stonesen kontzertuaren zain gaude. Munduko rock ikuskizunik handiena omen. Operatik Rockera eta dinosaurioen arotik irten barik.

Baina harrigarriena hirugarren *gola* izan da. Nahiz eta oraindik emanaldia zehaztu barik izan, Athleticen zuzendaritza euskal jaialdi bat antolatzea aztertzen ari da. Benito Lertxundi, Oskorri eta Mikel Laboa izan daitezke kontzertutzar honen partaideak. Ez dakigu jokatuko denentz baina argi eta ozen adierazi behar dugu norbait ari dela herri hau atzekoz aurrera egituratzen.

Oraindik ilustratu batzuek geureari muzin egiten diote kanpoko laudatzen duten bitartean. Oker ez banago gure eszena ez dute ondo ezagutzen.

Bien bitartean Santimamiñeko berdegune eta harmailtan gertatzen denarekin konformatu behar. Futbola baita mende honetako ikuskizunik handienetakoa eta ikusgarrienetakoa. Zirkoko lehoiak baino kilikagarriagoa.

Antzerkiari oniritzi

Azken aldi honetan, antzerkiak gorakada izugarria izan du gizarte mailan. Emanaldi kopurua ezezik, giza onespena ere hobetu dela esan dezakegu inolako beldurrik gabe. Delako krisi iraunkorra hainbat berbaldietan protagonista den bitartean, aretoetako datuek bestelako egoera erakusten dute. Oro har antzerkiaren arrakastaz mintzo daiteke.

Badiruri ikus-entzunezko gizarte honetan giza talde txiki batek antzerkiaz erreparatu duela. Antzerkiak berreskuratu du komunikazioa, nonbait. Programatzaile batek kondatu zidan nola emakumezko lagun talde gazte zehatz batek ez zuela inoiz hutsik egiten bere aretoko estreñoetan. Talde horrek kultur deialdi guztien artean antzerkia jarraitzeko erabakia zuen. Telebistaren mamua igaro da eta gaurko gizarteak taulen gaineko artea begi onez ikusten du.

Giza onespen honen gorakadak tauletako lanbidearen nolabaiteko lasaitasuna ekarri du. Ezin dugu ahaztu antzerkia kultur industria dela eta industria guztien modura, xederik nabarmenena etekin ekonomikoak sortzea dela. Hau dela eta, agerian daude taldeek erabiltzen dituzten deitzeko amuak.

Batzuek egile klasikoak dituzte aipagai, besteek zinean arrakasta izan duen gairen bat ekartzen dute eszenara. Gehienak telebistan sona handia bereganatu duten aktoreez baliatzen dira. Hauek ere badira, besteak beste, oniritziaren hobetzean parte hartzen duten faktoreak.

Azpiegituraren sasoia gairitu da. Aretoen sareak martxan daude. Oraingoa antzerkizale ezkutuen ordua da.

Haize bero honekin batera, zenbait antzerkigile profesional telebistaren programazioari begira ari dira. Telebista izan baitaiteke ikusle goa sendotzeko tresnarik aproposena. Teatroari buruzko teleaio baten egitasmoaren zirriborroa burututa dago. Eusko Jaurlaritzak laguntza eman dio antzerki taldeen bultzakadari eta Euskal Telebistak ez ditu begiak itxi. Honen ondorioz, udazkenean antzerkiari eskainitako teleaio bat pantailara liteke.

Teatro informazioaren historian *Arkupe*, *Ikusmira* eta *Fahrenheit* saioek urrezko orrialde bat idatzi zuten 80eko

hamarkadaren amaieran. Gaur eta basamortuan barrena zeharkaldi luze eta ulertezin bat igaro ondoren telesail berri baten atarian gaude. Gorakada ahul honi zutariak jar liezazkiokkeen ekimen nabarmena.

Ikuskizun askotarikoak

Orain dela hamaika urte, Carlos Panerari, Maskarada taldeko zuzendariari, entzun nion: «Antzerki eremua arte ezberdinen elkargunea da. Pintura, musika, irudia, hitza... hauen guztien nahasketak bizten du nire antzerkia egiteko grina». Aurki hogeitaz beteko du Maskaradak eta zuzendariaren asmoa behin baino gehiagotan bete da.

Gabriel Aresti poetari eskaini zioten lanak ikuskizun askotarikoen esparruaren gailurra jo zuen, nire iritzi apa-
lez. Poesia, teatro esperimentalak, teatro klasikoa, Oskorri-
ren musika zuzenean, diaporama, maskarak... *Harrizko Aresti Hau* antzezlanaren osagarriak ziren. Emaitza, euskal antzerkigintzaren ezuste ikusgarrietakoa.

Azken hileotan bi ikuskari eszenaratu dira ildo honi jarraiki. *Dena lanbrotute ikustot* lanak poesia, musika eta irudia batu ditu. Oinarria olerkian datza berriro ere. Poesiak eszenatokian lanbroaren moduan jokutzen du. Mezua zertzelada minberetan sakabanatzen da. Iradokizunak ohikoa gairatzen du. Sentimendua larru gorritan azalarazten da.

Honelaxe utzi gintuen *Dena lanbrotute ikustot* ikuskizunaren estrenaldiak. Bihotz minak jota. Ez da antzerkia. Ez da musika kontzertua. Ez da poesia emanaldia. Hiru arloak gordetzen ditu bere baitan. *Sentikaria*, Ez dok Amairu euskal kantagintzaren leiendako taldeak asmatu zuen izena, ondo datorkio berri honi hogeita hamar urte geroago.

Sortzaileen izen-abizenek ikuskariaren kolore ugaritasuna adierazten dute: Koldo Izagirre, Iñigo Aranbarri, eta Jose Luis Otamendi poetak; Deabruak Teilatueta taldeko musikariak; Aintzane Astigarraga etorkizun handiko aktore gaztea eta Xabi Ubeda eta Mattin irudiegileak.

Han / Zure mundua ez da erresuma hartakoa / Han /
Non ahaztu egiten den non ahaztu ezin den / Non itsa-

soa margotu egiten den / Non bakarrik egoten den /
Non bakarrik ezin egoten ahal den / Non katuak diren
libre non hil egiten den / Non adiskideak non hitzak
non maitasunak non /...

Mitxel Sarasketaren hogeituro urteko giltzapea aitzaki. Joseba Sarrionandiaren espresabideak gidari. Zinez ikuskizun aitzindaria.

Egun batzuk lehenago Fermin Muguruza eta Dut musika taldeak, Gaitzerdi antzerki taldearekin batera, nazioarteko bira bati eman zioten hasiera. Oraingoan, musika eta teatroa ditugu lagun. Honetan, berriz, abiapuntua musika da. Musika alternatiboa eta berritzailea. Hala ikusten dute, behinik behin, gure mugetatik at Muguruzaren azken bala. Festimad Madrilen antolatzen den soinu alternatiboen musikaldian goia jo zuen eta Dover talde espainarrarekin batera arrakasta nabarmena erdietsi zuen.

Abangoardia dugu ikuskizun honen lokarria. Gaitzerdi Bilboko teatro taldea lan esperimentaletan mugitzen da eroso. Ekintza minimaletan maisu dira. Eta estetika erasokorra landu dute. Sarritan, Kataluniako La Fura del Baus-en seme-alabak direla ematen du. Sarea, mekano hodia eta suaren erabilpenak suntsituta dagoen gizarte baten giroa sortarazten du. Hala ere, patuari aurre egin eta asaldatu nahi duen irudia dakarkigu. Horretan Fermin Muguruza eta Dut-en soinuak ederto moldatzen dira.

Emaitza ez da txantxetakoa. Lagun batek aitortu zidanez, musika bera gustoko ez izan arren eta konpaktoari aspergarria bazeritzon ere, zuzen-zuzenean bestelako zirrarak sentitu zituen. Ikuskizunaren indarrak liluraturik utzi zuen, alegia.

Hankapaluak maldan behera

Hankapaluak maldan behera doaz. Kalealdiek, oster, gora egiten dute. Aurten ere lau kale antzerki jaialdi plaza-ratuko dira udaldian. Lekeitio, Zarautz, Arrigorriaga eta Barakaldon. Lauren artean Lekeitio dugu aitzindariena 1979an Euskal Herriko Antzerki garaikidearen I. Topake-

tak izan baitziren. Data horretan gaurko antzerkia sortu berria zen. Horretan parte hartu genuenok euskal lurrean aurreneko aldiz hankapaluak nola lehorreratu ziren ikus- teko aukera izan genuen. Danimarkako Odin teatro taldeak itsasotik portura ekarri zituen txoriz mozorraturiko han- kaluze haiek.

Esperientzia ikusita Lekeitiotik oso hurbil, Ipazterren, Txiruliruli taldeak hankapaluen teknika bereganatu zuen. Geroago, Bekerekek, Kukubiltxok eta Maskaradak plazara- tu zituzten oin mehe eta luzeko erraldoi haiek.

80ko hamarkadan hankapaluen sukarra biztu zen. Es- kolak ere eratu ziren auzo eta herrietan. Horren handia zen hauen itzala 1988an, bederatzi urte igarotakoan, au- rreneko Hankapalu Eguna izan zen Larrabetzun. Eta hu- rrengo urtean Lekeitioko Kale Antzerki Nazioarteko Jaial- diak bigarren edizioa antolatu zuen ehun bat hankaluze bilduz.

Harritzeko ahalmena gori-gorian geneukan. Elefanteak eta guzti hankapalu. Baina denboraren poderioz, ezustea ohiko bilakatu zen. Eta 90eko hamarkadaren amaieran hankapalu talde gutxi gainbizi dira.

Gaur hogeit bat biltzeak sekulako ahalegina eskatzen du. Horretan ari dira Lekeitioko Aittitta Txikiko taldeki- deak. Aurtengo 9. Nazioarteko Kalealdia erresuma handi bat izan zeneko azkenak bildu nahian baitabil. Hankapa- lua desagertzeko zorian dagoen espeziea da.

Pirinioetako magaleko musiketan

Kantauritik Mediterraneora burutuko dugun bidaiari lau hitzordu nabarmendu nahi ditut. Eremu natural ikusgarri eta gozagarria aurkitu ezezik, musika kontzertu bikainak ere entzuteko parada du bidaiariak.

Mendebaldetik hasita Arrosarekin egiten dugu topo. Bertako larretan Euskal Herria Zuzenean izaten da. Auren, hiru egunez soinu porrusalda gozoa prestatu dute. Zeltiar aireak, rock gogorra eta reggaea. Celtas Cortos, La Polla eta Raftik et les Dupuiz ditugu disdiratsuenak hogeit

bat talderen artean. Euskal Herriko gaztediak duen hitzordurik erakargarriena antolaketa bikain bati esker. Ezinbesteko gazte topaketa.

Lanuza herria da hurrengoa. Aragoiko Tena bailaren paisaiarik ederrenaz inguraturik eta laku baten ertzean izaten da *Pirineos Sur* izena duen jaialdia. Luxozko emaldiak plazaratu dira bertan aurreko sei edizioetan. Aurtan Cuba aurkeratu dute protagonista. Lakuaren ur gainean jarrita dagoen eszenatokitik Julio Compay Segundo bezalako artista handiak igaroko dira. Kulturen bidegurutze fin eta zirrargarria.

Aragoitik irten barik, Ainsako gazteluan nazioarteko folkaren topagunea izaten da abuztuan. Lekua ere ez da txantxetakoa. Erdi Aroko giroaz baliatuz jaialdi honek berezko nortasuna du. Aurtengo edizioan Irlandako Sharon Shannon soinulari ezagunak hartuko du esku. Johnny Clegg, Manolo Sanlucar... oso izen handiak taularatuko dira gazteluaren harresi barnean.

Eta azkenengo geratokia Escalarre dugu. Lleidako mendietan kokatzen den herri nimiño honetan Estatu espainiarreko kontzerturik erraldoiena izaten da. *Doctor Music* izenekoak Bob Dylan, ehun bat talderen artean, aurkeztuko du. Dylanen azken lana ez da ahuntzaren gauerdiko eztula. Eszena gainean, berriz, bere egonezak mitoren magia itzaltzen du. Musikaren bidez dena komunikatzen duela esan ohi da eta ez duela zertan barbarik egin behar. Dena den, zuzenean ikusteko aukera galtzea bekatua izan beharko litzateke.

Kontuak kontu, munduko musika hoberenaren adierazle bikaina izango da Pirinioetako hegoaldeko maldetan uda honetan zehar. Azken udaldiotan bezalaxe, lau musikaldi hauek milaka zale bilduko dute. Egia esan, goi mailako kalitateaz gain, paisaiak ere mesede egiten dio zentzumenen altxor oparoari. ♪

Claude Hagège eta elebitasuna

Iragan ostiral arrastirian (1998-V-29) Baionako Komerzialdegian 400 entzule bildu gara Claude Hagège hizkuntzalari ospetsuarekin eta eztabaida kartsua bururatu zelarik kasik gauerdia zen. Gaia: «Etre bilingue aujourd'hui», elebidun gaur egun. «Collège de France» ikastetxeko irakasle hau ezaguna da hogeitaz egun dituen hizkuntz ikerketengatik Amerindianoengan (comox), Afrikan (tikar, mbum, Txadeko araba) eta Txinan, besteak beste.

Idatzi dituen hogeitaz liburuen artean, badira hiru irakurleko zabalarentzat idatziak:

- *L'homme de paroles* (1985), «Giza elebiduna»: hizkuntza eta nortasunaren arteko elkar eragina aztertzen da.
- *Le souffle de la langue* (1992), «Hizkuntzaren arnasa»: zein diren Europako hizkuntzen bideak eta etorkizuna.
- *L'enfants aux deux langues* (1996), «Haur elebiduna» edo «bi-mihiduna»: elebitasunaren agiri honek «eskola berriaren giltzak» eskaintzen dizkigu.

Estatu osoan eta batez ere Iparraldean daramagun hizkuntz borrokan badugu adiskide guztien beharra, bereziki Pariseko hizkuntzalari bat delarik, gainera Hezkuntza ministro guztien kontseilaria, izan daitezen eskuindarrak ala ezkertiarak. Seaskak eta gurasoen elkarrekin gomitatu dute Europa osoarentzat elebitasun egitasmo zabala asmatu duen ikerlari hau, eztabaidatzeko bere proiektuak balio duen Euskal Herriarentzat. Bestalde zehaztasun batzuk galdegin nahiz: zein da bigarren hizkuntzaren ikasteko adin egokiena; Ronjaten arauak, «hizkuntza bera hiztun berarekin», baduen oinarri zientifikorik ala idazle batek bi hizkuntza erabiltzen ahal dituen bere ikasgaietan; zein den eredu egokiena elebitasuna erdiesteko, D ala B, murgilbidea ala hezkuntza elebiduna.

Eztabaidara gomitatuak ziren hautetsiak, hezkuntz arduradunak, euskaraz axolatzen diren guztiak. Alabaina hizkuntzalari honen ideia nagusia da kulturaskotako Eu-

ropan hizkuntza bakoitza baliagarri dela herri nortasunaren zaintzeko. Herritar guztiei eta bereziki erabaki hartzaileei frogatu nahi genuen euskararen irakaskuntza helburu zabalago baten zatia dela. Begi bistan atxiki behar da herri hezkuntza elebiduna euskalduntze urraspidean sartzen dela. Araiz ez erdalduntze urraspidean. Baina deus ez da segur euskararen gora-beherak konparatuz Iparraldean eta Hegoaldean eta ikusiz herri hizkuntzaren egoera gutitua, nola lurraldeetan hala erakundeetan, unibertsitateetan eta auzitegietan.

«Professeur Hagège» ari zitzaigun elebitasunaren alde onak deklinatzen:

1) bigarren hizkuntzak «gauza» bereizten duela «hitzetik», haurrak ulertzen duelarik *atea* adierazteko erran deza keela *atea* eta *porte* edo *door*, kontzeptua eta terminoaren arteko malgutasun hori delarik sortzailetasunaren iturburua;

2) elebitasunak espiritua irekitzen duela kultura ezberdinen onarpenari buruz;

3) bi hizkuntza dakizkienak elebakardunak baino erraztasun handiagoa duela beste hizkuntza bat ikasteko.

Ederki. Eta zer elebitasunaren arriskuaz hizkuntza guttuentzat? Denek gogoan genuen aipatu liburuaren XI. atala lurralde hizkuntzez, atal laburrena eta ahulena. Idazleak oroitarazten dizkigu Iraultza denborako testuak, bereziki Barère Tarbesko diputatuarenak:

Frantsesa hizkuntza unibertsala bilakatuko da herrien hizkuntza baita (...). Herri askatu batean hizkuntza izanen da bakarra eta orentzat berdina.

Aldiz, euskara, bretoiara eta okzitaniera eta beste hizkerak (*patois*) erlijioaren hizkuntzak ziren, jakingabearena eta intolerantziarena.

Geroztik logika jakobinistarentzat nabari da Frantziako hizkuntza frantsesa dela, Espainiakoa espainola, Belgikakoa belgikera eta Kanadakoa kanadera. Ondorioz, Frantzia (eta beste estatu askotan) herrialde hizkuntzak atzeratu dira eskolaren bidez, gizon gazte guztiak soldadogoan eta gerletan ibiltzearekin, administrazio zentral elebakarraren eraginez.

Idazlea ez da jokamolde horiekin ados, hizkuntzalari batek ezin dezakelakotz onart hizkuntzen suntsitzea. Baina herri hizkuntzen alde erabiltzen dituen argudioak oso ahulak dira. Hizkera horiek (*patois*, Grègoire abadearen hitza erabiltzen du) gaur egun ere balio dute frantsesaren ongi ikasteko eta atzerrietako hizkuntzen hobeki ahoskatzeko. Gainera, misiolari bretoiak eta okzitanoak Asiako hizkuntzen ikerle zorrotzak izan ziren hain segur beren elebitasunari esker. Beste argudiorik ez. Ez du aipatzen herri nortasuna, ez eta ere hizkuntzaren ikur funtzioa, funtzio komunikatiboa bakarra balitz bezala.

Aldiz, bururatzeko atalean agertzen dizkigu Ameriketako ingelesaren mehatxua Europako hizkuntzei begira. Argudio nagusia Edgar Morin etnologoak aipatzen duen «jakintza demokrazia» (*democratie cognitive*) kontzeptuan oinarritzen da. Horrenbeste jakitate eta teknologia eramaten dituen ingeles hizkuntzak, hartzen duen nagusitasunaren bidez, beste hizkuntzek adierazten dituzten ikusmoldeak suntsitzen ditu. Europa orokorki asmamen gutitu batean biziko litzateke.

Bi atal horien arteko kontraesanak ikusirik, galde kitzikari asko adierazi genituen.

- Ba ote dira hizkuntz nagusitasun ezberdinak, batzuk argigarriak (adibidez frantsesarena herrialde hizkuntzei buruz) eta nagusitasun hiltzaileak (adibidez ingelesarena frantsesari edo gaztelarari buruz)? Zergatik nortasun funtzioa erabiltzen da hizkuntz nagusien alde bakarrik eta komunikagarritasun mugatua hizkuntza gutituen aurka? Funtzioak ez ote dira berdinak hizkuntz guztientzat?

- Elebitasunen artean ba ote dira maila ezberdinak, behere mailako hispano-euskal elebitasuna, goi mailako hispano-ingeles elebitasunaren aitzin-solasa balitz bezala? Zein dira elebitasun «politikoki zuzenak»? Garbiketa linguistikoen artean ba ote dira batzuk besteak baino «garbiagoak»?

Hagège jaunaren oinarritzko erantzuna da hizkuntzalari batentzat hizkuntza orok balio berdina daukala eta balio handia. Ondorioz elebitasun guztiak hein berekoak direla. Baina hizkuntzen artean diren borrokak kontuan

hartuz, arrisku ezberdinak badaude. Egia da, eta damugarria, frantsesak Frantziako beste hizkuntzak hiltzorian ezarri dituela. Baina haur guztiek ingelesa ikasten badute, be-launaldi batean denek ingelesa erabiliko dute denekin.

Orduan hizkuntza guztiak suntsitzeko bidean izanen dira. Ingelesa *pidgin* unibertsala bilakatuko da berezitasunak galduz. Berdintasuna ez delakotz ezaugarri naturala, ingeles-kreolerak sortuko dira, jadanik sei sortu diren bezala Afrika erdigunean eta Indietan. Erdi aroan gauza berdintsua gertatu zen latinarekin: erromatarrek zabaldu hizkuntza nagusiak beste hizkuntzak suntsitu zituen edo baztertu, adibidez zeltikoak. Latin klasikoa ere gizartetik desagertu zen, hizkuntza erromanoak politikoki finkatu zirelarik.

Aterabidea Europa osoa estaltzen duen hizkuntz politika batean dago: molde askotako elebitasunak bultzatuko dira, lehenik elkarren auzo diren hizkuntzen artean eta ez baitezpada ingelesarekin. Holaxe eguneroko komunikazioa zabaltzen da hurbilagoko herriekin. Eta herri bakoitzak bere nortasuna zaintzen du.

William Mackey eta elebakartasuna

Hizkuntzalariak erakusten dute elebitasunaren eragin ona gizaki bakoitzarentzat. Hala ere elebitasun etnikoa arriskugarria da hizkuntza gutituentzat, herritar guztiek beste hizkuntza bat erabili behar dutelarik gizartean ongi integartzeko. W. Mackey hizkuntzalariak ohar hau egiten du:

Quebecar guztiek ingelesa eta frantsesa berdin balekizkitez toki guztietan ongi erabiltzeko moldean, hizkuntza bat gehiegi litzateke.

Ferguson hizkuntzalariak zioen bi hizkuntzek (edo gehiagok) elkarrekin iraun dezaketela, batek funtzio berezia betetzen duelarik, besteak betetzen ez duena, adibidez hizkuntza hau familia hizkuntza delarik bestea salerospe-neko hizkuntza denean. Aldiz, hizkuntza batek bestearen funtzioak betetzen dituelarik, lehena nagusitzen zaio bigarrenari eta hau ahulduz doa.

Aterabide bakarra elebakartasuna zela zirudien. Leku-ko W. Mackey eta bere hizkuntz hilkortasunaren teoria (1985). Hizkuntza batek herri hizkuntzaren lekua hartzen duelarik, elebitasun etnikoa aldatzen da denborarekin beti norabide berdinerara:

Hizkuntza berria darabilte gero eta gehiago, gero eta hiz-
tun gehiagoren artean eta azkenean beti eta funtzio oro
betetzeko.

Ordutik herri hizkuntza erredondante bilakatzen da eta ikur hizkuntza izanik ere bazterturik dago. Jatorrizko hizkuntza salbatzeko, hiztun militanteek erabiliko dute, ez bakarrik etxean, bai eta ere eskolan, kulturgintzan eta komunikazio zabalean. Zenbatek eta noiz arte?

Egoera honetan hizkuntz legearen beharra nabari da, erakundeak herri hizkuntzaren alde ezartzeko. Quebecen, Finlandian, Israelen elebakartasunaren apustua egin dute, administrazioan, hezkuntzan, gizarte osoan, kultura guti-tuen eskubideak onartuz. Montrealen lau unibertsitate ba-daude, bi frantsesdun eta bi ingelesdun. Baina herria hiz-kuntzari identifikatzen delarik beste zailtasun bat sortzen da, erdaldunak (edo alofonoek) ez dutela beren burua he-rritar sentitzen.

Adibidez Quebecen 1996ko erreferendumaren ondo-tik, bertako federalistek zatiketaren idea zabaldu zuten, hizkuntzak irizpidetzat hartuz. Frankofonoek hauta deza-tela subirania baina frantsesaren eremuetan bakarrik. Al-diz, Amerindianoek, inglofonoek eta etorkin alofonoek Kanadari loturik egoteko eskubide kolektiboa eskatzen du-te. Eta mapak argitaratu dira hizkuntzen mugak finkatuz eta Palestina irudiko Quebec francofono txiki bat eraku-tsiz.

Subiranisten erantzuna duda-mudazkoa izan zen. He-rria ezin zatitua dela historiak eraiki duelakotz. Hizkuntza ezaugarri nagusi bat dela, baina ez dela bakarra. Estatu moderno guztiek kulturaskotasuna onartzen dutela. Hots, orain independentistak banatzen dira elebitasunaren eta integrismoaren artean.

John Berry eta akulturazioa

Gaur egun politikariek psikolinguisten aholkuak eskatzen dituzte ulertu nahiz zer den hizkuntzan oinarritzen den nortasun kolektiboa. Kultura gutxituei buruz J. Berry psikologoak akulturazioaren teoria eskaintzen diete.

Kanadar honek hizkuntzen eta kulturen arteko harremanak aztertzen ditu, bereziki etorkinen eta hizkuntzakidego txikien egoera aztertuz. Bi kultura elkarren kontaktoan direlarik «akulturazioa» gertatzen da, hots, aldaketa bat, bi kultura autonomoen eta bereizien artean. Ohartu zen etorkin batzuegan akulturazioa patologikoa zela, beste-
rengan lasaia zelarik. Osasun mentalari buruzko inkesta batzuk egin zituen, ikerketa hipotesizat hartuz *akulturazio estresa* akulturatze moldeari lotua dela (1980). Ikerketa hauek balio dute psikolinguistikaren alorrean ere.

Aztergaitzat hartu zituen bi oinarritzko jokamolde: jatorrizko kulturari buruzko atxikimendua eta gizarte berriaren onarpena. Bi jokamolde hauek neurtuz lau identifikazio jarrera agertzen dira, taula honetan agertzen den bezala.

Identifikazio jarrerak		
	<i>Jatorrizko kultura</i>	<i>Gizarte berria</i>
Asimilazioa	ez	bai
Bereizketa	bai	ez
Integrazioa	bai	bai
Bazterketa	ez	ez

Hizkuntzakidego batek jatorrizko nortasunari atxikimendu ahula ematen diolarik nortasun berria baloratu, laster asimilatuko da berezko nortasuna galduz. Alderantzizko jarrerak gizarte berriari uko egiten dio, jatorrizkoari garrantzi osoa emanez, eta bereizketa edo separatismoa dakar. Kultura berria indartsuago bada etengabeko borrokaren iturburua izanen da. J. Berryrentzat bi jarrera hauek etnozentrismoan oinarrituak dira.

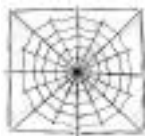
Askok azpimarratzen zituzten separatismoaren ondorio txarrak. Orain badakigu asimilazioa ez dela aterabide sanoa eta frustazio indibidual eta kolektibo askoren iturburua dela:

Asimilazioa hautatzen duten kultura elkarrekin elebitasuna hautatzen dutenek baino osasun mental arazo gehiago dute. (*Young 1996*)

Aterabiderik okerrena marginalizazioa da, adibidez etorkinek jatorrizko nortasunari uko egiten diotelarik. «Nortasun ezkorra» adierazten du jadanik aljeriar ez den etorkinak oraindik frantses izan gabe.

J. Berryren teorian aterabide zuzena elebitasuna da jatorrizko kultura eta kultura berria berdinduz. Bi kulturen jabe dena lasaiago bizi da gaurko kultur aniztun munduan. Jarrera honi integrazioa esaten zaio, baina kulturbitasuna kontzeptu egokiagoa da, kulturek elkar aberastu dutelarik nahasketarik gabe.

Azkenean, zer? Badakigu hiztunen kartsutasunak irabaziko duela. Hala ere, urraspidea ez da argi. Elebakartasuna ezinezkoa da euskaldunentzat gutxiengoan garelakotz gure herrian berean. Bestalde, elebitasuna arriskugarria da hizkuntza ahulagoarentzat, diglosiak hizkuntza indartsua indartzen baitu eta ahula ahultzen. Ondorioz, lurraldetasunean finkatua den hizkuntz legeak beharrezko lagunak dira. ¶

Futbolari esker

Lehoia oihanean bezala, futbola omen da kiroletan errege, eta telebista komunikabideen beste oihan horretan. Hiru faktore horien batuketatik, joan den maiatzaren 15ean, euskara bere komunikazio-indar puntu gorenera iritsi zen. ETB1ean euskaraz, eta ETB2an ere bai, bi ordu luze baino gehiago. Sekula ez da horrenbeste euskara izan masa-hedabide indartsuenean. Liga bukatzen zelako, eta Realak zein Athleticek, titulurik irabazi gabe, Champions League izeneko zerbait jokatzeko aukera omen zutelako. *Lehoiak* garaile, eta, bueno, *show* mediatikoak segitu zuen Bilboko ospakizun ustez eder batzuen erretransmisioarekin. TVE1ek Real Madridi egindako harrera bezain erridikulua, seguruenik.

Baina poztu gaitezen, komunikazioaren piramidean sekula ez delako gorago iritsi euskara. Futbolaren eskutik. Eta bitartean, ETBk 15 urtean futbola euskaraz eman ondoren, futbolaren eskutik, Hego Euskal Herriko taberna guztietan *Marca* aurkituko dugu gosaltzeko orduan. *El Pais* egunkariak editoriala zekarren lehengoan, Real Madriderik Europako Kopa irabazi ondoren, egunen batean aitortuko zaiola futbolari «Europaren Batasunaren alde egindakoa». Bidez batez, Euskal Herriaren espainoltzearen alde egindakoa ere aitortu beharko genioke, baita *Diario Vasco* batek horren lotsagabeki esplotatzen duen Bizkaia-Gipuzkoa aurkakotze mediatikoan futbolak eta futbolzaleek duten meritua.

Ardanza eta Ibarretxe

Jose Antonio Ardanza EAeko lehendakariak elkarrizketa bat eskaini zion posta elektronikoz maiatzean <@Euskadi> buletin elektronikoiari. Espainiako Estatuan halako medio berri bati teknologia berri hauen inguruan mintzatzeko politikari batek eskainitako lehenbiziko elkarrizketa izan

da hau, eta badu bere meritua, lehendakariaren aldetik ere, horrelako esperientzia batean ausartzea. Bereziki, ez Internet eta ez posta elektronikorik ez duela erabiltzen aitortzen duelako. Horrez gain, ordenadoreak lantokian orokortu baino lehenagoko *pre-teknologiko* horietako bat dela ematen zuen aditzera Ardanzak, bere oinordeko izendatuaren bertute moderno eta teknologikoak laudatzearekin batera (badirudi, bide batez, hemen ez duela inork zalantzan jarzen Ibarretxe izango dela hurrengo lehendakaria).

Bai, Ardanzak dioenez, Juan Jose Ibarretxek ezagutzen ditu teknologia berrien gaitasunak... Esparru berri horretan orain arte bultzatutako erronka nagusia ere goraipatzen zuen Ardanzak elkarrizketan: Euskaltel. Ibarretxeri ere entzuna diot hau: Euskaltel «sakonera kulturalako proiektua» dela (iazko azaroko Eusko Ikaskuntzak antolatutako *Informazioaren Gizartea* biltzarrean). Telefono zerbitzua eskaintzeko sortu den enpresa (*operadore* esaten zaie hauei, espainoletik kalkatutako hizkeran, irudikatzen dudanez) XXI. mendeko abertzaletasunaren sinbolotzat aurkezten digutela dirudi askotan. Eusko Ikaskuntzako biltzar hartan Ibarretxek esan zuenez, erronkarik zailena zera omen dugu:

Ikuspegi zabal eta globalak geureganatu eta aldi berean, gure nortasun propioa sakondu. Horretarako, presentzia ziurtatu du administrazioak bigarren operadore horretan, eta edukiak garatu.

Kontua da edukien garapen horretan euskarari jaramonik egingo ote zaion zalantzazkoa dirudiela. Katalunian, lege berriaren arabera, kable operadore pribatu batek telebista eskaintzaren erdia katalanez eman beharko du gutxienez lizentzia izatekotan. Hemen halakorik amesteko eskubiderik badugu?

Ardanzak, bederen, elkarrizketa elektronikoko horretan zioenez, «hizkuntzak eta kulturak ezin litezke soilik merkaturen lege horietara lotuta egon», eta esparru birtualean ere euskararen sustapenari heldu beharko zaiola iragartzen zuen. Hitz politikak baino zertxobait gehiago izango ahal da!

Susmo txarregiak aireratzetik ez genuke nahi, baina hitzen atzetik dauden jokabideen adibide argiegiak dauzka-

gu begien aurrean. Esate baterako, otsailetik dabil martxan Euskaltel, eta Interneten ezarri duten leiho ustez dotorean ez dute sartu euskarazko orririk *Egunkaria*-n egoera hori kritikatzuz artikulu bat azaldu zen arte. Kontatu didatenez, sutan jarri ziren batzuk enpresa telefoniko-telematikoko ustez abertzale horretan: ez egindako hankasartzeagatik lotsaturik, inor kritika hori idaztera ausartu zelako baizik... Ez gaitu harritzen, egia esan, Euskaltelen Interneteko hizkuntza jokabideak. Gauzarik arruntena da. Lehengoan Emakunderen webgune berria bisitatu nuen, eta han ere dena erdaraz. «Ekintza positiboaren» aldeko biltzarrak antolatzen dituzte gero... Eta agintari gorenak euskaldunak dituzte!

Ardanzaren elkarrizketako beste pasarte batek ere kezka sortu digu:

Latina izan zen unibertsitateko eta kulturako hizkuntza, eta gaur ingelesa da. Hizkuntza bakoitzak jakin egin behar du zein den bere esparrua; denok eleanitz izan beharko dugun mundu honetan hizkuntza bakoitzari funtzio desberdina eman beharko diogu. Informazioaren autobideen munduan, euskarak eta euskal kulturak badute eta izango dute beren esparru propioa, gainerako hizkuntzek eta kulturek bezala.

Ez geunden, baina, euskarak esparru guztietarako balioko behar duela? Proposatzen den esparru/funtzio banaketa hori ez da, bada, orain arte euskara zokoratzeko gizarte honetan funtzionatu duen eskema? Euskara, «una lengua para andar por casa», Fernando Buesak egoki zioen bezala, eta erdarak, beren funtzio dotore guztiekin... Agintean daramatzen urte luze horietan soziolinguistikaz hiru lerro irakurtzeko astirik izan ote du Ardanzak? Edo bere inguruko HPIN, HPS edo horietarik soziolinguistikaz inork aholku eta erdi eman ote dio inoiz lehendakariari?

Euskararen Aholku Batzordea

Ardanza bera buru zela, Euskararen Aholku Batzordea (EAB) elkartu zen maiatzaren 20an eta Euskara Biziberrietzeko Planaren zirriborroa aurkeztu zuten han. Azken ego-

kitzapenen ondoren, Jaurlaritzari eskainiko zaio testu hori, onartu eta, nahi bada edo, proposatzen direnak indarrean jartzeko.

Etorkizunera begirako «egitasmo eta proposamen zehatzen» atalean, «Informazioaren eta komunikazioaren teknologia berriak» izeneko atala ere badago Euskara Biziberritzeko Plan horretan. Hamabi proposamen ageri dira, eta, egitasmo moduan, komenigarriak direla oso esan genezake. Lehenbiziko proposamenak halaxe dio, adibide modura:

Euskararen injinerutzaren industria bultzatu: autoria- eta edizio-erremintak (ortografia eta gramatika zuzentzaileetan oinarrituta daudenak), itzulpenari laguntzeko tresnak (hala nola, hiztegi elektronikoak eta terminologi baseak), gai-eremuetara eta testu-motetara egokituriko informatikazko itzulpen-sistemak eta ahotsaren ezagupen eta sintesian egindako aurrerapenak.

Agian generiko samarra, baina egin egiten bada hor esaten den guztia, ez da gutxi izango.

Hitz politik ez dira falta. Borondatea beharko da hitzok egitate bihurtzeko, eta ez borondatea bakarrik, baizik eta dirua, sustengu ekonomikoa, eta Jaurlaritzako sail ez-kulturalak ere bustitzea (Industria eta abar). EABren txostenak dioenez, «informazio eta komunikaziorako teknologia berriek hizkuntza landu, jorratu eta hedatzeko duten ahalmena ikusgarria da eta kostuak gutxitzeko ematen dute aukera». Esaldi honi irakurketa okerrik ere erraz egin dakioke: aurrekontuak estuarazteko beste aitzakia bat izan daitekeela. «Orain Internet daukazue, eta beraz, zabalkunde gastuak gutxitzen zaizkizuenez, auto-finantziazioa handitu beharko duzue hemen subentzioak jasotzeko». Fikziozko esaldia da, baina, adi, ea nork entzuten duen lehenengo.

Bulegoko lanean gutxitu daitekeen kostua baino gehiago, hemen egin behar diren inbertsioak dira neurtu behar dena. Eta inbertsio handiak egin beharko dira, informazioaren gizarte euskaldunik egin behar bada, euskarak ez duelako erdaren merkaturik. Ardanzak berak dio:

Hizkuntzak eta kulturak ezin litezke soilik merkatuen lege horietara lotuta egon.

Ikertzaileentzat batik bat?

EABren euskara biziberritzeko plan horretan ageri diren beste aipamen batzuk ere aipatu nahi nituzke. Euskararen corpusaren plangintzaren atal bat ere badago planean, eta alor horretan detektatutako ahuluneen artean, honako hau aipatzen da:

Corpusa osatzeko eta hobetzeko egin den lana bera ere ez dago ikertzaileen eskueran, nahiz eta dena dagoen euskarri elektronikoan.

Hori zuzentzeko, zera proposatzen da:

Informatizatuta dauden euskararen corpusak modu erosoan erabiltzeko aukera eskaini.

Hori da maiatzean irten den testua, zeren azaroko EABren azkenengo bileran apur bat desberdina zen proposamen jakin horren testua:

Informatizatuta dauden euskararen corpusak modu erosoan erabiltzeko aukera eskaini, batipat, ikertzaileei.

Azkenengo bi hitzak erori dira idazkuntza berrian, eta pozten gara.

Espero dugu norbait konturatuko zela euskararen corpusak ez direla soilik «ikertzaileentzako» gordetzekoak eta zuzenketa hortik etorri dela; *corpus* hori ez dela oraindik *gorpu*, eta bizirik dagoela, ez dela paleontologoen esku utzi beharreko fosil bat... Bestetik, horra hor paradoxa: corpus horiek modu erosoan artean erosoenean jarri nahi baditugu ikertzaileen eskueran, jende guztiaren eskueran jartzea da bide zuzen eta merkeena gaur egunean. Interneten jartzea da modu eroso hori: ez duzu 10.000 liburu inprimatu behar, 5.000 CD-ROM ekoiztu eta horiek banatzeko mila zailtasuna gainditu. Ez. Nahikoa da pieza bakar bat produzitzea, sarera konektatzea nonbait, eta nahi beste lagunen esku egongo dira erabilgarri tresna horiek. ♣

JAKiN

Tolosa hiribidea, 103-1.C
20009 DONOSTIA
Tel. 943.21.80.92
fax 943.21.82.07
jakin@jalgi.com